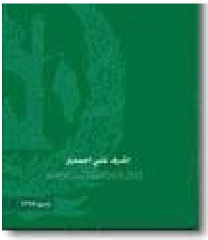

د عادلانه نظام لار

ډاکټر اشرف غني احمدزی

www.nanafghan.com

!!

!!

لومړی فصل:

د ولس منفي ليدلوري

که څه هم زموږ بادرکه او هوښيار ولس په لويه پيمانه له رسمي تعليم څخه بې برخې دی او ټول وګړي يې تعليم يافته نه دي، خو سياسي شعور لري. د بن تر پرېکړې وروسته په ټول هېواد کې ازادې راډيوګانې فعاليت کوي، چې دا د سياسي شعور په وده کې خپل رول لري. له پېړيو راهيسې جوماتونه زموږ د ټولنيز قضاوت رښتيني مراکز دي او د ولس تر منځ په غم-ښادۍ کې هم خلک د ټولنيزو قضاياوو په اړه بحثونه کوي. که دغو بحثونو ته په ځير وکتل شي، نو څرګنديږي چې عام قضاوت داسې دی، چې اوسنی دولت تګلاره نه لري، په زعامت او مشرۍ نه پوهېږي او د مؤثريت خاوند نه دی. له همدې کبله په ټول هېواد کې د خلکو تر منځ يو منفي ليدلوری موجود دی.

خلک پوهېږي چې دولت بې اغېزې شوی، اقتصادي نظام نه لرو، د ملت حيثيت او ملي هويت مو تر بل هر وخت ضعيف او د کمزورۍ پړاو ته د رسېدلو په حال کې دی.

له نړيوالې ټولنې سره مو اړيکې په خطرناک حالت کې دي او په هېواد کې د نن او بهر د افغانستان د راتلونکي په اړه د ډار او نهيلۍ فضا حاکمه ده. امنيتي ستونزې زياتې شوې دي

او حتی لويې لارې او حلقوي سړکونه بې امنه او بې ډيسپلينه دي.

وسله وال مخالفين د کابل ښار دروازو ته رالنډ شوي او که وغواړي کولی شي د حکومت او نړيوالې ټلوالې د ځواکونو پر وړاندې هر تخريبي اقدام وکړي.

که چېرې دا وګڼو چې د مخالفو وسله والو موخه د دولت ضعيفول وي، نو بايد ومنو چې دوی خپل هدف ته رسېدلي او نن يې په ټول ملت کې دا روحيه او مفکوره پياوړې کړې، چې دولت ضعيف، بې اغېزې، بې مديريته او په اداري فساد کې ډوب دی.

د دولت ستره کمزوري دا هم ده چې کوم ټاکلی هدف نه لري او نه شي کولی چې د يوه ټاکلي هدف پر لور پر مخ ولاړ شي او د خلکو تر منځ خپل اعتبار ته وده ورکړي.

زيات وختونه داسې کېږي، چې د مهمو مسايلو په اړه په اونيو د دولت دريځ څرګند نه وي او يا هم داسې پېښ شوي، چې په يوه اونۍ کې د يوې مهمې مسألې په باب د دولت موقف دوه يا درې ځله تغير کړی وي. د يوه هېواد مشر چې څرګنده موخه او فکري استحکام ونه لري او يا دا چې په دوامداره توګه خپل ټاکلي اهداف تعقيب نه کړي نه دولت جوړولای شي او نه هم ځان ته اغېزمن دولت ويلی شي.

په ۱۳۸۱هـ ش کال، چې کله د بن پرېکړه وشوه هغه وخت په ټول هېواد کې مثبته اجماع او ستره هيله مندي موجوده وه.

د بيړنۍ لويې جرګې تر رسمي پيل د مخه په ناڅاپي ډول يو ملي بحث روان شو. خو مخکې تر دې، چې بحث پيل شي د جرګې وکيلانو يو بل ته په نا اشنا نظر کتل، ځکه د خلکو تر

منځ دا يقين ډېر کمزوری و، چې بويه تر دومره اوږدې کورنۍ جګړې وروسته به هم دوی وکولی شي، چې د خپل راتلونکي په اړه په ازادانه توګه بحث وکړي، خو د وکيلانو باور هغه وخت په ټينګېدو شو، چې ويې ليدل د جرګې خېمې ته څوک له وسلو سره د راتګ اجازه نه لري. په همدې وخت کې د ملي اردو لومړنی غونډ، چې پلی راغلی و، په ډېر متانت او کلکې ارادې وکولی شول، چې د کابل پوليتخنيک له دروازې څخه نيولې د جرګې تر خېمې پورې بې له وسلې ودرېږي، مګر دا ټوله فضا هغه وخت بدله شوه، چې د بدخشان ولايت يو وکيل صاحب د خلکو تر منځ ودرېد او په ډېره حوصله يې د جرګې غړيو او ګډونوالو ته وينا وکړه. د دې وينا لومړۍ جمله به مې هېڅ وخت هم له ياده ونه وځي چې په لوړ غږ يې وويل: "زه نن د بدخشان وکيل نه يم، زه د پکتيا وکيل يم، د باميان وکيل يم، د ننګرهار وکيل يم، د کندهار وکيل يم او...... " په همدې ترتيب دغه وکيل صاحب د ډېرو ولايتونو نومونه ياد کړل او جمله يې په دې پای ته ورسوله، چې دا ټول راغلي وکيلان د سرلوړي افغانستان وکيلان دي. د جرګې په خيمه کې ناستو ټولو وکيلانو د دغه وکيل صاحب وينا په کلکه تاييد کړه او ويې ويل، چې موږ يو موټی ملت يوو، چې د يو موټي او سرلوړي افغانستان د راتلونکي لپاره ګډې هيلې لرو.

د دې هدف دا نه و، چې ګواکې زموږ په بېلابېلو سيمو کې مختلفې ستونزې نه وې بلکې هدف دا و، چې په ملي کچه زموږ برخليک يو دی او موږ اړ يو، چې د خپلو راتلونکو نسلونو ژوند ته مثبت او بنسټيز تغير ورکړو.

د بېړنۍ لويې جرګې پر مهال چې ما له څومره استازو سره

خبرې وکړې، نو د ټولو له خبرو څخه د يوې مثبتې ملي اجماع په حواله يوه روښانه غوښتنه دا وه، چې افغانستان بايد يو داسې قوي دولت ولري، چې وکولی شي د يو موټي ملت هيلې تر سره کړي. په افغان ولس کې د مثبتې ملي اجماع حس له دې څخه هم څرګندېده، چې د بن پروسه يې بريالۍ او شوې پرېکړې يې ترسره کړې.

که څه هم ويل کېږي، چې د بن پروسې ګډونوال زياتره د ملت واقعي استازي نه وو، خو د دې پرېکړې تاريخي اهميت دا و، چې د يوې داسې پروسې بنسټ کېښودل، چې وکولی شي په راتلونکي کې يو افغانستان شموله مشروع دولت جوړ کړي، چې د افغانانو د ارادې محصول وي.

د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د بن پروسه په لاندېنيو مشخصو مراحلو طبقه بندي شوه:

۱. د قدرت انتقال او د لنډمهالې ادارې تشکيل.
۲. د بيړنۍ لويې جرګې جوړول او د انتقالي ادارې ټاکل.
۳. د نورو کميسيونونو په ګډون د اساسي قانون د کميسيون جوړول.
۴. د اساسي قانون د جرګې دايرول، په اساسي قانون بحث او تصويبول.
۵. د ولسمشرۍ ټاکنې کول.
۶. د ولسي او مشرانو جرګو ټاکنې کول.

د لنډمهالې ادارې اصطلاح د دې لپاره استعمال شوه، چې څرګنده کړي، چې دا يوه انتقالي مرحله ده، چې د ملت د رايې استازيتوب نه شي کولی.

ښاغلی حامد کرزی د لنډمهالې او انتقالي دورې مشر

وټاکل شو او ورپسې د انتخابي دورې د مشرۍ لپاره هم غوره کړی شو. موږ منو، چې همدا یو شخص دی، چې د بېلابېلو دورو مشري یې وکړه، اما د ده مشروعیت په هرې مرحلې کې د قانون او خلکو د قبولیت پر بنیاد توپیر لري. د ده د مؤقتې اداري مشرۍ د یوه ډېر کوچني اقلیت او د نړیوالې ټولنې د مجبوریت له کبله ومنل شوه، ځکه چې په افغانستان کې باید په عاجله توګه د طالبانو د واکمنۍ تر ړنګېدلو وروسته یوه اداره رامنځته شوې وای. د انتقالي دورې د رییس په توګه د کرزي د ټاکنې مرجع د لویې جرګې پرېکړه وه، چې په سري ډول د جرګې د وکیلانو له خوا ده ته رایه ورکړل شوه، خو دا هم د یادولو وړ ده، چې هغه وکیلان د ملت په خوښه د ملګرو ملتونو د استازو تر څارنې لاندې په غیر مستقیمه توګه ټاکل شوي وو.

د منتخب جمهور رییس په توګه د ښاغلي کرزي ټاکنې بل ډول مشروعیت درلود، ځکه د لومړي ځل لپاره د افغانستان خلکو په مستقیمه توګه د ازادو او سري رایو له لارې ولسمشر تعین کړ. د تغیر له هرې مرحلې سره د مسؤولیت معنا هم تغیر شوه او د هرې مرحلې په راتګ سره یې لمن پراخه شوه، په لنډمهاله اداره کې ښاغلي کرزي د هغو وزیرانو د تغیر او تبدیل حق نه درلود چې په بن کې د نړیوالې ټولنې له خوا ټاکل شوي وو، مګر په هغه ورځ چې دی د انتقالي دورې مشر وټاکل شو په هماغه ورځ ټول وزیران او نور چارواکي د ده پر وړاندې مسؤول او دی ملت ته د حکومت د مسؤول په توګه وړاندې شو.

د **۱۳۴۳**هـ ش کال اساسي قانون د اساسي قانون په توګه پلې شو، خو دا چې هغه اساسي قانون د شاهي نظام لپاره جوړ شوی و د دولت د رییس صلاحیتونه په کې له یوې خوا پراخ او

له بله پلوه مبهم وو. پراخ ځکه وو چې د دولت دریم رکن، یعنې ولسي جرګه، منځته نه وه راغلې او د دې برخې واک هم د ولسمشر په لاس کې و. مبهم ځکه و، چې انتقالي اداري د بن د پرېکړې پر اساس هم تقنیني او هم اداري صلاحیتونه درلودل، خو دغو صلاحیتونو قانوني وضاحت نه درلود او هېڅکله هم داسې ونه شول، چې ستره محکمه دې د اساسي قانون په تعبیرولو سره دغه صلاحیتونه په ډاګه کړي.

د اوسني ولسمشر ټاکنه د اساسي قانون په چوکاټ کې وشوه او اساسي قانون د ولسمشر صلاحیتونه او مسؤولیتونه څرګند کړي دي، ولسمشر د اساسي قانون د متن پر بنیاد د خپلو صلاحیتونو د کارونې قانوني مسؤولیت لري. د پاچا او ولسمشر تر منځ توپیرونه په اسانۍ د اوسني اساسي قانون او د **۱۳۴۳** کال د اساسي قانون په پرتله کولو پیدا کېدای شي. پاچا مسؤول نه ګڼل کېده او مشروعیت یې په میراثي نظام پورې تړلی و، خو ولسمشر برعکس مسؤول شخص دی او د قانوني وجوهاتو پر بنسټ له خپل مقام څخه لرې کېدای شي.

له مشروعیت څخه زموږ د ولس تعبیر ډېر ژور دی، ځکه د اسلام په مبین دین کې، چې زموږ د سیاسي کلتور بنیاد جوړوي عدالت او مشروعیت د نظام ستر اساسات ګڼل کېږي او زموږ په ادب او فرهنګ کې هم دې اصل ته ډېر ارزښت ورکول کېږي؛ لکه حضرت علي (کرمه الله وجهه) چې فرمایي: عدالت د یوه ملت د غښتلتیا او پخېدا بنسټ دی.

په پخوانیو وختونو کې که څه هم د پاچاهۍ کولو اساس توره او میراث و، خو عدالت، دیني دنده او د علماوو له خوا پاچا ته نصیحت د پاچا لپاره لوی شان و او پاچا به د خدای (ج)

پر وړاندې داسې مسؤول ګڼل کېده، چې د حساب ورکونې لپاره ورته یوازې د اخرت ورځ ټاکل شوې وه، مګر په دې دنیا کې به د دیني عالمانو او صوفیاې کرامو له خوا پاچا د شریعت لارې ته هدایت کېده او بس. خو په یوه جمهوري نظام کې جمهور رییس د یوه پاچا په څېر اختیار نه لري، ځکه جمهور رییس د ولس په اراده را منځته کېږي، د ولس پر وړاندې مسؤول او د کړو وړو قضاوت یې هم په ولس پورې تړلی وي.

د دولت د بریالیتوب او ناکامۍ معیارونه څرګند دي او د دولت رهبر د ولسمشر په توګه د دولت د ټولو تګلارو او کړو وړو مسوول ګڼل کېږي.

په هغو هېوادونو کې، چې نظام مضبوط وي هلته ولس د نظام او ولسمشر د مشروعیت تر منځ فرق کولی شي.

د مثال په ډول، د امریکا په متحدو ایالاتو کې ډېر خلک د ولسمشر بوش له پالیسیو سره جوړ نه وو او د محبوبیت سلنه یې ډېره ټیټه شوې وه، مګر د امریکا د نظام قوت په وروستیو ټاکنو کې څرګند شو او امریکایانو په غوڅ اکثریت داسې یو څوک د ولسمشر په توګه وټاکه، چې دوه کاله وړاندې یې د خلکو لپاره تصور هم ناممکن و. په یوه جګړه ځپلي هېواد کې د ولسمشر مسؤولیت تر هغه هېواده، چې جګړه په کې نه وي ډېر درون دی، ځکه چې ولسمشر باید له یوې خوا په خپل هېواد کې د مشروع او منل شوي نظام پایې ټینګې کړي او له بله پلوه باید خپل مشروعیت هم تثبیت کړي.

او سمهال زموږ په ټولنه کې د خلکو تر منځ منفي لیدلوری، ځکه منځته راغلی، چې پورتنیو دواړو معیارونو یعنې عدالت او مشروعیت ته پاملرنه نه ده شوې.

د خلکو یوه نیوکه داده، چې اجرایي قوه په عمل کې د مقننې او عدلي قوې استقلال او صلاحیتونه نه مني. خلک دا ګڼي، چې اجرائیه قوه یواځینی ځواک دی، چې واګې یې د ولسمشر په لاس کې دي او هره پالیسي، مصلحت او خپلو شخصي ګټو ته په پام سره په هېواد کې عملي کوي. که منتخبې ولسي جرګې ته د کرزي صاحب لومړنۍ وینا وڅېړو عجیبه خلاوې ترې په ډاګه کېږي، ځکه د نوموړي په ټوله وینا کې د اجرائیه قوې د قانون جوړونې لومړیتوب ناڅرګند دی.

د اساسي قانون پر بنسټ دولت اړ دی چې د ټولو قوانینو مسودې ولسي جرګې ته وړاندې کړي چې تر بحث وروسته یا د تقنیني قوې له خوا ومنل شي او ولسمشر ته د توشیح لپاره ولېږل شي او یا هم رد شي.

د یوویشتمې پېړۍ په یوه معاصر دولت کې د افرادو مؤسسو، شرکتونو او نورو عناصرو فعالیتونه د قانون په چوکاټ کې معلوم او مشخص وي. که چېرې د یادو شویو عناصرو لپاره قانون نه وي، یا ابهام ولري، یا د زمان له شرایطو سره برابر نه وي او د یوه زاړه فکر زېږنده وي، نو په داسې حال کې د قانون نشتوالی یا د نامناسب قانون تنفیذ د معقول تشبث مخه نیسي او ستونزې زېږوي. د مثال په ډول، د ځینو سوداګرو ادعا ده چې افغانستان ته په وار وار بې کیفیته تېل وارد شوي دي، چې د استعمال له کبله یې په پایله کې ماشومان په مغزي ناروغیو مبتلا کړي دي. په همدې ترتیب د بې کیفیته تېلو د استعمال له کبله د پلازمېنې کابل په ګډون د هېواد د ټولو ښارونو هوا خورا ککړه او په تېلو د چلېدونکو ټولو انجنونو عمر یې له نیمایي څخه هم زیات راټیټ کړی دی. د ګوتو په

شمېر د څو تنو د ناروا ګټې لپاره زمونږ ولس اړ دی چې په ميليياردونو افغانۍ تاوان وکړي او په راتلونکو کلونو کې به هم د دې تاوان له ډول، ډول بدو اغېزو سره مخ کېدل وي.

په اوسني وخت کې دولت د اقتصاد په برخه کې ستر رول لوبوي. يو مثال يې زمونږ په هېواد کې د ټيليفون د کمپنيو را منځته کول دي. په (۱۳۸۲ هـ ش) کال کې په ټول افغانستان کې يوازې ۱۰۰ موبايل ټيليفونونه وو، چې د يوه نړيوال شرکت له خوا ملګرو ملتونو ته ورکول شوي وو او په وېش باندې يې لانجې رواني وې.

د دولت هر ستر سلاکار، سفير او بهرنيو ارګانونو به ټيليفون غوښته، ځکه هغه مهال که به چا غوښتل چې د کابل ښار له يوه ګوټه له بل ګوټ سره اړيکې ونيسي، نو اړ به و چې سړی ور ولېږي، مګر نن ورځ له نيکه مرغه په افغانستان کې اوونيم ميليونه ټيليفونونه فعال دي او نږدې **۷۵**٪ افغانانو ته د موبايل د استعمال زمينه برابره شوې ده. همدارنګه تر يوه ميليارد ډالرو ډېره خصوصي پانګه د ټيليفون د شرکتونو له خوا په افغانستان کې اچول شوې ده. د ټيليفون هغه دوه شرکتونه چې په لومړي ځل يې په کار پيل وکړ، د هر يوه شرکت بيه تر ۲۰۰ ميليونو ډالرو لوړه ده او هرکال د افغانستان د مخابراتو وزارت د دې شرکتونو د ماليې له لارې ۱۰۰ ميليونه ډالر عايد لاس ته راوړي.

د افغانستان په نامناسبو شرايطو کې ډېرو خلکو داسې فکر کاوه، چې دلته به کومه خاصه پانګونه ونه شي، کړی مګر دا چې مونږ د پانګونې د جلب او جذب منابع پيدا کړې، يو دليل يې په نړيوال بازار باندې زمونږ پوهه وه. په لومړي سر کې د دولت څو لوړ پوړي چارواکي له بهرنيو شرکتونو سره راغلل او

په هېواد کې يې د شل زرو لاينونو ټيليفونونو د فعالولو لپاره شل تر دېرش ميليونو ډالرو پورې غوښتنه کوله، دوی ويل چې له نړيوالو مرستو څخه بايد دغه رقم ترلاسه کړي، خو دا چې مونږ ته د ټيليفون د نړيوال بازار حالت ښه معلوم و په دې پوهېدو، چې ټيليفون په اوس وخت کې د دولت د مصرف نه، بلکې د عايد منبع ده. دې کمپنيو ته مونږ په ټينګه وويل چې زمونږ په جګړه ځپلې ځېرې مه غولېږئ، مونږ د ټيليفون په نړيوال بازار باندې پوه يو او مونږ ته د يوه چا تر ناروا شخصي ګټو د خپل هېواد روا ملي ګټې ډېرې مهمې دي او دا مو ورته څرګنده کړه، چې که شخصي ګټې غواړي نو بازار ته دې ولاړ شي. دولت د شخصي ګټو ځای نه بلکې د ملي ګټو د تأمين او تعين ځای دی.

تر يوه اوږده بحث وروسته مو پرېکړه وکړه، چې بايد يو څرګند قانوني چوکاټ جوړ کړو، چې په نتيجه کې يې دوو خصوصي شرکتونو ته لايسنسونه ورکول کېدل او درې کاله وروسته دوو نورو شرکتونو ته د لايسنس ورکولو فيصله وشوه.

دا چې په لومړي سر کې يوازې دوو شرکتونو ته اجازه ورکړل شوه دليل يې دا و، چې دا وخت د بازار شرايط څرګند نه و او څوک نه پوهېدل، چې افغانان به د دې وس ولري چې په ميليونونو موبايل ټيليفونونه واخلي.

د دې تر څنګ د هېواد په امنيتي حالت هم نړيوال ډېر ډاډمن نه وو، نو لومړيو دوو شرکتونو خطر هم منلو او د دې په بدل کې يې د ډېرې ګټې توقع هم درلوده او هم يې استدلال کاوه، چې دوی به د خطر منلو تر څنګ بيا هم درې کاله وروسته له قوي شرکتونو سره د سيالۍ توان پيدا کړي.

څرنګه چې د دې بهیر تخنیکي برخه پېچلې وه، نو انتقالي ادارې د انګلستان له دولت څخه غوښتنه وکړه چې ورته یو پیاوړی تخنیکي ټیم ورکړي، چې له یوې خوا تخنیکي شرایط په سمه توګه وسنجوي او له بله پلوه کمپنیو ته د تخنیکي شرایطو چوکاټ هم وړاندې کړي. د دې لپاره چې په دې پروسه کې هم نړیوال او هم ملي اعتبار موجود وي او په شفافه توګه تر سره شي، نو کابینې پرېکړه وکړه چې د انتقالي ادارې اراکین به د قرارداد تر اعلان پورې هېڅ ډول رول نه لري، ځکه چې د تخنیکي ارزونې ټیم باید په بشپړ اختیار پر مخ ولاړ شي.

د انتقالي ادارې د کابینې غړي یوازې په هغه ورځ هغه مجلس ته له نورو مېلمنو سره یو ځای لاړل، چې د تخنیکي ارزونې ټیم بررسي خلاصه کړې وه، شرکتونه له تخنیکي لحاظه طبقه بندي شوي وو او مالي وړاندیزونه چې په یوه کاغذ کې په سرې توګه لیکل شوي وو، د خلکو حضور ته وړاندې کېدل.

انتقالي ادارې د امریکا له حکومت څخه غوښتنه وکړه، چې له امریکا څخه په بهر کې د پانګونې تضمین کوونکې ځانګړې مؤسسې (OPIC) ته هدایت وکړي، چې خپل امکانات افغانستان ته ورکړي، ځکه د امریکا د دولت ځینې لوړپوړي مامورین په دې فکر وو، چې د بهرنۍ پانګونې لپاره د افغانستان شرایط نامساعد دي او دې مؤسسې ته به زیاتې ستونزې پېښې شي. له همدې امله یې د افغان حکومت دا غوښتنه و نه منله، خو په لومړۍ غونډه کې بیا ما د افغان ولسمشر حامد کرزي په اجازه د امریکا له ولسمشر ښاغلي بش څخه همدا غوښتنه تکرار کړه او بش زما غوښتنه ومنله.

کله چې یادې شوې مؤسسې له یوه میلیارد ډالرو څخه د زیاتې بهرنۍ پانګې ګارنټي ورکړه، نو ډېر لږ تاوان یې وکړ او په دې سره د هغو پانګوالو مؤسسو وېره بې ځایه ثابته شوه چې ګومان یې کاوه، چې د دوی پانګه به له خطر سره مخ شي. په افغانستان کې د همدې بریالۍ تجربې پر اساس نومورې مؤسسې پنځو نورو جګړه ځپلو هېوادونو ته دا ډول ګارنټي ورکړه.

په تخنیکي لحاظ دوه کمپنۍ برابرې وې، خو له مالي پلوه یوه شرکت یوازې یو نیم میلیون ډالر دولت ته وړاندې کړل او د روشن کمپنۍ چې د قرارداد سیالي یې وګټله، پنځه میلیونه ډالر افغان دولت ته وړاندې کړل، نو ځکه یې له مالي لحاظه عمومي نومرې ډېرې شوې، د قرارداد د سیالۍ تر ګټلو وروسته روشن کمپنۍ غوښتل چې دوی ته دې د مالیې او ګمرکونو په برخه کې ځانګړي امتیازات ورکړل شي، مګر دا چې دولت فکر کاوه چې زیات افغانان به د موبایل ټیلیفونونو په اخیستلو دا شرکت ګټندوی کړي، نو دا وړاندیز یې ونه مانه او په څرګنده یې ورته وویل چې په داسې امتیازاتو ورکولو کې موږ ډېر عاید له لاسه ورکوو او که چېرې تاسې په دې ټینګار کوئ، موږ به له لومړني شرکت سره چې یو نیم میلیون ډالر یې وړاندیز کړي وو مذاکرات پیل کړو. خو څلور میاشتې وروسته روشن کمپنۍ ته څرګنده شوه، چې د موبایل د پلور بازار تود دی او د دوی دا تصور چې ډېر لږ خلک به موبایل ټیلیفون وپېري ناسم وخوت.

افغان بیسیم ټیلیفوني شرکت ته د استاد رباني، طالبانو او انتقالي ادارې پر مهال ټولو حکومتونو د فعالیت اجازه ورکړې

وه او دې شرکت په دې برخه کې پانګونه هم کړې وه. له دې شرکت سره هم دولت هر اړخيز بحث پيل کړ او هغه شرايط يې پرې ومنل چې د روښن مخابراتي شرکت منلي وو، مګر يوازې په همدومره توپير چې پخوا دې شرکت ته د جواز ورکولو په اړه بې له مناقصې په دې شرط پرېکړه شوې وه، چې د دې کمپنۍ په سلو کې شل برخه به د دولت وي.

په افغانستان کې د مخابراتي بهير پراختيا ته وده ورکول د دولت د برياليتوب مثال دی او د ناقصو تېلو واردول يې د ناکامۍ مثال دی. دا چې په لومړي سر کې د مخابراتي بهير د ودې اصول د ملي ګټو پر بنياد کښېنودل شول، ټول ملت ته يې ګټه ورسېده، خو دا چې د بې کيفيته تېلو په مورد کې ناسم او د ملي ګټو ضد اصول وضعه شول، نو ټول ملت ته يې سخت زيانونه واړول.

د يوه دولت اصولي او قانوني کردار د هغه دولت او هېواد مثبت شهرت ته وده ورکوي او د دې لامل ګرځي، چې پانګه توليد او فعاله شي. که چېرې په افغانستان کې شته پانګه فعاله شي نو له يوې خوا د افغانانو تخنيکي ظرفيت لوړوي او له بلې خوا په زرګونو خلکو ته کاري زمينې برابروي. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوژۍ په برخه کې اوس زياتره زموږ افغان خويندې او ورونه په کار بوخت دي او په لږ وخت کې يې ثابته کړه چې دوی په تخنيکي وسيلو ځانونه پوهولی شي، مګر هر کله که ناقص قوانين د شخصي ګټو لپاره د ملي ګټو پر ضد وضعه کېږي، نو په هغه صورت کې نه يوازې پانګه وده نه کوي بلکې ملت ته هم ډېره ستره او مرګوني ضربه ورکوي.

که چېرې د بې کيفيته تېلو د ورود له امله د افغان ولس روغتيايي ستونزې ووينو، نو په راتلونکو د پرشو کلونو کې به يې تاوان تر لسګونو ميليونو ډالرو واوړي.

دا چې د ناسمو پاليسيو تطبيق ملت ته صدمه رسوي، نو ځکه د پاليسۍ جوړولو کار يوازې د دولت دنده نه، بلکې د ټول ملت دنده وي. که چېرې دولت سمه پاليسي يا وضعه کولی نه شي او يا يې په تطبيق کې پاتې راځي، نو په حقيقت کې د خپل ولس او نړۍ پر وړاندې يو ناکام دولت ګڼل کېږي.

د دولت بريالۍ پاليسي دولت ته هغه عوايد په لاس ورکوي، چې دولت ترې د ملي لګښتونو پر مهال ګټه اخلي او هغه کارونه پرې ترسره کوي، چې د ملي ګټو د تأمين لپاره حياتي ارزښت ولري. د ساري په ډول، د معلولينو، کونډو او يتيمانو، تقاعديانو او نورو بېوزلو خلکو د ساتنې لپاره د ځينو لګښتونو تر سره کول د دولت هغه فريضه ده، چې د اسلامي عدالت او ټولنيزو تړونونو پر اساس يې بايد تر سره کړي.

که چېرې د دولت عوايد کال پر کال زيات نه شي، نو د ټولنې بې وزلي پاړکي لا بې وزلي کېږي او دولت هغه مهال د ټولنيزو ژمنو په تر سره کولو کې پاتې راځي، چې عوايد په سمه توګه سمبال نه کړی شي. د تېلو او ټليفون سمبالښت يو ډول کار نه دی، هر يو يې د ځانګړو قواعدو او اصولو وضع کول غواړي، چې په ځينو شرايطو کې به د دولت نېغ په نېغه رول اخيستو ته اړتياوي او په ځينو وختونو کې به يوازې دولت طرحه جوړوي او يا به يې تطبيقوي، مګر دا بايد څرګنده وي چې يو اصولي بازار بې د اصولو او قوانينو له تطبيق څخه سم فعاليت نه شي

کولی. د ازاد بازار معنی دا نه ده چې قوانين تر پښو لاندې او مافيايي حرکتونو ته ميدان خالي شي.

په اوسنيو شرايطو کې د دولت د مشروعيت معنی دا ده، چې دولت بايد د ولس لپاره ځينې کليدي خدمتونه تر سره کړي او که چېرې په هره برخه کې دولت د کليدي خدماتو په تر سره کولو بريالی نه شي، نو هغه دولت ناکام دولت شمېرل کېږي او د ناکامۍ په پام کې نيولو سره يې مشروعيت هم کمېږي.

که په اصولي توګه په خپل ولس کې ننني منفي ليدلوري ته ځير شو، نو ځو ټکي مو په لومړي سر کې مخې ته راځي:

[illegible] له اوسني دولت څخه د ولس توقع دا وه چې د ناروا زور او قوت د استعمال دوره به پای ته ورسوي او تر دې وروسته به د دوی سرونه، مال، ناموس او... له هر ډول خطر څخه په امان وي او دوی به په ازادانه توګه کولی شي، چې د هېواد له يوه ګوټ څخه بل ته په ډېره اسانۍ سفر وکړي او همدا راز به د وطنوالو په حيث د برابرو حقونو خاوندان شي، مګر له بده مرغه نن ټول ولس ويني، چې تر پخوا زياته وضعه په خرابېدو ده. نه د چا ناموس په امن دی او نه مال، د هېواد په ځينو سيمو کې پر اته کلنو نجونو جنسي تېری کېږي، خو تېري کوونکي او قاتلين تر نيولو وروسته بيا د رييس جمهور په امر خوشې کېږي، نو په داسې وخت کې به څرنګه څوک باور وکړي، نن ورځ يوازې زموږ خوېندې نه دي چې دا راز تېري زغمي، بلکې د نورو غلو په ګډون ځيني پوليس هم پر ولس باندې ډول ډول تېري کوي. په پوليسو باندې د امريکا دولت شپږ ميليارده ډالر ولګول، خو د دولت د بې غورۍ له امله د تېر کال د سرطان تر مياشتې پورې د پوليسو يو ټولی هم د امريکا د تفتيش د ادارې د رپورټ له مخې حتی د خپلو د ندو د پېژندو تر مرحلې هم نه و رسېدلی. په همدې حال کې ځو زره تعليم يافته پوليس افسران د بېلابېلو ناسمو دلايلو له مخې احتياط ته سوق او پر کورونو کېنول شول. همدا ډول تر سلو زرو زيات تعليم يافته افسران تنقيص او اوس په ښارونو کې لاسي کراچۍ چلوي، مګر په سلګونو نور غير مسلکي کسان د پوليسو او سرحدي قواوو په عمده چوکيو کې مقرر شوي دي.

ډېر خلک په دې باور دي چې د پوليسو د قوماندانۍ په چوکيو باندې نرخ اېښودل شوی او بې له پيسو ورکولو څوک نه شي کولای د قوماندانۍ څوکۍ تر لاسه کړي. د امريکا د تفتيش ادارې د رپورټ له مخې لا تر اوسه د پوليسو سم تعداد معلوم نه دی، ډېرو کارکوونکو ته په وخت معاش نه رسېږي او اداري فساد لکه د سرطان مرض د ځينو پوليسو تر منځ په تېزۍ د خورېدو په حال کې دی.

کله چې خبره تر دې بريده رسېدلې، نو څه فکر کوئ چې ايا د افغانستان بې دفاع ولس به په داسې ځينو پوليسو د خپل ناموس، سر او مال د ساتنې باور وکړي؟ دا پوښتنه دا پوښتنه يوه شپه کابل ښاريانو د يوه سيمه ييز ټلويزيون له لارې ځواب کړه. په کابل ښار کې ليوني سپي ډېر شوي وو، ښاروالۍ غوښتل چې سپي له منځه يوسي، خلکو ټلويزيون ته ټليفون وکړ، چې د خدای په پار سپي ونه وژنئ، ځکه چې د دوی ناموس، سر او مالونه په خطر کې دي، خلکو ادعا کوله چې د شپې له خوا د کابل ځينې پوليس د خلکو پر ناموسونو تجاوز کوي، د خلکو مالونه غلا کوي خو د لېونو سپيو له ډاره دوی په ښار کې د ګرځېدو زړه نه ښه کوي او که چېرې سپي ووژل شول د

دوی محافظت به بيا ډېر مشکل شي.

کله چې ځينې پوليس خپل رسمي لباس غلو ته په پور ورکوي او يا دا چې په رڼا ورځ په خپله غلا ته بدېږي وهي، نو ايا په نظام کې داسې څوک شته چې ويښ وي او د ولس د ناموس او ژوند د مصئون ساتلو مسؤوليت پر غاړه واخلي؟

د عبدالرحمن خان د سلطنت په دوره کې د جلال اباد-تورخم پر لويه لاره يوې قافلې خپل مالونه يوه کلي ته نږدې ښکته کړل او ويده شول، غلو د ويدو سوداګرو مالونه پټ کړل او په تروږمۍ کې ورک شول. سهار چې سوداګر له خوبه ويښ شول، نو په بيړه يې ځانونه د امير دربار ته ورسول. امير ور ته وويل: ايا تاسې نه پوهېدئ، چې د هغه کلي خلک له څېرمې غله دي او تاسې بيا هلته ويده شوئ؟. سوداګرو ور ته وويل موږ فکر کاوه، چې د امير د هېواد په قلمرو کې امنيت ټينګ دی، نو که موږ ويده شو امير خو به ويښ وي. امير ور ته په ځير وکتل او ويې ويل: "تاسې اوس ولاړ شئ زه به يوه اونۍ وروسته ستاسې مالونه په بشپړه توګه درته تسليم کړم." غلو غلا کړې وه، خو د امير د دبدبې او هيبت له امله يې اندېښنه وو تقسيم کړي، کله چې کلي ته عسکر ورسېدل غله څرګند او مالونه يې ترې يووړل، لومړی يې سوداګرو ته خپل مالونه ورکړل او بيا يې غله قاضي ته وسپارل.

دا چې د هغه مهال امير په نشت وسايلو داسې کولی شول، نو څرګنده ده چې افغان ولس په خپله د بې نظمۍ طرفدار نه دی هر وخت چې د دولت مشرانو د نظام د جوړولو اصول تعقيب کړي ولس يې خدمت ته حاضر شوی او ملاتړ يې ورسره کړی دی.

اوس چې په افغانستان کې امنيتي وضعيت خراب دی ډېر دولتي چارواکي د دې پړه د وسله والو مخالفينو پر غاړه اچوي، خو حقيقت دا نه دی چې وضعه يوازې هغوی خرابه کړې، بلکې وضعه د دولت بې غورۍ او بې کفايتۍ هم خرابه کړې ده. په يو هېواد کې چې د مجازاتو او مکافاتو روش نه وي، نو هلته به څرنګه څوک د اصولو په پلي کېدو باور ولري. کله چې يو والي په ولايت کې ناکام شي، له هغه ځايه راوستل شي او په مرکز کې وزير مقرر شي او که وزير ناکام شي، نو هغه بيا کوم بهرني هېواد ته د سفير په توګه واستول شي، ايا د افغانستان په شاوخوا دېرش ميليونو خلکو کې پنځه زره صادق او کارفهم خلک نه پيدا کېږي، چې په مرکز او ولايتونو کې ټولې کليدي څوکۍ د څو محدودو کسانو په لاس کې دي او په دې ادلون بدلون کې بيا هم اقتدار له همدغو کسانو سره پاتې دی.

که چېرې امنيت د دولت له اصلي وجايبو څخه وشمېرو، نو نن ورځ د افغانستان د خلکو اجماع پر همدې ده چې دولت پخپله دې دنده کې پاتې راغلی او ناکام دی، خو تر دې هم د خواشينۍ خبره دا ده، چې د وضعې د ښه کېدو اميد نور د ولس په زړه کې په مړ کېدو دی او فکر کوي چې د دې دولت په موجوديت کې حالات د تباهۍ او بربادۍ پر لور روان دي. په دې کې شک نشته چې د ځينو ګاونډيو هېوادونو له خوا بل شوي اور ته پکی وهل کېږي او دلته لاسوهنه کوي، مګر دا هم د هېرولو نه ده چې فاسد قوماندانان، غله واليان او بډې خواره قاضيان زموږ د ګاونډيو هېوادونو له خوا نه دي ټاکل شوي، بلکې موجوده دولت په دندو ګومارلي دي.

1À ولس ويني چې قرارداديان ښکاره ناري وهي چې د قرارداد د اخيستو پر سر د دولت لوړ پوړو چارواکو ته فيصدي ورکوي او له ولسوالۍ نيولې تر وزارت پورې د رشوت اخيستو جريان هم په ډاګه دى، نو

په داسې حال کې به خلک څنګه په دې ډاډمن شي، چې ايا اوسني دولتداران په رښتيا د کوم نظام د جوړولو هيله او اراده لري.

1È يوه برخه خلک داسې منفي ليدلورى لري، چې دولت د يوه قوي اقتصاد د جوړولو لپاره کومه ځانګړې او عملي طرحه نه لري، په همدې ترڅ کې د بې کيفيته تيلو د راوارودلو مثال بايد دا هم څرګنده کړې وي، چې دولت د شخصي ګټو مرکز ګرځېدلى او په ډېرو برخو کې يې د ناوړو مصلحتونو په نظر کې نيولو سره ملي ګټې تر پښو لاندې کړې دي. د افغانستان د اوسني نفوس زياته برخه ځوانان تشکيلوي، چې عمرونه يې له پنځه ديرشو کلونو ټيټ دي او لا هم د ځوانانو شمېره مخ پر زياتېدو ده، مګر د دغو ځوانانو تر منځ د بې کارۍ سلنه له ټلو ښتو نيولې تر شپږ‌ټلو ښتو رسېږي. که چېرې د دې ستونزې مخه ونه نيول شي او يوه بنسټيزه اقتصادي طرحه رامنځته نه شي، نو يوازې همدغه بې کاري د دې لپاره بس ده چې په ټول هېواد کې امنيت درهم برهم کړي.

ما دوه کاله مخکې د ايريا په نامه د يوې خيريه ټولنې، چې د افغانستان ډېره ستره سروې يې کړې وه له ټلورو تنو مسؤولينو سره وليدل. زما يوه پوښتنه دا وه چې د افغانستان په سوبل کې د طالب تعريف څه دى؟. څلور واړو بې له ځنډه ځواب راکړ چې (بېکاري). د دې خبرې معنى دا ده، چې بل کوم بارز علت نشته

بلکې بېکاري ده چې د ټولې بدبختۍ سرچينه ګڼل کېدى شي او په اوس وخت کې بې امني هم د پيسو پيدا کولو په يوې سترې منبع بدله شوې ده. موږ پوهېږو، چې زموږ په معلولو او په نشه يي توکو معتادو ځوانانو سوداګري روانه ده او پر ژوندانه باندې يې قيمتونه ايښودل شوي دي. تاسې به له ډېرو رسنيو څخه دا رپوټونه اورېدلي وي، چې نن دلته يوه کورنۍ په دوو سوو ډالرو خپل ماشوم پلوري او سبا هلته يوه کورنۍ د نر ماشوم په نيمايي بيه ماشومه نجلۍ پلوري، چې د پاتې کورنۍ ژوند پرې وژغوري، مګر په همدې حالت کې هم ځينې کسان چې د بن تر پرېکړې وړاندې يې يوازې لس زره ډالره شتمني درلوده، نن ورځ د هېواد په دننه او له هېواده بهر په لسګونو ميليونه ډالر او جايدادونه لري. د ښار اوازې وايي، چې ځينو اشخاصو ته په ځينو بانکونو کې بې له يوه قيران شتمنۍ څخه د اسهامو لويه برخه ورکول شوې او دا ځکه چې دا اشخاص يا د لوړ پوړو چارواکو وروڼه دي او يا يې خپلوان. همدا راز خصوصي بانکونه د دې لپاره جوړ شوي وو، چې افغان متشبثينو ته د پانګې ورکولو زمينې پيدا کړي، خو د دې برعکس ځينو خصوصي بانکونو چې د افغانانو پس انداز حسابونه پکې پراته دي، په همدې پيسو باندې يې په دوبۍ کې د تعميراتو کارونه پيل کړي او همدا دليل دى چې ځينو بانکونو د اوسني نړيوال مالي بحران له کبله ستر زيانونه ليدلي، چې تاثير به يې د بې کيفيته تېلو د زيانونو په څېر زموږ خوارو خلکو ته ورورسېږي.

د اصولو د نه پلي کولو يو بل مثال دا دى، چې ما ته د يوه دولتي بانک لوړ پوړي چارواکي وويل: "يوه ورځ د دولت يو

لوړپوړي زورواک له خپل ورور سره راغي او د بانک له مسؤولينو څخه يې د څو ميليونو ډالرو د پور غوښتنه وکړه. د بانک مسؤولينو ورته وويل، چې د دې پور په بدل کې به ستاسو تضمين څه وي. زورواک په تمکين او اطمينان وويل: زما څوکۍ او زموږ فاميلي اثر رسوخ. کله چې د دولت دا ستره څوکۍ زما په لاس کې وي، نو ته څوک يې چې له ما څخه تضمين غواړې ! "د بانکي اصولو پر بنسټ بانکي پور بې له مناسب تضمين څخه نه ورکول کېږي، مګر د اوسني دولت زورواکان يې د څوکۍ په زور تر لاسه کوي.

د افغانستان د مرکزي بانک يوه عمده دنده دا ده، چې خصوصي بانکونه وڅاري او دا يقيني کړي چې ياد شوي بانکونه هغو خلکو ته پور ورکوي، چې د پور اخيستو شرايط يې پوره کړي وي او دا خبره څرګنده وي چې پور اخيستونکي د پور د ادا کولو امکانات لري، مګر د دې برعکس د يوه بل بانک کارکوونکو راته وويل چې د مرکزي بانک يو لوړ رتبه مامور ځينو خصوصي بانکونو ته ټليفونونه کول او په ناروا ډول يې غوښتنه ځنې کوله چې ځينو هغو اشخاصو ته دې ستر پورونه ورکول شي چې هغوی د پورونو شرايط هم نه پوره کول.

په يوه هېواد کې اقتصاد هغه وخت وده کوي، چې د مقرراتو ميدان هوار او شفاف وي او هر متشبث وکړی شي چې په ټولو اساساتو باندې په يقين سره خپله مفکوره پلې کولی شي او له همدې لارې خپل ځان او هېواد ته ګټه ورسوي، مګر اوسمهال د دولت د بې کفايتۍ او فساد له امله دا ميدان په بشپړه توګه ناهموار او نامساعد دی. ولس له لوږې مري او د ګوتو په شمېر خلکو ته د دې زمينه برابره ده، چې په ناقانونه توګه سترې

پانګې تر لاسه کړي او هر چېرې چې پانګه ووينې نو په هماغه ساحه باندې خپلې منګولې ښخې کړي او تر انحصار لاندې يې راولي. د دغو ناوړه اعمالو څخه په بيا-بيا نړيوالو او کورنيو مطبوعاتو پرده پورته کړه او تېرکال د نړيوال شفافيت د جوړښت مؤسسې، چې هرکال د رايو تر اخيستو وروسته د نړۍ د هېوادونو په اړه د اداري فساد سروې خپروي او په دې سروې کې هېوادونه طبقه بندي کوي. په ۲۰۰۸ ميلادي کال کې د دغې مؤسسې د خپرې شوې سروې په اساس افغانستان د نړۍ په پنځو ډېرو بدنامو هېوادونو کې يو و او د شمېرې د ترتيب له مخې پنځم هېواد ښودل شوی و، مګر د همدې مؤسسې د ۲۰۰۵ ميلادي کال په سروې کې افغانستان ۱۱۴ م هېواد و، چې د اداري فساد کچه په کې متوسطه ښودل شوې وه او تر دېرش کلنې جګړې وروسته د اداري چوکاټ په لحاظ په ډېر بد حالت کې نه و، مګر سږ کال افغانستان د اداري فساد د ډېرښت له کبله ۱۷۲ هېواد دی، چې دا زموږ د بېوزله ولس توقع نه وه.

اداري فساد يوې نامشروع ماليې ته ورته دی، هر څومره چې فساد زياتېږي په هماغه اندازه ورسره نامشروع ماليه هم زياتېږي او دا چاره عامو خلکو ته سختې ستونزې راولاړوي. ښايي پوښتنه پيدا شي چې نامشروع ماليه کومې ماليې ته وايي؟ ځواب يې دا دی چې څه موده وړاندې په کابل کې يوې کورنۍ تر خپل منځ د جايداد د وېش ترکه جوړوله، د کورنۍ مشر چې عمر يې اتيا کالو ته رسېده له قاضي څخه وغوښتل، چې خپل ورور ته د هغه برخه جايداد چې هېڅ لانجه په کې نه وه تسليم کړي. قاضي صاحب له دغې کورنۍ څخه د اتو زرو امريکايي ډالرو نامشروع ماليه غوښته. کورنۍ ورته وويل چې

په کوم دليل دوی اړ دي، چې قاضي ته اته زره ډالر ورکړي، خو قاضي دواړه پښې په يوه موزه کې کړې او تر هغه يې د جايداد ترکه ورنه کړه، چې تر څو يې اته زره ډالر جيب ته نه کړل. دا پيسې چې د قاضي جيب ته ولاړې د يوې افغانۍ په اندازه يې هم د دولت په حساب کې جمع نه کړی شوې، اما له بېوزله ملت څخه دا يوه ډېره لوړه ناروا ماليه ده چې واخيستل شوه.

د اسلام په مبارک دين کې شخصي جايداد مصئون دی. د امير عبدالرحمن خان د سلطنت د کونړ ولايت د محکمې اسناد ما د يوې علمي څېړنې په موخه مطالعه کړي او له هغو اسنادو څخه دا په ډاګه کېږي، چې هغه وخت هندو افغانانو په مسلمانانو خپل جايدادونه يا پلورلي او يا يې ترې اخيستي دي. همدا راز نورو اقوامو هم يو پر بل باندې جايدادونه په ازادانه توګه بې د کومې نامشروع ماليې له ورکړې پلورلي دي، د داؤدخان د حکومت تر ړنګېدو پورې د خلکو جايدادونه نسبتاً مصئون وو، مګر د ثور تر کودتا وروسته په هېواد کې داسې ګډوډي رامنځته شوه، چې د ډېرو افغانانو جايدادونه يا په جعلي ډول وپلورل شول او يا په زور غصب شول، چې نن ورځ ډېر جايدادونه تر پوښتنې لاندې دي. د اوسني دولت د ښار جوړونې د وزير په وينا په لسګونو زرو جريبه دولتي ځمکې د ځينو کسانو له خوا په زور نيول کېږي او په لوړه بيه په دغه خوار ولس باندې پلورل کېږي او د هرې ورځې په تېرېدو دا بهير پياوړی کېږي. ډېر لږ افغانان باوري دي، چې جايداد يې مصئون دی او دوی پرې پانګونه کولی شي.

د خلکو له فعال ګډون او د قانون له موجوديت څخه علاوه د خلکو د جايداد د مصئونيت تضمين نه شي کېدی. په کابل ښار

کې په ميليونونو خلک د غوره قوانينو د نشتوالي له کبله په غير قانوني ډول ژوند کوي، ځکه چې يو شمېر سيمې لکه وزير اکبر خان مېنه، دريمه او څلورمه کارته او داسې نورې د ښاروالۍ د نقشې له مخې جوړې دي، مګر ډېری داسې سيمې هم شته چې د ښاروالۍ د پلان له مخې نه دي جوړې شوي او د ژوند تېرولو ډېر لږ امکانات هم ورته برابر نه دي.

که په ښاروالۍ کې کاري کفايت وای، نو په عاجله توګه به يې د نورو ځمکو د نقشه کولو کارونه تمام کړي وای او د قانوني جايدادونو د توزيع پروسه به يې د دې لپاره هم چټکه کړې وای، چې بېرته راستنېدونکو کډوالو په داسې جايدادونو باندې پانګونه کړې وای، چې شرعي او قانوني محفوظ حيثيت يې درلود او په اسانۍ سره يې ملکيت تثبيتېدلی شوای.

ښاروالۍ بايد د ښار د هغو برخو په باب چې له لسيزو را په دېخوا په کې خلک ژوند کوي مناسب اقدام کړی وای، چې د هغوی جايدادونو قانوني بڼه غوره کړې وای. د داسې کشالو د هواري لپاره په ځينو هېوادونو کې ډېرې اغېزمنې لارې رامنځته شوي، چې له هغو تجربو څخه هم ګټه اخيستل کېدی شي. لکه د جاپان د نګويا ښاروالي چې داسې مسايل يې په برياليتوب سره حل کړي دي او په خپله د کابل ښار اوسېدونکو هم د دې لانجو د هواري لپاره غوره وړانديزونه کړي، چې د غور وړ دي او د اوسېدونکو، ښاروالۍ او نورو دولتي دوايرو تر منځ په تفاهم په کاميابۍ سره حل کېدی شي. مګر د کابل ښاروالي د بې کفايتۍ او فساد په داسې تيارو کې ډوبه ده چې نوره ترې د خلکو هيله پرې شوې او دا ښاروالي د ستونزو د

هواري کومه ګټوره لاره نه لري.

لــه همــدې کبلــه ښــاروالی تــه اوس خلکــو د چــوروالی لقــب ورکـړی دی. دا چـې عامـه وجـدان چـور او چپـاول نـه منـي، ځکـه د زوروا کــو لــه خــوا تــالا شــوي شــېرپور تــه چورپــور وايــي او دا ډېــره حقيقـي نومونــه ده، ځکـه شـېرپور رښـتيا هـم د مفسـدو دولتـدارانو د لوړپـوړو مـامورينو لـه خـوا چـور شـوی دی، د دولـت اراکينـو دا قيمتـي ځمکـه پـه څـو چنـده ارزانـه بيـه واخيسـته او بيـا يـې يـوه اونـی وروسـته پنځـه ښسـويي نمـره پـه ۱۲۰ زرو امريکـايي ډالـرو وپلورلـه. پـه وزيرا کبرخـان مېنـه او شـېرپور کـې پـه لسـګونو داسـې دلالان شـته، چـې پېرودونکـي تـه پـه لـړه شـېبه کـې د ځمکـې بيـه څـو چنـده لـوړه ښـيي او کلـه چـې همـدا دلالان محـاکمو تـه ولاړ شـي، نـو د ځمکـې قيمـت څـو چنـده ټيـټ ښـيي چـې پـه پايلـه کـې يـې د دولـت ماليه ټيټه او ګټه يې د څو زورواکو جيبونو ته ولاړه شي.

کـه داسـې عواملـو تـه لـه هـره پلـوه نظـر واچـوو، بيـا هـم همـدې يــوې پــايلې تــه رســېږو، چــې لــه دولــت ســره د ولــس د هوســا کولــو لپـاره کومـه څرګنـده طرحـه او پـلان نشـته، بلکـې بـرعکس لـه دولـت څخــه د شخصــي او تنظيمــي ګټــو مورچــه جــوړه شــوې او د دې منفـي وضـعې بـدې اغېـزې پـه ځـانګړي ډول پـه ځـوان نسـل بانـدې تــر نــورو ډېــرې ښــکاره او جــوتې دي، ځکــه دولــت د اصــولو پــر اســاس نــه دی ولاړ او کــارکوونکي يــې د پــوهې او پرهېزګــارۍ پــر بنســټ نــه دي مقــرر شــوي، بلکــې پــر نــاروا لارو راغلــي او د پــه کارپوه ځوانانو د رشد او پرمختګ مخه يې ډب کړې ده.

همــدې ويجــاړوونکي وضــعيت ملــي يــووالي تــه صــدمه رسـولې، ځکـه د بـن د پروسـې پـه پيـل کـې ټـول خلـک پـه دې بـاور وو، چــې پــه ولــس کــې لا هــم د ملــي يــوالي روحيــه پيــاوړې ده،

بېلابېـل قومونـه تـر خپلـه منځـه خپلـوي کـوي، يولـه بلـه سـره پـه ولســي مســايلو کــې همکــاري کــوي او هېــواد تــر د بــرش کلنــې جګـړې وروسـته د يـووالي پـه لـور روان شـوی دی، مګـر لـه بـده مرغـه د څـو مغرضـو اشخاصـو د شخصـي ګټـو لپـاره يـو ځـل بيـا پـه ټــول ولــس د نهيلــی څپــه خپــره شــوې، پــه قومونــو سياســي ســوداګري روانــه ده او د ځوانــو هلکــانو او نجونــو احساســات پــارول کېــږي، چــې د خپلــې خــاورې نــور او ســېدونکي پــردي وبـولي، د هغـوی افتخـارات تـر خـاورو لانـدې کـړي او ځانونـه تـر نـورو لـوړ وګڼـي. څـو پېـړۍ وړانـدې مـوږ دې نتيجـې تـه رسـېدلي وو، چې کـه زه وايـم چـې زه يـم او تـه وايـې چـې تـه يـې، نـه بـه زه يـم نـه بـه تـه يـې او کـه تـه وايـې چـې تـه يـې او زه وايـم چـې تـه يـې، هـم بـه زه يم هم به ته يې.

کـه څـه هـم پـه دغـه نـاوړه وضـعه کـې د ولـس د راښـکېلېدو لپـاره نـور ډېـر عوامـل هـم پيدا شـوي دي، خـو اصـلي سـتونزه پـه سـرچينه کـې ده. د دولـت کابينـه د سـرچينې پـه توګـه پـه دغـه فسـاد ککـړه ده، ځکـه د کـابينې تـر منـځ پـه هغـو اخلاقـي اصـولو او ښـو قوانينـو بانـدې اجمـاع نشـته چـې لـه مخـې يـې د دولـت هـر يـو مـامور د ټـول ولـس پـر وړانـدې ځـان يـو ډول مسـؤول وبـولي. د دولـت يـو شـمېر لــوړ رتبــه اراکيــن پــه بشــپړه بــې عــدالتی، ټــولې څــوکۍ، خپلــې کـورنی، قبيلـې او قـام تـه ورکـوي او کـه چېـرې پـه يـوه هېـواد کـې اداري جوړښـتونه پـه دې ډول وي، نـو هلتـه بـه څنګـه خلـک اعتبـار وکړي چې موږ يو موټی ملت يوو.

د افغانســتان خلـک ټـول د ترخـو حقـايقو پـه بنيـاد يـوې منفـي اجمــاع تــه رســېدلي دي، ځکــه د کــرزي صــاحب تــر انتخابېــدو وروسـته ټولـو د ده د بريـاليتوب هيلـه درلـوده او فکـر يـې کـاوه،

چې کرزی باید پوه وي چې دی په سيالانو کې ولس بريالی کړي، نو بايد وپوهېږي چې ولس ريښه او دولت ونه ده. که ريښه مضبوطه وي ونه به استواره وي او بيا به په اسانۍ سره د ونې د شاخ برۍ کار تر سره شي.

مطلب دا چې جګړه ځپلي ولس بنسټيز اصلاحات غوښتل، خو له بده مرغه د دې برعکس دولت اصلاح شوې برخې هم په فساد ولړلې او کړې تورې يې هم په خاورو ومنډله.

دې چارې نه يوازې زموږ ولس، بلکې زموږ نړيوال ملګري هم مايوس کړي او هغوی اوس فکر کوي چې افغانستان د جوړېدو نه دی. په نړيواله کچه د افغانستان دولت نن يو ځل بيا د ډېر ټيټ حيثيت څښتن دی. په هر نړيوال اخبار کې د افغانستان دولت د يوه کمزوري، غله او فاسد رژيم په نامه ياد ېږي. زموږ د ولس منفي ليدلوری نړۍ ته انتقال شوی او د نړۍ ډېر ستر دولتونه هم اوس فکر کوي، چې اوضاع له حده وتلې، خطرناکه او خرابه ده.

د ولس منفي ليدلوری د ستونزو د تشخيص لپاره لازمي دي، مګر د ناخوالو پر وړاندې يوازې د منفي ليدلوري په درلودو هم کومه بريالۍ پايله نه تر لاسه کېږي، ځکه د مرض تر تشخيص وروسته فوراً دارو په کار دي، يعنې د ستونزو تر پيدا کېدو وروسته د حل لپاره د ټول هېواد په کچه اوس يوې مثبتې ملي اجماع ته ضرورت دی، چې رامنځته شي او د ستونزو هواري ته په شريکه د حل لارې چارې ومومي. نو ځکه لازمه ده چې په راتلونکي فصل کې د مثبتې ملي اجماع د منځته راتګ پر لارو چارو بحث وکړو.

دویم فصل:

د مثبتې ملي اجماع په لور

موږ اوس یوې داسې دوه لارې ته رسېدلي یوو چې پوره څرګنده ده، یوه لاره د ځانځانۍ، شخصي ګټو او د ملت د نهیلیو خوا ته تللې، چې د ګوتو په شمېر خلک په کې د میلیاردونو ډالرو خاوندان کېږي او پاتې شاوخوا دېرش میلیونه ولس په کې په لوږه، تنده، فقر او بې امنۍ کې شپې سبا کوي. له بلې خوا به د افغانستان ګاونډیان له دې هېواده یو ځل بیا د بزکشۍ میدان جوړ کړي او زموږ دولت به په کې د نندارچي په حیث د خیر پر غونډۍ ناست وي، چې په داسې کېدو به افغانستان په لسګونو نور کلونه هم د بې وسۍ په یوه داسې ګرداب کې غرق وي، چې د حال او مستقبل په اړه به فکر هم نه شي کولی.

د دې دوه لارې بله لاره د ایمان، باور او یووالي لار ده. د ټینګ ایمان، یووالي او ریښتینولۍ درلودل هغه څه دي، چې کولی شي موږ د یوه قانوني او اغېزمن دولت خاوندان کړي.

د زمانې په دې پړاو کې چې پر ټول هېواد د نهیلۍ څپه خپره ده، کېدی شي چې موږ د یوې مثبتې ملي اجماع په تر سره کولو خپلې هغه شتمنۍ په ګوته کړو، چې له دا ډول ناوړو شرایطو

څخه هېواد ته د خلاصون لار پیدا کړو. موږ د دې توان لرو، چې د ثبات، سوکالۍ، اتفاق او ریښتینولۍ داسې لاره غوره کړو، چې جګړه ځپلی افغانستان په اسلامي نړۍ کې د اغېزمن دولت څرګنده نمونه وګرځوي. له دې بحران څخه د وتلو لپاره زموږ شتمنۍ کومې دي؟

الف- د اسلام مبین دین:

زموږ تر ټولو ستره شتمني د اسلام مبین دین دی. د افغانستان په سلو کې نږدې ۹۹.۹۹ وګړي د اسلام د سپېڅلي دین پیروان دي. هر وخت چې زموږ ولس د بهرنیو یرغلګرو تر تاړاک لاندې راغلی د اسلام د مبارک دین پر رسۍ یې منګولې لګولي او هېواد ته یې نجات ورکړی دی.

اسلام زموږ د ګران هېواد نړېدلی شېرازه ساتلې ده. په دې کې باید هېڅ شک نه وي، چې موږ مسلمانان وو، یوو او تر ابده به مسلمانان یوو. دا حقیقت موږ او نړۍ ته څرګند دی، چې اسلام د تشدد او ناروا ملاتړ نه کوي. دا چې نن ورځ د اسلام تر شعار لاندې څه کېږي دا زموږ خامي ده نه د اسلام. ځکه هر څوک چې په زور د چا پر حق خېټه اچوي دا د اسلام د اصولو، عقایدو او قوانینو خلاف عمل دی. اسلام تېری نه مني او تېری کوونکی د سزا وړ بولي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې ولوستل، عدالت د عبادت اساس دی او دا اساس زموږ په ټولنه کې ژورې ریښې لري، مګر زموږ ځینې وګړي په دې نه پوهېږي، چې د اسلام د ځلانده تمدن ډېرې پیاوړې څپې زموږ په خاوره کې ټوکېدلي. د عباسیانو عصر چې د اسلامي تمدن یوه ډېره پیاوړې دوره وه،

موږ د یوه ملت په توګه د دې تمدن په را وستلو او استحکام کې خورا ستر رول لوبولی و.

د هارون الرشید او مامون الرشید په دوران کې له بغداد نه په بلخ کې د مدارسو شمېر زیات و. دا مطلب پروفیسر فیډریک ستار چې د امریکا د متحدو ایالاتو په یوه معتبر پوهنتون کې استاد دی، په ډېر وضاحت وړاندې کړی دی. د دغو مدارسو نصاب هغه مهال یوازې په دیني علومو پورې محدود نه و، بلکې ټول مضامین او علوم په کې شامل وو.

په عباسي دوره کې د ژباړې زیاتره مراکز د دولت له خوا تمویلېدل او هدف دا و، چې د نړۍ ټول علوم له نورو ژبو څخه عربي ژبې ته وژباړل شي، چې په دې بهیر کې زموږ د خاورې نامتو پوهانو زیات زحمت وایست او د همدې ژباړو برکت و چې یوناني فلسفه ژوندۍ وساتل شوه او اروپا ته منتقل کړی شوه.

د همدې روښانه عصر په برکت صفر چې د هندوستان کشف و د دغو ژباړو له لارې له نورو هندي اعدادو سره چې په اروپا کې هم د عربي اعدادو په نامه شهرت لري، لومړی اسلامي نړۍ او بیا اروپا ته منتقل شول. رومي اعداد د عربي اعدادو په پرتله ډېر ستونزمن دي، ځکه د لیکلو پر مهال لیکوونکی اړ دی، چې ډېر توري سره یو ځای کړي او ارقام ارایه کړي مګر عربي اعداد په سادګۍ سره د ارقامو د ښودلو چاره ترسره کولی شي. همدا راز د الجبر کلمه له عربي ژبې څخه اروپا ته تللې ده. په اسلامي نړۍ کې ډېرې رسد خانې موجودې وې او علماوو په منظمه توګه د ځمکې، سپوږمۍ او سیارو څېړنه کوله. غزني د سلطان محمود په دوران کې نه یوازې د شعر

بلکې د علم ستر مرکز ګڼل کېده. د ځمکې د قطر د دقیقې محاسبې چاره تر اروپایي پوهانو څلور سوه کاله وړاندې د ابوریحان البیروني له خوا په ډېر بریالیتوب سره تر سره شوې وه. ابوریحان البیروني د طول البلد او عرض البلد په حساب زموږ د هېواد د ډېرو سیمو نقشې په دقیقه توګه جوړې کړې وې. له بلخي ابن سینا سره د البیروني د مکاتبې احوال دا په ګوته کوي چې دوی د خپلې فکري پراختیا په لاره کې د نړۍ له نورو تمدنونو څخه په ډار کې نه وو، بلکې د خپلې فکري پراختیا لپاره یې هر څه څېړل.

د مثال په ډول، کله چې البیروني د سلطان محمود په لښکرو کې هند ته ولاړ، هلته یې د هند د ژورو مطالعاتو د تر سره کولو په موخه سانسکریت ژبه زده کړه او په پایله کې یې د الهند په نامه یو ډېر ستر کتاب ولیکه، چې تر نن ورځې پورې هم ورته د نړۍ او هند عالمان په حیرانتیا ګوري، چې څرنګه د یوه تمدن عالم د بل تمدن ریښتینی انځور په ډېره امانتدارۍ کښلی دی.

د ابوریحان، ابن سینا او نورو عالمانو آثار او کارنامې دا په ډاګه کوي، چې د تمدنونو تر منځ د ټکر او درز پیدا کول ناسم او ویجاړوونکی عمل دی او زموږ اسلامي ټولنه کولی شي چې د خپل پیاوړي تمدن په درلودو د نورو تمدنونو ښې برخې خپلې کړي او له بریاوو څخه یې ګټې واخلي.

حضرت عایشه(رض) فرمایي: "د ډېوې له رڼا ګټه واخلئ او دې ته مه ګورئ چې ډېوه د چا په لاس کې ده."

اروپا چې په منځنیو پېړیو کې د ناپوهۍ په تورتم کې ډوبه وه، زموږ د اسلامي تمدن له بریاوو څخه یې ګټه واخیسته او د

پوهې پر لور روان شول. اوسنۍ دوره هم د عباسي او غزنوي دوران هغې ازادۍ ته اړتیا لري، چې د علم او معرفت دروازه دې د هر انسان پر مخ خلاصه وي.

د همغو ځلاندو دورو برکت و، چې فکري سرحدونه پراخ او په پایله کې یو ستر حقوقي او فکري تمدن را منځته شو چې نن یې موږ په ویاړ یادونه کوو.

په لومړي ګام کې دولتونه اړ دي، چې د خپلو ویاړلو تمدنونو ساتنه او پالنه وکړي. کله چې موږ د اسلامي تمدن په ساتنه کې د خپلو دیني علمای کرامو رول ته په درنه سترګه ګورو، نو په کار ده چې د هغوی د ژوندانه د بهبود لپاره هم په دولتي او هم په ملي کچه پام وکړو. جومات د الله(ج) کور دی، زموږ مسلمانه ټولنه په جوماتونو کې راټولېږي او د خدای تعالی(ج) خپل فرض ادا کوي.

د مخه مو ذکر کړه چې زموږ د کلیو او ښارونو جامع جوماتونه زموږ د ټولنیزو پرېکړو مراکز دي. هر کله چې پر هېواد باندې بد حالت راغلی، زموږ خلک د نظام او واکمن پر وړاندې په جوماتونو کې پرېکړو ته رسېدلي دي. په همدې ترتیب زموږ په ټولنه کې جومات د مساپرو او بېوزلو د مېلمه پالنې ځای هم دی.

همدا راز مساجد د علم هغه مرکزونه دي چې د علم د حصول لارویان په کې شپې ورځې تېروي او زموږ مؤمن خلک ورسره د خپل دسترخوان ډوډۍ شریکوي. زموږ ډېر نامتو علمای کرام لکه: استاد عبدالحی حبیبي، استاد ګل پاچا الفت، استاد عبدالشکور رشاد، استاد بېتاب، استاد عبدالله قاري او نور ټول هغه شخصیتونه وو، چې خپلې لومړنۍ زده کړې یې په

جوماتونو کې تر سره کړې وې.

زموږ په کلیوکې د ملا صاحبانو ټولې دندې د قدر وړ دي او د ډېرو ټولنیزو خدماتو تر څنګ به په پخوا وختونو کې ملا صاحبانو د مساپرو لیکونه د هغوی کورنیو ته لوستل او د کورنیو حال احوال به یې مساپرو ته لیکلو. همدا راز ملا صاحبان د خپلو مواعظو او خطبو په ترڅ کې د سیمې او نړۍ ډېر مهم مطالب ولس ته وړاندې کوي او د ولس د اجتماعي شعور په وده کې ستر رول لوبوي، خو له بده مرغه تر اوسه پورې دولت د جوماتونو د انسجام لپاره کوم ځانګړی پروګرام نه دی وړاندې کړی.

زموږ د ملي یووالي او د اسلامي هویت د ساتنې لپاره دا ډېر مهم او ضروري اقدام دی، چې د جوماتونو د تقویت او د امامانو د ژوندانه د بهبود لپاره ځانګړی او مؤثر پروګرام وړاندې شي او له دوی سره د هر اړخیزې مرستې لپاره یو جلا ترتیب ونیول شي. پر حیاتي اړتیاوو سربېره باید له ملاصاحبانو سره د دیني کتابونو او راډیویي او ټلویزیوني اسلامي خپرونو او نورو لوازمو په تیارولو کې مرسته وشي.

ب- اګاه ولس:

وایي چې کوټه وسوه، خو دېوالونه یې پاخه شول. زموږ ولس د جګړې په اور کې وسوځېده، خو فکري شعور یې وده وکړه او نن کولی شو ووایو، چې زموږ ولس یو اګاه او باخبره ولس دی او یو موثر او عصري نظام غواړي. په پخوانیو زمانو کې به د نظام د چلولو لپاره یو پاچا پیدا شو، چې غوښتل به یې خپلې موخې تر سره کړي، مګر ډېر ځله به پاچاهان نه توانېدل،

چې ملت ته د ټاکلو موخو په اړه قناعت ورکړي او کله چې به داسې ونه شول، نو بيا به يې يا په دولت کې موجودو چارواکو ته د قناعت د ورکولو هڅه کوله او يا به يې تورې ته لاس کړ او په زور به يې پاچاهي پيل کړه. هر څو که دې چلند په ظاهره د يوه نظام بڼه خپلوله، مګر په ولس کې يې بنسټ نه شو ټينګولای. که چېرې يوه افغان شپانه ته شپو خولۍ پر سر کړئ يا ورته پتلون ور واغوندئ، نو په داسې کولو ترې، نه اروپايي انسان جوړېږي او نه يې خوي او مغز تغير کولی شي. همدارنګه د زنده باد او مرده باد په شعارونو هم د هېوادونو ستونزې نه حل کېږي او د يوې فکري يا نسلي طبقې خلک هم نه يوازې دا چې نظامونه نه شي ټينګولی، بلکې د داسې حکمرانۍ پايلې ډېرې خطرناکې هم وي.

په افغانستان کې د ثور تر کودتا وروسته د خلقيانو او پرچميانو د محدود اقليت نظام او همدا راز د نجيب د حکومت تر سقوط وروسته د جهادي ډلو تر منځ تباه کوونکې جګړې ټول د هغو محدودو طبقو نظامونه وو، چې هېواد يې له بربادۍ سره مخ کړ. کابل يې ړنګ، دولت يې نابود او د ملي اردو په شمول د دولت ټول تشکيلات يې له منځه يووړل.

دا هېواد چې د نا اګاهۍ په تيارو کې ډوب و، نن په کې وضعې بدلون موندلی او د نړيوالو احصايو مطابق ۹۱٪ نارينه او ۸۷٪ ښځې په پرله پسې توګه څلور راډيوګانې اوري.

همدارنګه ان د کليو بانډو سپين ږيري تر ټولو زيات د هغو نړيوالو اخبارونو او مجلو سرمقالو ته غوږ نيسي، چې د راډيوګانو له خوا د دوی په محلي ژبو ژباړل کېږي. دا خبره د دې څرګندوي ده چې زموږ ولس که څه هم په زياته پيمانه د سواد له

نعمته محروم دی، مګر بيا هم سياسي پوهې او ټولنيز شعور يې د پخوا په پرتله ډېره وده کړې ده. دا خبره پر ځای نه ده، چې ټول باسواده خلک به پوخ سياسي شعور ولري، ځکه ډېر داسې باسواده کسان وي چې اصلاً د سياسي مسايلو له اورېدو سره يا علاقه نه لري او يا پرې نه پوهېږي، مګر هغه څوک چې د خپل هېواد د برخليک په اړه فکر کوي، هغوی د دې پوهه لري چې له مسايلو څنګه ځانونه خبر او اګاه کړي. همدا دليل دی چې زموږ خلک اوس د سياسي جريانونو په اړه معلومات لري او په اړه يې قضاوت کول غواړي. د دې پوهې د منځته راتګ دلايل څرګند دي، ځکه په ميليونونو کليوال، کوچيان او ښاريان له هېواده هجرت کولو ته اړ ايستل شول او هلته يې په ګاونډيو او د نړۍ په نورو لرې پرتو هېوادونو کې ډېرې نوې پديدې وليدې، نو ځکه ويلی شو چې دا اوس هغه پخواني خلک نه، بلکې له ډېرو تجربو سره هېواد ته راستانه شوي خلک دي.

د ملګرو ملتونو د مهاجرو د عالي کمېشنرۍ UNHCR د کارکوونکو د وينا له مخې کله چې په تېرو څو کلونو کې افغان کډوال له پاکستان او نورو هېوادونو څخه افغانستان ته راستنېدل، نو په هرو سلو کورنيو کې تر شپېتو زياتو کورنيو ټلويزيون درلود او د نورو ارتباطي وسيلو تر څنګ ګڼ شمېر کورنۍ داسې وې چې کمپيوټرونه يې له ځانه سره هېواد ته راوړل، همدا راز په زرګونو ځوانانو په نورو سيمه ييزو او نړيوالو ژبو بلديت حاصل کړی او ځانونه يې په بېلابېلو علومو سمبال کړي دي. که په تخمينې توګه له يوه ميليون څخه زيات افغانان په اروپا، امريکا او نورې نړۍ کې کډوال وي، نو دوی له يوې څخه تر لسو کورنيو پورې له خلکو سره اړيکې لري او دا

اړیکې د دې لامل دي چې تېرکال د یوه تخمین له مخې د غو افغانانو پنځه میلیارده ډالر یوازې د بن تر پروسې وروسته خپلو خپلوانو ته رالېږدولي دي.

له نېکه مرغه تر شپېتو زیاتې راډیوګانې د هېواد په هر ګوټ کې د نړۍ او هېواد په اړه معلوماتي مطالب خپروي، چې دا بهیر د ولس د خبرولو او اګاهۍ لپاره ډېره غوره سرچینه ګڼلی شو.

د ولس شریک درک ما ته د اساسي قانون په لویه جرګه کې هغه مهال څرګند شو، چې ما د مالیې وزیر په صفت د جرګې د تر دوو سوو زیاتو وکیلانو څخه پنځه، پنځه دقیقې د دوی د مؤکلینو غوښتنې واورېدې او د دوی غوښتنې مې تر اورېدو وروسته په ډېر غور وارزولې. د ټولو مثبته اجماع دا وه چې افغان ولس یو داسې معاصر، پیاوړي او اغېزمن دولت ته اړتیا لري چې وکولی شي ملت ته د یوه عصري دولت په توګه لازمې دندې تر سره کړي.

د نورو دندو ترڅنګ په اقتصادي برخه کې د استازو غوښتنې دا وې، چې ولس باید د یوه پیاوړي اقتصاد په درلودو د سوکالۍ خوا ته پل واخلي.

د سړک، برېښنا، اوبو، ښوونځي، روغتون او داسې نورو نه درلودل د ولس هغه ستونزې وې، چې ما یې د برابرولو لپاره هغه وخت یوه پانګه وسنجوله، چې له ۸۰ تر ۱۲۰ میلیارده ډالرو پورې پرې لګېدل. دا رقم لس تر شلو چندو پورې له هغې مرستې څخه زیات و، چې نړۍ یې افغانستان ته د ورکولو ژمنه کړې وه، مګر زموږ د جګړه ځپلي ولس یوه غوښتنه هم نامعقوله او ناسنجول شوې نه وه.

زما په غوښتنه نړیوال بانک پر افغانستان باندې د شوروي یرغل مستقیم او غیر مستقیم ویجاړوونکی اغېز اعلان کړ، چې د ثور له کودتا څخه د بن تر پروسې پورې یې افغانستان ته ۲۴۰ میلیارده ډالره تاوان اړولی و، مګر زموږ د خلکو غوښتنو د هغه تاوان نیمه برخه جوړوله، معنی دا چې زموږ خلکو په نیمه ډوډۍ قناعت درلود. ما د مالیې وزیر په توګه د ولس استازو ته، څکه هغه ټول حسابونه وړاندې کړل چې غوښتل مې دوی خبر کړم، چې ستاسې غوښتنې پر ځای دي، مګر نړۍ دې ته نه ده حاضره چې دا ټولې غوښتنې ومني. موږ ته په کار ده چې په هېواد کې ټول بنسټیز حرکتونه پیل کړو، چې په وسیله یې په حکومت او اقتصاد کې اساسي بدلونونه را منځته شي. ټولو استازو دا خبره ومنله او دا چې ما د دولت عواید مرکزي کړي وو، دوی په دې کار خپله خوښي وښوده او زما د دې اقدام هرکلی یې وکړ.

زموږ ولس هېڅ وخت د دولت د بنسټیزو اصلاحاتو د راوستلو طرحه نه ده رد کړې. هر ځل چې په ولس اعتماد شوی په ډېره حوصله یې تر غور وروسته دولت ته صلاحیتونه ورکړي دي، خو دا چې دولت د دې وړتیا نه لري چې د ولس له غوښتنو سره خپل پروګرام عیار کړي دا د دولت ستونزه ده، نه د ولس. ولس په الفاظو نه غولېږي، دوی هغه تخیلي باغونه ولیدل چې دوی ته د دولت د واکمنانو له خوا ښودل شوي وو او ولس ته د سوکاله ژوند پر ځای ناکراره مرګ ډالۍ کړی شو.

دا وخت ولس عملي طرحې او سالم عمل غواړي. ولس ته باید مراجعه وشي، چې له خپل کلي تر خپل هېواده دې د هېواد د عملي امکاناتو په چوکاټ کې د ټولنې لومړیتوبونه وټاکي او

دا چې په کومه طریقه عملي کېدی شي، ولس باید پرې وپوهېږي او نېغ په نېغه په ټول جریان کې ګډون وکړي، چې د هرې طرحې د عملي کېدو مدارج څرګند او بېرته یې ټول معلومات په منظمه توګه د ولس په اختیار کې وي. نو که داسې وشي د ولس اعتماد به یو ځل بیا پوخ شي او د یوه ملت په توګه به د ټاکلو موخو پر لور حرکت وکړي.

په سرحدي سیمو کې پروت ولس د هېواد د امنیت او ثبات په ټینګښت کې د پام وړ رول لوبولی شي. له همدې کبله باید دولت په جدي ډول خپلو سرحدي ولسوالیو ته پام واړوي، ځکه که یو اجنبي وغواړي چې د یوه هېواد د ملي یووالي ثرنګوالی وڅېړي، نو لومړی د هغه هېواد سرحدي سیمو ته پام کوي او تر ټولو مخکې دا ګوري چې تر کومه بریده هلته زېربنایي امکانات لکه برېښنا، سړکونه او نور شته دي. که داسې څه په نظر ورشي، نو بیا یې له ښارونو سره پرتله کوي، چې د کلیوالو سیمو او ښارونو تر منځ د زېربنایي امکاناتو په شتون کې څومره تفاوت موجود دی. ایا په کلیو کې د ښارونو په شان روغتون، ښوونځی او نور اساسي بنسټونه شته او کنه، همدا راز چې کله د سرحدي سیمو خلک له سختۍ سره مخ شي، خپلې پلازمېنې او ولایتي ښارونو ته ځي او که ګاونډیو هېوادونو ته منډه اخلي. د سرحدي سیمو خلک کوم پیداوار او تولیدات لري او دا تولیدات چېرې پلوري. تر دې وروسته بیا له خلکو سره خبرې کوي او له هغوی نه په لومړي ګام کې دا پوښتنه کوي، چې ایا ستاسې په هېواد کې ټولنیز عدالت حاکم دی که څنګه. بله پوښتنه یې ښایي دا وي چې ستاسې ځوانانو ته د هېواد په پوهنتونونو کې د زده کړې لپاره څومره امکانات

شته دي؟

که مونږ خپلو سرحدي سیمو ته ولاړ شو او همدا پوښتنې له خلکو وکړو، نو راته څرګنده به شي، چې زمونږ سرحدي سیمې په ډېر بد حالت کې ژوند کوي. یوه اسانتیا نه لري او له محرومیت سره مخ دي. د مثال په توګه بدخشان، خوست، فراه، بادغیس، زابل، پکتیکا، فاریاب او نورو ټولو سرحدي سیمو ته د دې زمینه نه ده برابره شوې چې په هوسا توګه ژوند وکړي.

د ټولنیز عدالت له تأمین څخه علاوه نن ورځ سرحدي سیمو ته پام اړول له سیاسي او امنیتي لحاظه هم خورا مهم دي، ځکه که سرحدي ولسوالۍ مو بې وزله وي بې امنه کېږي او که هلته امن خراب شو، نو پلازمېنه او ولایات ورسره هم هغه مهال بې امنه دي. که د سرحدي ولسوالیو اوسېدونکي دولت خپل و نه ګڼي او فکر وکړي چې دوی یې پر وړاندې مسؤول نه دي، نو په هغه وخت کې د دولت وسله وال مخالفان په ډېره اسانۍ کولی شي چې له سرحدونو را تېر او په ښارونو کې امنیت ګډوډ کړي.

زمونږ سرحدي ولسوالۍ ځانګړې ټولنیز جوړښت لري، چې زمونږ دولتداران باید پرې په سمه توګه وپوهېږي. د مثال په ډول، په خوست ولایت کې قومي اربکي یو خاص بنسټ دی چې د قوم له خوا جوړېږي او د امنیت چارې سمبالوي. ځاځي او منګل قومونه داسې قومي تړونونه لري، چې د هغو په وسیله امنیت ټینګېږي او په روانې ګډوډۍ کې همدا اوس د دې دواړو سیمو امنیت تر ډېرو نورو سیمو بهتر دی، خو د محرومیت له قوي احساس سره مخ دي. ما ته څه موده وړاندې د ځاځیو د سیمې یوه اوسېدونکي وویل: "تېرکال مونږ له لېسو څخه ډېر شاګردان فارغ کړل، مګر د ګوتو په شمېر ځوانانو هم د کانکور

لـه ازمـوينې وروسـته کابـل پوهنتـون او يـا کـوم بـل پوهنتـون تـه پرې نه ښودل شول. "

په عمومي ډول زموږ سرحدي ولسوالۍ په امنيتي لحاظ بې د قومونو او مجاهدينو له فعالي ونډې اخيستو نه خوندي کېږي، ځکه مجاهدين او قومي خلک ښه پوهيږي چې له کوم لوري څخه کوم خطر پېښېدی شي.

دولت ته په کار ده، چې ټولنيز تشکيل ته په پام سره په سرحدي ولسواليو کې د ثبات او امنيت د ټينګښت لپاره داسې يو پروګرام وړاندې کړي، چې د ولس په مشوره ټول لازم ترتيبات ونيول شي.

موږ بايد له ولايتي ښارونو او پلازمېنې څخه همېشه له خپلو سرحدي سيمو سره تماس ولرو او د دې لپاره ټليفون د دې عصر يوه مهمه وسيله ده. د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ په برخه کې پيسې شته خو د عملي اقدام لپاره مؤثر کار په کار دی.

پر مخابراتو سربېره بايد سرحدي ولسواليو ته په څو نورو برخو کې هم ځانګړې پاملرنه وشي.

لومړی: ځوان نسل ته د مناسبې ونډې اخيستنې په منظور بايد په کابل او نورو عمده ښارونو کې په ډېرو مجهزو وسايلو سمبال داسې ليليه ښوونځي جوړ شي، چې د بشپړ شفافيت له مخې ورته نجونې او هلکان د ازموينو له لارې راشي او په هر اړخيزه وده يې عمده پانګونه وشي.

دا چې د سرحدي سيمو نجونې او هلکان له ملي او بين المللي امکاناتو څخه ګټه واخلي په کار ده، چې دې سيموته په لومړي ګام کې برېښنا ورسول شي او سرحدي ولسواليو ته د

برېښنا رسول بايد ملي لومړيتوب وګڼل شي. که چېرې په اول قدم کې کورونو ته برېښنا رسول ممکن نه وي، په کار ده چې جوماتونه، مکاتب او کلينيکونه په برېښنا سمبال شي، چې د لېسو زده کوونکي وتوانېږي له ثبت شويو درسي ټايپونو او بعيدو درسونو څخه استفاده وکړي او هم د جوماتونو امامان او طالبان وکولی شي د اسلامي علومو په برخه کې له نړيوالو پروګرامونو څخه برخمن شي.

هغه سرحدي ولسوالۍ چې لا هم په کې څه نا څه ځنګلونه او ورشوګانې شته بايد په سمه توګه يې ځنګلونه او ورشوګانې وساتل شي. نړيوالو تجربو ښودلې، چې په هغو سيمو کې چې اقليمي شرايط مساعد وي هلته بيا هم ځنګلونه شنه کېدی شي.

که غواړو چې د سرحدي سيمو ځنګلونه شنه شي، نو هلته بايد د کار شنه قوه را منځته شي او لومړيتوب ولري.

هر کال زموږ سرحدي ولسوالۍ د سېلابونو په څپو کې خپلې کرنيزې ځمکې، څاروي او ان انسانان له لاسه ورکوي، ځکه موږ د اوبو د مهار کولو او ذخيره کولو منظم ترتيب نه لرو. که چېرې د غرونو په لمنو کې د اوبو د ذخيره کولو سم ترتيبات ونيول شي، نو په هغه صورت کې د برېښنا د توليد او د کرنې د پراختيا لپاره ترې اغېزمن کار اخيستل کېدی شي.

په سرحدي ولسواليو کې بې روزګارو خلکو ته د کار پيدا کول ډېر مهم دي. که د ولسواليو په کچه د شرايطو تر منځ سم تشخيص وشي. په ډېره اسانۍ کولای شو د کار فرصتونه ايجاد کړو، د بېلګې په توګه، په هغو ولسواليو کې، چې معدنونه شته، له معدني موادو يې د نورو وسايلو د جوړولو د بهير په پيلولو سره خلکو ته خورا ډېرې نوې کاري زمينې برابرېدی شي

او په هغو ولسواليو کې چې د زېرښا د جوړولو امکان وي هلته زېرښايي فعاليت د کارونو د پيدا کېدو باعث کېږي.

ج- طبيعي پانګه:

زموږ ثروتمنه خاوره که له يوې خوا د جګړو له کبله د فقر تر کرغېړن سيوري لاندې ده، له بلې پلوه پخپله سينه کې د معدنونو ستره شتمني لري. د امريکا د جيولوجي د سروې اداري د خپلو دقيقو څېړنو او مطالعاتو په پايله کې دا څرګنده کړه، چې د افغانستان پرېمانه معدنونه د دې وړ دي چې د نشه يي توکو پر ځای د اصلي اقتصادي فعاليت ځای ونيسي. د دې سروې پر بنسټ ځينو ښودل شويو امکاناتو ته لا اوس هم کېدی شي هيله ولرو. د هېواد په شمال کې د شبرغان ګاز له ډېرو کلونو څخه شته، مګر د ګاز په برخه کې په دغې سيمه کې څو نورې داسې زېرمې هم شته چې د روسانو د هغه وخت تر تخمين څو ځلې غني دي. بله مهمه خبره دا ده چې ښايي د پکتيکا ولايت په کتواز سيمه کې د شبرغان په اندازه د ګاز يوه بله لويه سرچينه موجوده وي.

همدا راز په هلمند کې د ګاز د پيدا کېدو امکانات ډېر دي، مګر دا هغه وخت څرګندېږي، چې موږ په دغو سيمو کې ځاګانې وباسو او د ذخايرو شته والی په نښه کړو. که چېرې د کتواز د ذخيرې شته والی تثبيت کړو د هېواد پلاز مېنې لپاره به يې پايلې ډېرې په زړه پورې وي، ځکه که غواړو کابل او يا نورو هغه ښارونو ته چې له هندوکش څخه دې لورې ته پراته دي ګاز ورکړو، نو د شبرغان له لارې راغلی ګاز په ډېره لوړه بيه تمامېږي. په داسې حال کې چې د کتواز له لارې په ډېره اسانۍ

دې ښارونو ته د ګاز نل ليکې رسېدلای شي. له شبرغان څخه کابل ته يوازې د ګازو په نل ليکه باندې ۴۰۰ ميليونه امريکايي ډالر لګښت راځي او دا چې د هندوکش له لوړو څوکو راتېرېږي د موسمي شرايطو له کبله له ډېرو زيانونو سره مخ کېږي، مګر له کتواز نه ټولو هغو ښارونو ته د ګاز انتقال ډېر اسان دی چې د هندوکش د غره دې لورې د هېواد جنوب خوا ته پراته دي.

د ګازو په موجوديت کې به د افغانستان د ټرانسپورټ را تلونکې پاليسي هم په اساسي ډول په ګازو دربدلې وي، موږ بايد هغه وخت په تېلو مصرف کېدونکې پيسې د ګازو د ايجاد په لاره کې ولګوو.

د تاريخي شاليد په رڼا کې ويلی شو، چې د افغانستان زياتره دولتونه يوازې د کاغذونو پر مخ جوړ شوي دي او د يوه کاغذي سند په توګه پاتې دي، ځکه زموږ د ولس هغه برخه چې په درو او باندو کې ژوند کوي د خپل ټول تاريخ په اوږدو کې په يوه ګوله ډوډۍ پسې کله هندوستان ته تلل او کله به د نړۍ بل سر ته، مګر هغه برخه چې بهر ته تلای نه شوه، هغوی به له مجبوريته په ښارونو کې واړول.

په تېرو لويو جرګو کې د افغانستان د کليو او باندو استازي ډېر ژر په دې خبره پوه شول، چې بدخشان، دايکندي، غور، نورستان، کونړ، پکتيکا، فارياب، باميان، ارزګان او سرپل مشترکې ستونزې لري. پر دغو ستونزو سربېره دلته وېره شته، چې لوږه، قحط او نور افات راشي، مګر د تاريخ له پلوه د دولت تر ټولو کمه پراختيايي او عادي بودجه په دغو غرنيو ولايتونو کې مصرف شوې ده، نننۍ جيولوجي سروې داسې انځور وړاندې کوي چې په همدغو يادو شويو سيمو کې ستر طبيعي

ذخایر پراته دي. د بدخشان په لاجوردو او د پنجشیر په زمردو له پخوا پوهېږو، مګر اوس دا هم ویل کېږي چې د هندوکش په درو کې تر ۴۰۰ پورې نور داسې غني معدنونه هم شته چې نړۍ ورته زیاته اړتیا لري او په هر لحاظ د دې سیمې څېره بدلولی شي.

که فعال او اغېزمن دولت وای، نو دا سیمې، چې په تاریخي لحاظ یې ډېر ستونزمن ژوند تېر کړی په هوسا، بسیا او سوکاله سیمو بدلېدلی شوې. په دې سیمو کې د معدنونو په موندلو زموږ د ولس خلکو ته د یوه ښه انساني ژوند چاپېریال برابرېږي او دولت کولی شي چې له دغو عوایدو څخه په لاس ته راغلو پیسو د کونډو، یتیمانو، بېوزلو، معلولو او خپلو ټولو وګړو ژوند بهتر کړي.

یوازې د قیمتي عناصرو د معقولې استفادې په اساس هم کېدی شي، چې زموږ د خلکو ژوند او روزګار ښه شي.

د ساري په توګه، که زرګري عصري شي او نړۍ ته د عصر او زمان په غوښتنو برابر مصنوعات ولېږل شي، ویل کېږي چې له پنځو لکو نیولې تر یوه میلیون پورې انسانانو ته معقول او ابرومندانه کار پیدا کېدی شي.

افغانستان د ټولې سیمې د اوبو د تولید مرکز دی. کونړ، امو، هلمند، کابل، بلخاب، کوکچه او مرغاب هغه مهم سیندونه دي، چې زموږ له خاورې سرچینه اخلي، خو موږ په خپل وطن کې له تندې مرو. نه د ځښلو پاکې اوبه لرو او نه د اوبه خور لپاره اوبه شته، مګر زموږ سیندونه ګاونډیانو ته په میلیاردونو لیتره اوبه ورکوي او موږ تر اوسه د خپلو اوبو یوازې ۱۰٪ مهار کړې دي. هر کال د وچکالۍ عذاب زموږ

حیوانات وژني او د بارانونو له امله زموږ خلکو ته په میلیونونو ډالرو تاوانونه اوړي.

د نړۍ اقلیم په چټکۍ بدلېږي، د نړۍ هوا ورځ تر بلې په تودېدو ده او که چېرې د دې بلا مخه و نه نیوله شي، نو لرې نه ده چې د اوبو بیه په نړۍ کې تر تېلو هم لوړه شي او که داسې وي، نو موږ باید د اوبو هر څاڅکی د برېښنا او کرنې د تولید د لوړولو په منظور وساتو، ځکه دا زموږ شدیده اړتیا ده چې باید پرې وپوهېږو.

څرنګه چې یوکلی د چینې د اوبو په وېش باندې یوې موافقې ته رسېږي، همدا ډول باید ګاونډي هېوادونه هم د اوبو د عادلانه وېش لپاره یوه اصولي موافقه وکړي. موږ د هلمند د اوبو پر سر له ایران سره یوه موافقه لرو او د دې موافقې په چوکاټ کې کېدی شي ډېر اغېزمن ګامونه واخلو.

د کجکي د برېښنا بند د جوړولو په دویمه مرحله کې د هېواد سوېلي ولایتونو ته په دوامداره توګه برېښنا رسېږي، چې دا په هر اړخیزې پراختیا کې ستر رول لوبولی شي.

اوسني نړیوال شرایط دا مني چې د ځینو طبیعي موادو د کارونې لپاره باید منظم سیمه ییز تیاری ونیول شي، ځکه دا هم حقوقي او هم عملي اړخونه لري. د بین الدول حقوقو د اصولو پر اساس د دولتونو مشترکو ګټو ته په پام باید داسې څېړنې وکړو، چې له مذاکراتو څخه تر مخه مو د خپل ملي منفعت د تأمینېدو لارې هوارې کړې وي او په ډېره معقوله او منظمه توګه وکولی شو، چې خپل حقوق ثابت کړو او بیا یې ژر تر ژره په پروګرامونو او پروژو بدل کړو.

معادن او اوبه زموږ د طبیعي پانګې ستره برخه جوړوي، خو

پوښتنه دا ده چې موږ د کومو موخو د تر سره کولو لپاره څه ډول بشري پانګې ته اړتیا لرو او دا پانګه څرنګه تولیدولی شو؟

که لږ تېر وختونه او نن ورځ پرتله کړو د لیکوالۍ په ساحه کې ستر مثبت بدلون راغلی دی. د افغانستان په بېلابېلو ولایتونو او سیمو کې ادبي بهیرونه او ټولنې فعالې دي، مستقلې مجلې، اخبارونه، اونیزې او په سلګونو کتابونه بې له دې چې څوک یې سانسور کړي چاپېږي، ځوانو خویندو او وروڼو ډېر خلاق استعدادونه پیدا کړي دي.

د هېواد وتلی شاعر او لیکوال ښاغلی محمدصدیق پسرلی چې د یوې درنې ادبي کورنۍ هم معنوي او هم حقیقي پلار دی، وایي چې په پښتو شعر او ادب کې ډېر لوی فکري انقلاب راغلی دی، نو که ژبه د افهام او تفهیم وسیله وبولو، ویلی شو چې نن ورځ موږ هم په پښتو او هم په دري ژبو کې دا وسیله موندلې او لیکوال مو په اسانۍ سره کولی شي چې دا وسیله په مثبته توګه وکاروي. زما په فکر دا به د افغانستان په ټول تاریخ کې لومړی ځل وي، چې لیکوال بې له کوم سانسوره په ازادانه ډول کولی شي چې د دولت او دربار له امکاناتو پرته خپل مستقل ادبي او فرهنګي فعالیتونه ولري. هغه هم په داسې حال کې چې ډېرو لیکوالو ته اوس خپلې دغه هڅې د یوې مړې ډوډۍ ګټلو زمینه هم برابروي، نو اوس که چېرې لیکوال او شاعر د خپلې ټولنې هنداره بولو، نو موږ ډېره شفافه او رڼه هنداره لرو. که د اوسني دولت خبره په دې هنداره کې پیکه ښکاري دا د دولت د خبرې بدرنګي ده نه د هنداري ستم ظریفي.

موږ تر اوسه کومه د پام وړ ګټه نه ده اخیستې. ځنګل زموږ هغه ستره طبیعي پانګه ده چې موږ ورڅخه ډېره ناوړه او ناچیزه ګټه اخیستې.

په تېرو دوو پېړیو کې مو ډېر پراخ ځنګلونه له منځه وړي، خو تر اوسه مو کوم ګام نه دی اخیستی، چې نوي ځنګلونه څرنګه منځته راوړو. په کونړ ولایت کې د بدامنۍ له کبله ډېر ستر ځنګلونه په بې رحمانه توګه له منځه وړل کېږي او ګټه یې بهرنیو هېوادونو ته انتقالېږي، مګر د کونړ خلک یوې مړې ډوډۍ پسې د سیمې ګوټ، ګوټ ته رسېدلي دي.

د یوې مثبتې ملي اجماع په راتګ زموږ طبیعي پانګه زموږ د ملي هوساینې وسیله ګرځېدای شي، خو د یوه فاسد دولت په شته والي کې به زموږ د هېواد طبیعي پانګه تالا والا شي او د کونړ د ځنګلونو په څېر به پرې څو داړه ماران نور هم وپړسېږي او ملت به همداسې خوار پاتې شي.

د- بشري پانګه:

له افغانستان څخه بهر په نړۍ کې د دې هېواد په اړه داسې یو انځور وړاندې شوی، چې افغانستان بشري پانګه نه لري، نو ځکه باید د هر کار د تر سره کولو لپاره بهرني متخصصین راشي او د دې هېواد هره پراختیایي طرحه دې د هغو له خوا ترتیب شي. په دې کې شک نشته چې موږ د څو لسیزو جګړو په ترڅ کې په زیاته پیمانه بشري پانګه له لاسه ورکړې او تر ننه پورې هم د هغې پانګې د جبران لپاره په مناسبه توګه کار نه دی شوی، خو دا خبره هم د منلو نه ده چې وویل شي دلته هېڅ بشري پانګه نشته.

په (۱۳۸۱هـ ش) کال ډېر کم شمېر افغانان په کمپیوټر، انګلیسي ژبې او نورو تخنیکي مسایلو پوهېدل او هغوی هم په پېښور کې په نادولتي سازمانونو، د ملګرو ملتونو په اداره او یا هم په خصوصي سکتورونو کې کار کاوه، مګر اوس له نېکه مرغه دا شمېره د دولت له امکاناتو پرته خپله دې ټولنې یوې لوړې کچې ته پورته کړې او په ډېرو افغان ځوانانو کې دا پوهه ښکاري چې د کمپیوټر په برخه کې د ډېرو مهمو سکتورونو د رامنځته کولو په کار کې مرسته کولی شي چې د نړۍ د دې غني سکتور له ښېګڼو او مالي ګټو څخه خپل ولس برخمن کړي.

یو افغان ځوان چې په نړیوالو سیالیو کې یې څو ځلې مهم مډالونه تر لاسه کړي، د کمپیوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي، چې له خلکو سره، بې له دې چې په کومه خاصه ژبه پوه شي، د کمپیوټر په زده کړه کې مرسته کوي. دغه ځوان ښاغلی اسرار احمد کریمزی نومېږي او د کمپیوټر یوه انګرېزي-پښتو ډېکشنري یې جوړه کړې، چې په پخوا زمانو کې یې خورا ډېر لګښت غوښته او د جوړولو کار به یې د مستقلو کاري کمېټو له خوا لسیزې وخت نیوه.

دا وخت زموږ ستونزه د بشري پانګې د نه درلودلو له کبله نه، بلکې له دغې پانګې څخه د مؤثرې ګټې د نه اخیستو له امله ده. د هر اړخیزې ودې لپاره د بریښنا نه لرل زموږ تر ټولو لویه ستونزه ده او زه په همدې هېواد کې لږ تر لږه شپږ داسې بریښنا پوهان پېژنم، چې د ټولې نړۍ په کچه پرې حساب کېدی شي، خو یو یې هم د بریښنا په عرصه کې دولت نه دی مقرر کړی او په دې هېواد کې له ډېرې لوړې پوهې سره بیا هم محروم ګرځي.

نړیواله مرسته د هر جګړه ځپلي هېواد اړتیا وي، خو دا

معنی نه لري چې نړیواله مرسته ګونډې هرومرو ګټوره وي. دا وخت زموږ په ښارونو کې د لنډمهالو کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لړۍ پیل شوې او له بهر څخه په سلګونو بې تجربې ځوانان، له کاره لوېدلي سپین ږیري، متقاعد عسکر او نور بې روزګاره بهرنیان زموږ هېواد ته د دې کورسونو د عملي کولو لپاره راځي، خو نه یې خورد ګټه معلومه ده او نه اغېز او په میلیونونو د مرستې پیسې بېرته له ځانه سره بهر ته وړي.

تر اوسه پورې په میلیونونو ډالر د بشري پانګې د ظرفیت د لوړولو په منظور لګول شوي، خو زموږ یو پوهنتون هم نه یوازې په نړیواله کچه بلکې د سیمې له یوه پوهنتون سره هم د سیالۍ وړ نه دی. که یوازې په کابل پوهنتون باندې له ۲۰۰ څخه تر ۳۰۰ میلیونو ډالرو پورې پانګونه شوې وای او درسي نصاب یې په سمه توګه جوړ شوی وای، نو اوس به نوموړی پوهنتون د بشري پانګې د تولید په یوې فابریکې بدل شوی وای او پنځه کاله وروسته به یې په کال کې له پنځو زرو څخه تر لسو زرو پورې کارپوه او متخصص افغانان ټولنې ته تقدیمولی. د معترضې په توګه به دلته یو څو جملې عرض کړم، کله چې زه د کابل پوهنتون رییس وم، هغه مهال ما غوښتل چې حد اقل په کال کې ۵۰۰۰ تنه د وخت د غوښتنو مطابق ځوانان وروزم. د دولت رییس ته وزیران او سلاکاران ورغلل او شکایت یې وکړ، چې یو لوی مصیبت راروان دی، موږ له یوه اشرف غني څخه پوزې ته راغلي یوو، دا چې هر کال ۵۰۰۰ نور اشرف غنیان پیدا شي بیا به له دوی سره څه کوو. همدا دلیل و، چې دولت د پوهنتون د بنسټیزو اصلاحاتو مخنیوی وکړ او د پوهنتون د پراختیا کارونه هماغسې بې خونده پاتې شول.

زمـوږ د ټولـو پـانګو وده پـه ثبـات پـورې تړلـې ده. ثبـات او عـدالت د قـانون لـه حاكميت څخـه منځتـه راځـي، مګـر امنيـت يـې ستر اصل دى. همدا نـن زمـوږ ټولنـه د امنيت په برخـه كې كـافي بشري پانګـه لـري، خـو لـه دې پـانګې څخه دولـت نـه يـوازې ګټـه نـه اخلـي، بلكې پـه لـوى لاس كوښښ كـوي، چې دا پانګـه بې اغېـزې كـړي. د مثـال پـه ډول، د يـوه اټكـل لـه مخـې **۱۳۵** زره افسـران تنقيص شوي چې ډېر مسلكي او مجرب كسان پـه كې شـته. مګـر نـن يـا بېكـاره ګرځـي او يـا پـه داسې كـارونو بوخت دي چې هغـه د غيـر مسـلكي وګـړو لـه خـوا هـم تـر سره كېدى شي. پـه داسې حال كې چې دا مسـلكي افسـران بېكـاره ګرځـي، پـه لسګونو زره غيـر مجرب او بې مسـلكه كسـان د پوليسـو پـه نـام نهاده قـواوو كې پـه لـوړو څوكيـو كـاركوي، نـو پـه همـدې دليـل زمـوږ د ولـس قضـاوت دا دى، هغـه څـوك چې د نـه مسـلكيتوب پـه بهانـه لـرې كـړى شـوي دي مسـلكي كسـان دي او هغـه څـوك چې د مسـلكي تـوب پـه بهانـه مقررشـوي دي، هغـه خلـك دي چې د قـومي، سـمتي او نـورو روابطو له لارې د ملي اردو او ملي پوليسو ليكو ته ورغلي دي.

دا خبـره پـر ځـاى ده چې نـرۍ د ځوانـو كارمنـدانو پـه روزنـه پيسې لګـوي او دا زمـوږ اړتيـا هم ده، خو تـر څنګ يې بايد مـوږ د لنډ مهـال لپـاره د خپلـو مجربـو تربيـه شـويو افسـرانو څخـه هـم د ښـارونو او لويـو لارو د امنيـت سـاتلو پـه برخـه كې ګټـه واخلـو. د دغـو افسـرانو پـه برخـه كې هـم بايـد د مكافـات او مجـازات اصـل پـه پـام كې ونيـول شـي او هغـه كسـان چې د ملت او بيت المـال پـه شتمنۍ يې تېرى كـړى د پوليسـو يـا اردو ليكـو تـه پـرې نـه ښـودل شـي، خـو ګـڼ شـمېر هغـه كسـان چې د ملت پـه پيسـو تربيـه شـوي بايد د ملي ګټو د امنيت ساتلو لپاره ترې كار واخيستل شي.

همـدا راز هغـه مجاهـدين او مجاهـد قومانـدانان چې د هېـواد د پولـو پـه سـاتنه او د كليـو او بانډو د امنيت پـه خونـدي كولـو كې يـې زيـار ايسـتى دى، هـم ميـدان تـه راوسـتل شـي او پـه دې برخـه كې ترې ګټه واخيستل شي.

هـ- ټولنيزه پانګه:

پـه افغانسـتان كې پـه خپلـې ژمنـې وفـا، اعتمـاد او نېـك نـوم ځانګړې پانګه ګڼل كېږي.

يـو څـوك كـولى شـي چې پـه خپلـې ژمنـې د وفـا كولـو او پـه ټولنيزو ارزښتنو د پوهېدو لـه كبلـه پـه دې ټولنـه كې پـه نېـك نامـه يـاد شـي. زمـوږ پـه ټولنـه كې لـه پخـوا راهيسـې دوه طبقـې د نېـك نامـه او لـوړ عـزت څښـتنې وې، چې يـوه يـې دينـي او مـذهبي عالمـان وو او دويمـه طبقـه خلـك قـومي مشـران او سـپين ږيـري وو.

پـر هېـواد د بهرنـي تجـاوز پـر وړانـدې دې دواړو طبقـو ډېـرې سـترې كارنـامې كـړې دي. هغـه وخـت چې د ايـران رژيـم د هـرات لـه ښاره محاصـره تـاوه كـړه، د هـرات خلكو كفنونـه پـر سرونو وتـړل او د دښـمن پـر وړانـدې يـې مبـارزه وكـړه. د بلـخ يـو نـامتو دينـي مشـر چې صـوفي اسـلام نومېـده لـه تركمنـو، ازبكـو، هـزاره ګـانو او تـاجكو سره يـو ځـاى د هـرات پـه لـور وخوځېـد او هغـې جګـړې تـه يـې چې مشـري يـې يـار محمـد خـان الكـوزي كولـه، د خپلـو ورونـو پـه مرسـته وردانګـل. توريـالى، صـوفي اسـلام پـه همدغـه مقدسـه او هېوداپالـه جګـړه كې شـهيد شـو، چې مـزار يـې اوس هـم د غيورو هراتيانو د عقيدت مركز دى.

كلـه چې انګرېزانـو پـه هېـواد حملـه وكـړه او افغـان دولـت مـاتې

وخوړه، نو د جهادي لښکر مشري ملا مشک عالم پر غاړه واخيسته، چې هغه وخت يې عمر ۹۰ کلونو ته نږدې و. نوموړی وتوانېده چې انګريزان مات او هغه طرحه چې افغانستان يې تجزيه کاوه له منځه يوسي.

ديني عالمان د پېړيو په اوږدو کې د خپلو نېکو کارنامو ډېر ژوندي مثالونه لري او روحانيون زموږ په ټولنه کې همېشه د حکومتي سياست د منلو او نه منلو حدود ټاکي.

ولسي او قومي مشران هم څوک د کلي، څوک د ولايت او څوک د ټول هېواد په کچه نېک او وياړلی نوم لري. له انګرېزانو سره په لومړۍ جګړه کې د دوی اتفاق وکولی شول د انګريز مسلح قوتونه له پښو وغورځوي. وزير محمد اکبرخان، مير مسجدي خان کوهستاني، امين الله خان لوګری او نور ټول مشران په دې وتوانېدل چې د انګريز متجاوز لښکر ته ماتې ورکړي.

په سلګونو نور داسې مثالونه هم شته چې يادونه يې وکړو. د ميوند د جګړې په ډګر کې د هرات او نورو سيمو غونډونو چې د افغانستان د هر خېل او قوم خلک په کې وو لويه تاريخي سوبه وکړه.

زموږ د ولس او ولسي مشرانو د برياليتوب کارنامې ډېرې دي، خو اصلي خبره دا ده چې ټولنيزه پانګه چې قومي او ديني مشران دي، زموږ په هېواد کې اعتبار لري او زموږ په ټولنه کې د ثبات د ټينګښت او د خلکو د ګډون د حتمي کولو لپاره تر ټولو ستره سرچينه ګڼل کېږي.

زموږ پر ټولنيزه پانګه په تېرو څو لسيزو کې ډېر ځله يرغل شوی. د ثور تر کودتا وروسته د يادو شويو دوو طبقو په زرګونو

غړي بنديان، شهيدان او يا د وطن پرېښودو ته اړ کړی شول. د دغو طبقو خلک يا له هليکوپټرو څخه ژوندي ګوزار کړل شول او يا په زندانونو کې ژوندي په ډله ييزه توګه په بيلډوزرونو ښخ کړل شول. دا چې ديني عالمان او قومي مشران د دې هېواد د ملا تير دی، نو ځکه دښمنانو په بېلابېلو پلمو په همدې طبقو حملې وکړې او کوښښ يې وکړ چې دا دواړه طبقې له پښو وغورځوي، ځکه هغوی پوهېدل چې د دې ټولنې طبيعي قوت په همدغو دوو طبقو پورې منحصر دی.

په افغانستان کې د يوې سراسري مثبتې ملي اجماع راوستل د دغو دواړو طبقو د فعال ګډون او زحمت په نتيجه کې شوني دي. بېړنۍ لويې جرګې او د اساسي قانون لويې جرګې د سياسي مشروعيت په راوستلو کې د ټولنيزې پانګې اهميت په ډاګه کړ، ځکه په دواړو لويو جرګو کې ملي مثبته اجماع تثبيت او د دې زمينه يې برابره کړه، چې د بن پرېکړې عملي کړي، خو له بده مرغه هغه مشروعيت چې د هغو جرګو استازو درلود، په ولسي جرګه کې په هغه پيمانه رامنځته نه شو. دولت هم ونه توانېده چې له ولسي جرګې او ولايتي شوراګانو څخه د ملت د انسجام لپاره کار واخلي.

په ولس کې د کرايي مشرانو اصطلاح عامه شوه، ځکه څو کرايي کښ مشران دولت ته ور وپېژندل شول چې په خپل کور کې هم له اعتبار څخه خلاص دي او په ولس کې ذره وزن نه لري او د ملي مسايلو د هوارۍ پر ځای يې خپلو شخصي ګټو ته ملا وتړله او په ناروا ګټو اخيستو بوخت شول.

د مثبتې ملي اجماع يوه برخه به دا وي چې هغه اصول څرګند شي چې پر بنسټ يې ولسي او ديني مشران د دولت له خوا منل

کېږي، چې دوی به له دولت او ولس سره د څرګند او مسؤولیتونو او صلاحیتونو په رڼا کې کارکوي او د دواړو تر منځ به د یوه مؤثر ارتباطي پل په توګه رول لوبوي.

په افغانستان کې د دولتدارۍ پنځه مرحلې دي: کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او دولت. دا پنځه مرحلې باید په زنځیري توګه د ټولنیزې پانګې پر اساس یو له بل سره ونښلي، چې په هره مرحله کې باید څرګند حقوقي او قانوني صلاحیتونه او مسؤولیتونه وي چې د خلکو د ونډې اخیستو رول د ټولنې د هوساینې لپاره تضمین شي.

ما د ملي پیوستون د پروګرام وړاندیز ځکه وکړ، چې په کار کې مشروع مشرتابه په خپله د خلکو له خوا وټاکل شي او هر کلی د دې صلاحیت ولري، چې د اسلامي مشورې او حساب ورکونې د اصولو پر بنیاد له یوې خوا څخه کلي د پیسو لګولو او پرېکړې صلاحیت ولري او له بلې پلوه به دولت ته حساب ورکړي. دا تجربه هم ځینې بریالیتوبونه لري او هم په کې یو لړ ستونزې منځته راغلې چې ستونزې یې باید لرې کړی شي.

بریالیتوبونه یې دا دي چې په کلیو کې کوم سم مشر په خپله د کلیوالو له خوا ټاکل شوی هلته ډېرې پروژې په سمه توګه پلې شوې دي. انتخابي مشران ځانونه د کلیو مسؤول ګڼي او په ملي کچه د کلیو مؤثر استازیتوب کوي.

د دې پروګرام عمده ستونزه بیا د همدې دولت اراکینو رامنځته کړې، ځکه چې د خپل اثر له رسوخ څخه په ناوړه استفادې سره یې پروژې یا خو لوټمارو قراردادیانو ته ورکړې دي او یا یې په انتصابي ډول د کومې مخورې کورنۍ نا اهله کسان د مشرتابه په مقام کې راوستي دي او پر کلیوالو یې

داسې پروژې منلې چې هغوی ته د منلو وړ نه وي.

که غواړو چې د اغېزمنې حکومتدارۍ بنسټونه پیاوړي شي، نو لازمه ده چې د ولس برخې اخیستنې ته جدي پام وشي او په دوامداره توګه وارزول شي او د حکومتدارۍ په هره مرحله کې باید د ولس ګټې تأمین شي.

د نادولتي سازمانونو (NGO) او بهرنیو قراردادیانو په پرتله د ملي پیوستون پروګرام لا تر اوسه هم ډېر بریالی دی، مګر د دې پروګرام د بریالیتوب اصل ټولنیز اعتماد او ولسي پیوستون دی، چې د دولت او ولس په منځ کې باید د حقوقو او وجایبو یو پیاوړی او څرګند ټولنیز قرارداد موجود وي، چې ټولنیزه پانګه په همدې توګه وده او پراختیا موندلی شي.

و- مالي پانګه:

زموږ په هېواد کې دا وخت تر نورو وختونو پیسې ډېرې شوي، خو مالي پانګه کمه شوې او یا ورڅخه منفي ګټه اخیستل کېږي. ځینې خلک فکر کوي چې پیسې ګوندې کټ مټ مالي پانګه ده، مګر د پیسو او مالي پانګې تر منځ توپیر شته، ځکه مالي پانګه اقتصادي پراختیا راولي او خلکو ته کاري زمینې پیدا کوي، مګر پیسې ډېر ځله ښایي ولګول شي، اما دا نه وي څرګنده چې هراړخیز اغېز یې ګټه لري او که تاوان.

د پیسو لګولو دوه ځایونه، فیشني ودونه او فیشني کورونه دي. زموږ ځینې بډای هېوادوال د خپلو زامنو په ودونو کې په یوه شپه یا یوه اونۍ کې په لکونو او ځینې یې ان په میلیونونو ډالر لګوي، دا پیسې زیاتره د هوټلونو او ارایشګرانو جیبونو ته ځي، مګر په ټولنه باندې یې ډېر بد اغېز ښندلی دی.

قوانینو د اجرا او تنظیم تضمین وکړي او له طبیعي پانګې څخه د روا ګټې اخیستو زمینه برابره کړي چې د ټولنیزې او بشري پانګې پراختیا او پیاوړتیا ته شرایط برابر شي.

د پیسو شته والی څو مثبت اړخونه لري: اول دا چې نن په یو شمېر ولایتونو کې پیسې شته چې دا زموږ په تاریخ کې یو نوی پړاو دی، ځکه پخوا به پیسې یوازې په ښارونو کې وې، د مثال په ډول، د تیموریانو په دوره کې په هرات ښار کې پیسې وې. د احمد شاه ابدالي په دوره کې کندهار ښار ته پیسې راټولې شوې وې او په همدې ترتیب کابل ښار په مختلفو دورو کې پیسې درلودې، مګر اوس نه یوازې دا چې پیسې په هغو ښارونو کې شته چې د پخوانیو امپراتوریو مرکزونه وو، بلکې اوس کلیو او بانډو ته هم رسېدلې دي.

د کونړ په غرني ولایت کې او سمهال پلازې جوړې شوې، په بدخشان کې هم اوس پیسې شته خو په هېواد کې د دې پیسو سرچینه ځینې ځای مشروع او ځینې ځای نامشروع ده. په دې کې شک نشته چې د اپینو له لارې هم یوه برخه خلک میلونران شوي دي، اما دا هم د یادولو وړ ده چې په تېرو ۷ کلونو کې له هېواده بهر افغانانو په میلیاردونو ډالر خپلو خپلوانو ته رالېږلي دي. د یوه تخمین له مخې د خوست ولایت ۳۵۰۰۰ کسان د اماراتو د العین په ښار کې مزدوري کوي. دې خلکو په تېرو شلو کلونو کې ډېرې پیسې خوست ولایت ته رالېږلي، چې د نوموړي ولایت خلک پرې ګوزاره کوي.

له تخار ولایت څخه ډېر ځوانان ایران ته د مزدورۍ لپاره تللي دي او دوی هم خپلو کورونو ته پیسې رالېږي. د هېواد په د ننه کې هم یو شمېر خلکو په مشروع توګه پیسې تر لاسه کړې.

که چېرې د کابل ښار د هوټلونو په پیسو باندې شرکتونه، فابریکې او نورې تولیدي او خدماتي مؤسسې جوړې شوې وای، نو اوس به په لسګونو زرو ځوانانو ته مناسب روزګار په لاس ورغلی وای.

زموږ په هېواد کې د ځمکو او کورونو بیه زموږ له اقتصادي وضعیت سره هېڅ اړخ نه لګوي. دا چې په کابل او شاوخوا نورو سیمو کې د ځمکې د یوه جریب بیه له ۱۵۰۰۰ ډالرو څخه نیولې بیا تر ۲۰۰۰۰ ډالرو پورې رسېږي، دا د دې معنی لري چې پیسې د پانګونې معقوله لار نه لري. په هغه ولایت کې چې د کرنې یو جریب ځمکه په کال کې یوازې یو فصل حاصل ورکوي نو ۱۵۰۰۰ ډالر به په څومره وخت کې وګټي.

مجلل کورونه زموږ د ملي ثروت نښه نه، بلکې زموږ د اقتصادي کمزورۍ علامت دی. که په هېواد کې انسجام وي د دا ډول زرو کورونو په لګښت لس زره کورونه یا اپارتمانونه جوړېدای شي، چې د ژوند ټول اساسي امکانات به پکې برابر وي او د کورونو کرایې به یې دومره راټیټې کړي، چې د عام ولس زور به هم پرې رسېدای شي.

که چېرې په افغانستان کې څوک پانګونه غواړي، نو د کور کرایه ورته غټې مالي ستونزې جوړوي او همدا لامل دی چې موږ نه شو کولی خپلو لسګونو زرو بې روزګاره ځوانانو ته کارونه پیدا کړو، همدا راز که چېرې نه توانېږو، چې خپلې په میلیاردونو پیسې په مالي پانګه بدلې کړو، نو څرنګه به خپل مرګوني اقتصاد ته وده ورکړو او څرنګه به په نړۍ کې د سیالۍ خاوندان شو.

یو اغېزمن دولت هغه دولت ته وایي چې وکولی شي د

ډېر شمېر خلک د قراردادونو د اخیستو له لارې سرمایه دار شوي. سوداګري، دوکانداري او داسې نور شغلونه هم د پیسو په تولید کې رول لوبوي او ویل کېږي چې اوسمهال په ټول افغانستان کې نږدې ۵۰۰۰۰ کسان ډالري تنخواې لري چې دا هم د پیسو زېرمې غښتلي کوي. خو له بده مرغه زموږ پیسې زموږ له هېواده اوس هم بهرته انتقالېږي او زموږ سوداګرو نه یوازې دا چې له ایران، پاکستان او مرکزي اسیا څخه افغانستان ته پیسې نه دي انتقال کړي، بلکې لا هم له افغانستان څخه خلیجي هېوادونو ته په منظمه توګه پیسې انتقالېږي.

په (۱۳۸۷ هـ ش) کال کې یو اټکل شوی او دا ثابتوي چې په شپږو میاشتو کې تر یو میلیارد ډالرو زیاتې پیسې له افغانستان څخه دوبۍ ته انتقال شوې دي. یو شمېر افغانانو په دوبۍ کې هغه وخت پیسې په جایدادونو بندې کړې چې جایدادونه د لوړ قیمت اوج ته رسېدلي و، مګر په نړۍ کې د مالي بحران د راتلو له امله اوس د هغو کورونو او جایدادونو بیه ډېره راپرېوتې ده او دوی ته یې درونه مالي زیان وراړولی دی. دا چې ولې له افغانستان څخه پیسې د فرار په حالت کې دي، دلیل یې څرګند دی او هغه دا چې اوسني دولت نه د خلکو د مال ساتنه کولی شي او نه د سر او کله چې څوک خپل ځان او مال په خطر کې ویني نو حتمي ده چې له هغه ځایه به پښې باسي.

همدارنګه د دولت کمزوري د دې لامل شوې چې نه شي کولی پیسې په پانګه بدلې کړي او یا داسې تشبث ته زمینه برابره کړي چې خلک په ازادانه توګه خپلې مالي سرچینې پیاوړې کړي.

د ټولو یادو شویو پانګو مرکزیت په بنسټونو پورې تړلی او بنسټونه د یوې کامیابې مشرۍ په موجودیت کې پراختیا او ټینګښت مومي او یا دا چې یو بریالی مشرتابه کولی شي د پانګې د پراختیا بنسټونه رامنځته کړي.

زموږ د ولس منفي لیدلوري دا څرګنده کړې چې له دې ټولو پانګو او فرصتونو سره، سره هم اوسنی دولت په دې نه دی توانېدلی چې بنسټونه رامنځته او پیاوړي کړي. په راتلونکو فصلونو کې به په دې بحث وکړو چې د دولت، اقتصاد او د ملي هویت بنسټونه څنګه رامنځته کېږي او څنګه پیاوړي کېدی شي؟. د افغانستان په ځانګړو شرایطو کې خورا مهمه ده چې په نړیواله همکارۍ او انسجام باندې هم خبرې وکړو.

دریم فصل:

د معاصر دولت څرنګوالی

الف- د زور او قوت استعمال:

د دولت په اړه چې لومړی کوم ټکی ذهن ته راځي هغه زور دی، ځکه چې له یوې خوا د تاریخ په اوږدو او له بلې پلوه په وروسته پاتې هېوادونو کې همېشه یوه وړه ډلګۍ د زور له لارې ځان قدرت ته رسوي او دولتي اقتدار تر لاسه کوي، مګر د دولت په معاصره پېژندنه کې د زور له لارې منځته راغلي دولتونه معاصر نه ګڼل کېږي.

د یوه عصري دولت تر ټولو منلی تعریف د قانون واکمني ده. په تېر فصل کې مو ولوستل چې موږ د یوه ملت په توګه د سترو پانګو خاوندان یوو، مګر تر اوسه مو ترې نه لازمه ګټه اخیستې او نه په دې توانېدلي یوو، چې دا پانګې په یوه مناسب چوکاټ کې تنظیم کړو، ځکه چې زموږ په هېواد کې د قانون د پانګې کمی دی او قانون داسې چوکاټ دی چې ټولې پانګې په ترتیب سره راټولوي، تنظیموي او تشکل ورکوي.

د قانون د واکمنۍ او حاکمیت نښې نښانې دا دي چې په لومړي ګام کې د قوت استعمال ته چوکاټ جوړوي، یعنې د خلکو پر وړاندې د وسله والو ځواکونو د صلاحیتونو او

مسؤولیتونو حدود ټاکي، زور هغه مهال په یوه مشروع قوت بدلېږي چې د استعمال حدود او انسجام یې د قانون له خوا وضاحت ولري.

که قوت بې له کوم روا دلیل څخه وکارول شي، نو په دولت کې له مسؤولو چارواکو په فوري ډول پوښتنې کېږي. که نولسمې پېړۍ ته وګورو دا به راته څرګنده شي، چې په دې پېړۍ کې د دولت او قوت استعمال ورو-ورو د قانون په چوکاټ کې راغی، خو د دواړو نړیوالو جګړو په ترڅ کې د قوت استعمال په ځینو اروپایي هېوادونو کې ناقانونه بڼه پیدا کړه، د دې ناقانونۍ پیل لومړی په روسیه کې وشو او وروسته په اسپانیا کې د کورنۍ جګړې له کبله ډېر ملکي وګړي ووژل شول او په همدې ترتیب د فاشیزم او نازیزم له خوا په میلیونونو انسانان شکنجه او له منځه ولاړل.

د دې فجایعو دویمه برخه بیا په شلمه پېړۍ کې په جاپان او اروپا کې تکرار شوه، خو په همدې وخت کې په تدریجي توګه د قوت استعمال قانوني بڼه ومونده او اوس د دې هېوادونو وګړو ته دا د باور وړ خبره نه ده، چې ګوندې د دوی پوځونه دې د دوی پر ضد استعمال شي.

ب- ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب:

د دولت ملکي او اداري صلاحیتونه او وجایب د قانون په بنیاد تعینېږي.

په یوه هېواد کې چې دولت حاکم وي د دولت د مامور مکلفیت د ملت پر وړاندې څرګند وي او نه شي کولی چې د دولت له څوکۍ نه د خپل ځان، کورنۍ او دوستانو په ګټه کار

واخلي. همدا راز د دولت قانون د هېواد په ټوله اراضي بې له کوم تغیر څخه یو رنګ عملي کېږي.

که چېرې د یوه حکومت اداري تسلط د هېواد په ډېرو سیمو کې ونه چلېږي هغه ته معاصر دولت نه شو ویلی، ځکه د اداري تسلط معنی شدید مرکزیت نه دی. هر هېواد له اداري پلوه مختلفې درجې لري، د ساري په توګه، کلی، ولسوالي، ښاروالي، ولایت او مرکز عامې اداري طبقې یا تقسیم بندۍ دي، مګر د دې اداري طبقو تر منځ اړیکي یو له بله توپیر لري او همدارنګه د هر یوه واحد، صلاحیتونه د قانون له پلوه په بېلابېلو هېوادونو کې مختلف دي، خو مهمه دا ده چې د هر یوه واحد، صلاحیتونه په قانون کې څرګند شوي وي او په هغه حالت کې چې د قانون په تعبیر کې ابهام وي، وګړي او مسؤولین کولی شي چې دا ابهام یوازې له قانوني لارې څخه توضیح کړي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د قانون او عمل تر منځ فاصله یوه ستونزه ده. مثلاً په افغانستان کې ټول دولتي عواید مرکزي بڼه لري او د اساسي قانون پر بنیاد باید په یوه واحد مرکزي حساب کې جمع او درج کړی شي او ټول لګښتونه هم له همدې واحد حساب څخه تر سره او هر کال د عوایدو او لګښتونو تفصیلي حساب ولسي جرګې ته وړاندی شي خو بدبختانه داسې نه کېږي او ډېر شمېر والیان په خپل سر له سوداګرو څخه په ناقانونه توګه پیسې اخلي او دا چې دوی په قانوني توګه د دې پیسو اخیستو حق نه لري، نو ځکه ویلی شو چې قانون تر پښو لاندې کوي. که چېرې د دولت د واحد حساب شرط نه وای او والیانو په قانوني توګه د پیسو ټولولو اجازه

درلودای نو بیا به دا هم یو قانوني عمل ګڼل کېده خو بې د قانون له اجازې داسې کړنه د قانون ماتونې څرګنده بېلګه ده.

ج- د قانون پر بنیاد د اقتصادي چارو تر سره کول:

ټولې اقتصادي معاملې باید د قانون پر بنیاد تر سره شي. د اسلام په مبین دین کې له ډېر پخوا څخه فردي ملکیت پېژندل شوی او باید له هر ډول تېري او تجاوز څخه په امن وي او دا د دولت دنده ده چې خلکو ته د دوی د ملکیتونو د ساتنې ډاډ ورکړي. که چېرې خلک د خپل جایداد په تحفظ باندې ډاډ ونه لري، نو دوی اړ کېږي چې له نورو لارو چارو کار واخلي او له دولت څخه علاوه د خپل مال او ملکیت د ساتنې په لټه کې شي. د دولت له خوا د شخصي ملکیتونو د ساتنې او هغو ته د ازادۍ ورکولو یو ستر مثال د مایکروسافټ د سافټویر جوړولو کمپنۍ ده. ښاغلی بیلګیټس چې تل د نړۍ په پنځو پانګوالو کې شمېرل کېږي د خپل فکر سرمایه یې په کار واچوله او د کمپیوټر د سافټویر جوړولو له کبله یې ډېره پانګه تر لاسه کړه. که چېرې دولت د سافټویر جوړول شخصي پانګه نه ګڼلی او یا یې د دې پانګې تحفظ د ځان فرض نه ګڼلی، نو ممکنه نه وه چې بېلګیټس دې د دومره سترې پانګې څښتن شي.

په همدې ډول که د نویو داروګانو کشف ته پام واړوو، د خصوصي شرکتونو له خوا په سلګونو میلیونو ډالر د نویو داروګانو په کشف او څېړنه لګول کېږي، شرکتونه دا لګښت ځکه کوي چې ډاډه دي، د همدې دوایانو له سوداګرۍ څخه به په څو چنده لوړه ګټه تر لاسه کړي.

د قانون له محافظت نه علاوه هم انساني کوښښ او څېړنه

معنوي قيمت لري، ځکه موږ د سترو عالمانو، کاشفانو او څېړونکيو د څېړنو او کشفياتو قدرداني کوو، خو د نولسمې پېړۍ په وروستيو او د شلمې پېړۍ په پيل کې د نويو قوانينو طرحه کېدل د دې لامل شول چې د غه معنوي ارزښت ته د مادي پانګې د ګټلو زمينه هم برابره کړي او دا قانوني نوښت د دې باعث شو چې انساني کوښښ ته خلک د مادي سرمايې په توګه هم وګوري.

د- د قانون تغير:

د قانون د حاکميت يو ستر شاخص دا دی چې د اړتيا پر مهال د قانون د تغير لپاره قانوني لاره وي او اهميت يې دا دی چې قانون هم دومدار تغير او بدلون ته اړتيا لري. که چېرې د قانون د تغير لپاره څرګند او ټاکلي بنسټونه، نه وي، نو قانون نه شي کولی چې له ټولنيزو بدلونونو سره همګام پر مخ ولاړ شي. د مثال په ډول، د امريکا د متحدو ايالاتو د جوړېدو له پيل څخه تر اوسه پورې د دوی قانون نه دی بدل شوی. دليل يې دا دی چې د دې هېواد ستره محکمه کولی شي، چې قانون د شرايطو د تغير پر اساس باندې تعبير کړي.

د ډېرې مودې لپاره د تورو او سپينو وګړو توپير ته محاکمو قانوني بڼه ورکړې وه، مګر هغه وخت چې يو ستر ټولنيز حرکت د ټولو وګړو د مساوات غوښتنه وکړه، سترې محکمې هغه ټول قيودات لرې کړل چې د وګړيو تر منځ د برابرۍ مانع وو.

په فرانسه کې د امريکې په پرتله د نظام په شکل باندې موافقه نه وه. څو-څو ځله جمهوريت، امپراتوري او شاهي نظامونه يو پر بل پسې راغلل او ولاړل او تر دې چې کله

جمهوري نظام په اصل شکل باندې منل کېده اساسي قانون څو واري تغير وکړ، ځکه د دولت د صلاحيتونو په اړه بېلابېلې مفکورې موجودې وې. د فرانسې اوسنی اساسي قانون د دوی په پنځم جمهوري نظام پورې اړه لري.

تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته په اروپا کې د دولت د صلاحيتونو د تغير په باب سترې تجربې رامنځته شوې. جرمنې او فرانسې په نولسمه پېړۍ کې پر فولادو او د ډبرو پر سکرو سترې شخړې وکړې، ځکه هر يوه غوښتل چې عمده معادن دې د دوی تر تسلط لاندې وي، خو د دوی ډېر مدبر سياستوال تر جګړې وروسته دې پايلې ته ورسېدل چې د دغو معدنونو شريکه کارونه به دا شخړې هوارې کړي، نو ځکه يې د فولادو او ډبرو سکرو يوه ګډه اتحاديه جوړه کړه او د دې بريالۍ تجربې له برکته يې اول شريک مارکيټ تر لاسه کړ او بيا يې په اروپا کې د اروپا اتحاديه رامنځته کړه. په اروپا کې هر هېواد ځانګړې سرحدات درلودل او په لومړي سر کې به چې کله يو اروپايي له يوه اروپايي هېواده بل ته تللو، نو اړ به و چې پيسې بدلې کړي او پاسپورټ ولري، مګر نن زياتره هغه خلک چې د اروپايي اتحاديې په چوکاټ کې ژوند کوي حق لري، چې په ازاده توګه له يوه هېواده بل ته سفر وکړي او که وغواړي په اسانه توګه هلته کار هم کولی شي.

له انګلستان او يو څو نورو هېوادونو پرته نور ډېر هېوادونه يو پولي واحد لري او د دې پر ځای چې جلا بانکونه ولري اوس د اروپا د پولي سياست ټول اختيار د اروپا له مرکزي بانک سره دی.

په اروپا کې د قانون د حکومت ستره نښه د اروپا د عدالت

محکمه ده. د اروپا د بر اعظم وګړي حق لري چې د خپلو حکومتونو له لاسه عريضې همدې محکمې ته وړاندې کړي او دولتونو هم منلې چې د دې محکمې پرېکړې د منلو او تطبيقولو وړ دي.

د قانون حاکميت دوې مهمې برخې لري، چې يوه يې د بشپړو قوانينو تقنين او توشيح ده. که قوانين په ناسمه توګه تقنين شي، کولی شي خلکو ته د اسانتيا پر ځای ستونزې پېښې کړي. د ناسمو قوانينو بده پايله موږ په افغانستان کې څو ځلې ليدلې ده، په زياترو وروسته پاتې هېوادونو کې چې کله نوی قانون رامنځته شي نو له زړو قوانينو سره په تضاد کې وي، چې د دې تضاد د لرې کولو لپاره قانوني لاره ګونګه وي. نو له همدې کبله د ډېرو قوانينو موجوديت د وضاحت پر ځای ابهام او پېچلتيا رامنځته کوي، چې ډېرې ستونزې تري پيدا کېږي او رشوت خور دولت له دغو تضاداتو څخه په ګټه اخيستو کولی شي، متضادې پرېکړې وکړي او متضاد سياستونه پلي کړي. نو د تقنين اهميت او د قانون پر مسودو باندې غور کول او د هغوی عملي اړخونو ته پام کول د قانون د راوستلو او پلي کولو لپاره ډېر ارزښت لري. همدا دليل دی چې اوس د مقننه، اجرائيه، او قضايه قواوو ترمنځ تفکيک او توپير په يوه نړيوال اصل بدل شوی دی.

هره قوه ځانګړي صفات لري د ځانګړو مهارتونو له مخې ورته بشري قوه ټاکل کېږي، چې هره برخه په برياليتوب سره پر مخ ولاړه شي.

د قانون د حاکميت بله ځانګړنه د قوانينو پر وخت اجرا کول دي. که چېرې د هېواد قوانين هر څومره اعلی او پر ځای وي خو

که د اجرا او عملي کېدو له پلوه په کې سستي وشي، نو بيا هم د خلکو باور نه شي تر لاسه کولی او د قانون د حاکميت ښېګڼې په بدګڼو بدلوي. لکه په زمبابوې کې چې د رابرت موګابې له خوا قانون تر پښو لاندې شو.

په زمبابوې کې د قانون له مخې ولسمشر بايد د عمومي ټاکنو له مخې راشي. ولس هم په دې اصل اجماع درلوده. کله چې په لومړي پړاو کې د ده رقيب ټاکنې وګټلې موګابې ونه منلې او د دويم دور ټاکنو غوښتنه يې وکړه. په دويم دور کې يې دولتي مامورين د سوټي په زور اړ کړل، چې صندوقونه د ده لپاره ډک کړي. همدا سې وشول چې موګابې دوه پښې په يوه موزه کې کړې او د خپل قدرت د ناروا دوام لپاره يې قانون تر پښو لاندې کړ. د موګابې له خوا د قانون ماتولو پايله دا شوه، چې د سویلي افریقا يو کرنيز او شتمن هېواد په تېرو څو کلونو کې په يوه فقير او ناداره هېواد بدل شو.

د پيسو د پړسوب سلنه يې تر يوه ميلون لوړه شوې او په سلو کې نږدې دېرش وګړي يې نورو ګاونډيو هېوادونو ته په کډه کولو مجبور شوي دي.

نړيوالو تجربو ښودلې چې په قانوني بنسټ د مشرتابه بدلون د ټېنګښت لپاره ځانګړی ارزښت لري. په هغو هېوادونو کې چې د دولت د مشرتابه د بدلون قانوني موده نه وي څرګنده او منظم سياسي حزبونه فعال نه وي، هلته مستبد واکمنان د نوي او ځوان مشرتابه د پياوړتيا لپاره پانګونه نه کوي، ځکه دوی وېره لري چې نوی مشرتابه به د دوی د ناروا قدرت لړۍ ختمه کړي. د نامشروع قدرت دغه غريزه د نويو او فعاله انسانانو پر وړاندې ستونزې جوړوي او د دې موقع نه

ورکوي، چې په ټولنه کې تبارز وکړي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قدرت قانوني میعاد معلوم وي په طبیعي ډول نوي لیډران وده کوي.

د امریکا د متحدو ایالاتو د ولسمشرۍ د دوو دورو محدودیت له یوه پلوه او د دوو مقتدرو احزابو موجودیت له بله پلوه د دې زمینه برابره کړې، چې هر څلور کاله وروسته یوه نوې څېره رامنځته شي او دا ټولنه د سوکالۍ پر لور سوق کړي.

د ښه او غوره قانون یوه بله نښه دا ده، چې د دولتي ارګانونو د دندو لوایح به ټاکلي او کاري تداخل به په کې نه وي. ځکه هر څومره چې په یوه هېواد کې د وزارتونو او مستقلو ارګانونو شمېره ډېره وي په هماغه اندازه کاري تداخل رامنځته کېږي او ستونزې زیاتېږي. د ساري په توګه، که چېرې په یوه کرنیز هېواد کې د کرنې په ساحه کې پنځه وزارتونه کاري تداخل ولري، نو هر وزیر به فکر کوي چې اصلي مسؤولیت او صلاحیت له ده سره دی او دا ډول ستونزې په اسانۍ یو دولت له پښو غورځولی شي، ځکه هره پرېکړه چې د یوه وزارت له خوا کېږي بل به یې ردوي او کومه قانوني مرجع به نه وي، چې د دوی صلاحیتونه په ګوته کړي، نو په دې حالت کې دولت چپه وبولئ.

یو بل علت هم چې د دولت د بې اغېزې کولو لامل کېږي هغه مستقل ارګانونه او محلي دوایر دي، چې د خپلو صلاحیتونو په وضاحت پخپله هم نه پوهېږي او کاري تداخل یې د سترو اختلافونو باعث ګرځي، چې په نتیجه کې د ملت کارونه ځنډېدلي او نیمګړي پاتې شي. د دې ژوندی مثال په وروسته پاتې هېوادونو کې فیډرالیزم او فیډرالي نظام دی. په پاکستان

کې فیډرالي نظام منل شوی، خو په عمل کې هلته د همدغو ګډوډیو او اختلافاتو په نتیجه کې بیا-بیا نظامي ځواک د حاکمیت واګې اخلي او په دې توګه نظام مرکزي بڼه غوره کوي. مګر په هندوستان کې بیا د دې بر عکس ولایتونه د قانون له مخې د پرېمانه اختیاراتو خاوندان دي او ډېرې پرېکړې په خپله د قانون په چوکاټ کې پخپله تر سره کوي. د قانون او عمل د فرق پر بنیاد باید وویل شي، چې مرکزیت او عدم مرکزیت دواړه هم منفي او هم مثبته بڼه غوره کولی شي او حتمي نه ده چې یو یې مضر او بل یې ګټور وي.

په هغو فدرالي نظامونو کې چې قانون نه عملي کېږي مرکزیت منفي اغېز لري، ځکه قانون سیمه ییزو ارګانونو ته په یوه چوکاټ کې ډېر صلاحیتونه ورکوي، خو په عمل کې فدرالي وزارتونه د یوه سخت مرکزیت بڼه غوره کوي او لازم امکانات سیمه ییزو ارګانونو ته نه ورکوي.

په هغو هېوادونو کې چې په قانوني ډول دولت مرکزي وي او قانون پلی نه شي والیان او ولسوالان په بې وزلو خلکو ناروا حکمراني چلوي، چې دا د ملوک الطوایفۍ عصري بڼه ګڼلی شو او نن زموږ هېواد په همداسې حالت کې دی.

د قانون د حاکمیت غوره مثال سویډن دی. که څه هم په سویډن کې د قانون له مخې نظام مرکزي دی، خو سیمه ییز ارګانونه په قانوني ډول پراخ اختیارات لري.

هدف دا دی، چې فدرالي او مرکزي نظام د فورمول له مخې نه مثبت دي او نه منفي او یا دا چې هم مثبت کېدای شي او هم منفي، ځکه دواړه ښایي بېلابېلو شرایطو ته برابر وي، یعنې په یوه هېواد کې به مرکزي نظام مناسب وي او په بل کې ښایي

فدرالي نظام مؤثریت ولري، خو د بریالیتوب اصل بیا هم په قانون باندې عمل کول او د قانوني صلاحیتونو او مسؤولیتونو په وضاحت پورې اړه لري.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د قانون حاکمیت ټینګ شي په هماغه پیمانه سیاسي کړه وړه د قانون چوکاټ ته برابرېږي، مګر په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکمیت نه وي او هدف دا وي چې د قانون حاکمیت دې رامنځته شي، نو د نظام پر جوړښت باندې سیاسي اجماع کول خاص اهمیت لري او دا سې اجماع په ځانګړي ډول باید په جګړه ځپلیو هېوادونو کې په دې دلیل رامنځته شي، چې څرګنده کړي د هېوادني سیاست حدود کوم دي؟. د ملي ګټو بریدونه څنګه تعینیږي؟ او هغه اشخاص چې د سیاست په ډګر کې لوبېږي یو له بل سره د کومو اصولو پر بنیاد سیالي کوي او تر ټولو مهمه دا چې دوی ولس ته په کومه سترګه ګوري.

که یو سیاستوال خپل ولس ته د یوې دا سې وسیلې په سترګه ګوري چې یوازې خپلو موخو ته ور باندې ځان ورسوي، نو هلته بیا د ثبات ټینګښت او د قانون پلي کول ناممکن دي. ځکه ولس منحیث ولس وسیله نه شي کېدی، بلکې غوښتنې او پېرزوینې یې د نړۍ د بل هر مهذب ولس په څېر وي چې غواړي سوکاله ژوند ولري او بچي یې تر دوی پر مخ ولاړ شي.

که مطرح سیاستوال او دولتداران په دې سرخلاص کړي، چې ولس د نظام ریښه او سیاستوال یې څانګې دي، نو بیا باید دا هم زده کړي چې ونه به د عدالت پر بنیاد وده کوي او کله چې دا سې وي نو بیا هغه اصول عملي کېږي، چې پر بنسټ یې سیاست د مثبت تغیر وسیله ګرځي او د یوه باثباته او منل شوي نظام پایه ټینګوي.

څلورم فصل:

د معاصر دولت دندې

دولت کومه اپلاتوني پدیده نه ده، چې تعریف یې له ابتدا څخه تر انتها پورې ثابت پاتې شي او که چېرې په داسې تعریف پسې وګرځو، چې په هر زمان او مکان کې عملي بڼه ولري، نو هېڅ وخت به کومې ځرګندې نتیجې ته ونه رسېږو.

دولت ته باید په کوم ډول وګورو؟ د دې لپاره چې دا پوښتنه ځواب کړو په کار دي چې د قدرت په دوو بڼو باندې توپیر ته قایل شو.

د قدرت یوه بڼه دا ده، چې (الف)، (ب) اړ کوي چې د ده حکم ومني ځکه د (الف) په لاس کې داسې وسایل او امکانات شته چې (ب) ورته اړتیا لري، نو ځکه (ب) د (الف) اراده مني، خو سره له دې چې (ب) به په زړه کې خوښه نه وي، اما مجبوره ده چې ظاهراً وښیي چې د (الف) نظریه یې عملي کړې ده، دا یو وېشل کېدونکی قدرت دی.

اما بله بڼه یې دا ده چې (الف)، (ب) او (ج) غواړي په شریکه یو پټی اباد کړي، مګر هلته یوه ستره تیږه پرته ده، چې که (الف)، (ب) او (ج) ډېره خواري هم وکړي، په یوازې ځان یو هم نه شي کولی چې تیږه لرې کړي، مګر که په شریکه ور څخه

تاو شي نو کولی شي تیږه لرې او پټی اباد کړي. دا ډول قدرت ټولنیز قدرت دی.

دولت کېدی شي چې د وېشونکي او یا ټولوونکي قدرت بېلګه شي. بېګاریې هم یوه نمونه ده چې دولت بې له دې چې چا ته پیسې ورکړي، په زور خلک اړ کوي چې په کال کې به له دوه مره څخه تر دوه مره ورځو پورې په مفت ډول د دولت کارونه کوي، په ځینو نورو امورو کې هم د دولتدارۍ دا بڼه په ډېرو هېوادونو کې شته. بندیان د قانون د پرېکړې پر اساس له ځینو حقونو څخه محرومېږي او اړ وي، چې له څو ورځو نه تر عمره پورې د جرم د شدت او درونوالي په اندازه په زندان کې تېر کړي.

همدارنګه د عسکرۍ د دندې د اجرا کولو لپاره په امریکا او اروپا کې نظامي افسران ډېر درانه تمرینونه کوي او د تمرین پر مهال اړ دي چې بې له کوم دلیل څخه د مسؤولو چارواکو اوامر ومني.

د معاصرې دولتدارۍ ډېره برخه اوس په ټولنیزه بڼه ترسره کېږي. دا چې دولت باید کومې دندې تر سره کړي؟ دا په ملي اجماع او د اهمیت له مخې د یوې مسألې په ځانګړو شرایطو پورې اړه لري، د ساري په ډول، په تېرو اته ویشتو کلونو کې د امریکا په متحدو ایالاتو کې د ولس اجماع په دې وه چې دولت باید په اقتصادي امورو کې ډېر کم رول ولري، دا لړۍ د رونالډ ریګن د قدرت پر مهال پیل شوه او په دې اصل ولاړه وه چې مارکېټ نه یوازې خپلې ستونزې په خپله حل کوي، بلکې د مارکېټ د حل لاره د دولت له حل لارې نه چټکه، معقوله او اقتصادي ده، خو په متحدو ایالاتو کې او سنی مالي بحران

دو مره مهم شوی چې د جورج واکر بش په څېر يو ولسمشر چې د مارکيټ په مطلقه ازادۍ يې باور درلود هم اړ شو تر څو د ولس پيسې د بانکونو د نجات لپاره په لويه کچه مصرف کړي او دغه دولت او سمهال نېغ په نېغه په اقتصاد کې رول لوبوي.

که دولت په اقتصادي امورو کې د مرستې لاس نه وای غځولی او په دې برخه کې د دولت په رول باندې سياسي اجماع نه وای شوې، نو دې مالي بحران به په مراتبو ناوړه عواقب درلودل.

که شلمې پېړۍ ته وګورو د شرايطو د تغير او د ولسونو د غوښتنو پر بنسټ دولتونو مختلفې دندې تر لاسه کړې. د دولتونو تر منځ د دغو دندو اخيستو يوه مشترکه وجه له يوې خوا قانونيت او له بله پلوه د خلکو اجماع وه. که دوو تېرو پېړيو ته نظر وکړو د دولت په دندو کې به ځينې اصلي تغيرات را ته څرګند شي، په ځانګړې توګه را تلونکې درې دندې هغه بنسټونه دي چې په هغو باندې د نورو دندو د اجرا کولو بنياد ايښودل شوی دی:

الف- د قوت مشروع استعمال:

د شپاړسمې پېړۍ له پيله د شلمې پېړۍ تر پيل پورې په اروپا کې مرکزي دولتونه را منځته او مستحکم شول. پخوا تر دې د دغو دولتونو څرګنده ځانګړنه د زور او انحصار له لارې د قوت مرکزي کول و.

په فيوډالي دوران کې هر فيوډال ځانګړې قوه درلوده او له همدې قوې نه به يې د نورو فيوډالانو پر وړاندې استفاده کوله. په سيمه کې ازادانه سفر د خلکو حق نه و.

کله به چې خلک د يوه فيوډال له سيمې څخه د بل سيمې ته تلل، نو اړ به وو چې د ځان او مال د ساتنې لپاره يا ماليه ورکړي او يا د پيسو په مقابل کې بدرګه ولري او يا هم د جګړې په وسيله تېر شي.

دغو مرکزي دولتونو منظمه او معاصره اردو رامنځته او دا پلې اردو يې په داسې وسيلو سمبال کړه چې د فيوډالانو سپرې لښکرې يې ماتې کړې او پرېکړه وشوه چې له اردو نه علاوه بل څوک د وسلې د کارونې حق نه لري.

سياسي او اقتصادي قوه له نظامي قوې څخه بېله شوه او د وخت په تېرېدلو د قوت د استعمال صلاحيت د قانون په چوکاټ کې د مرکزي دولت په لاس کې شو او د دولت د تعريف يوه برخه داسې شوه چې د مشروع قوت د کارونې انحصار د معاصر دولت تر ټولو ستره نښه ده.

په دولت کې د قوت تمرکز او بيا ورته په قانوني چوکاټ کې ځای ورکولو څو مهمې پايلې درلودې:

۱- دا چې دولت د وګړو د ازادانه سفر مسؤوليت پر خپله غاړه واخيست، نو له يوه ځای څخه بل ځای ته د وګړو ازادانه سفر د خلکو حق وګڼل شو. هر هغه دولت چې په نننيو شرايطو کې پخپله ساحه کې د وګړو د ازادانه تګ راتګ امنيت نه شي تأمينولی معاصر دولت نه ګڼل کېږي.

۲- سياسي فعاليت د قوت د استعمال له تهديد څخه بېل شو. کله چې د قوت د استعمال انحصار له دولت سره نه وي، مطرح سياسي اشخاص کولی شي چې په دوامداره توګه د خپل اثر رسوخ او قوت څخه ګټه پورته کړي او په زور باندې خپلې ګټې تثبيت کړي او کمزوري واکمنان دې ته اړ کړي، چې د دوی

ولسمشر باندې په خاصه توګه قانون تطبیقوي. په هغو هېوادونو کې چې د قانون حاکمیت تثبیت شوی وي ولسمشران له خپل قوت څخه د هېواد او ولس لپاره ګټه اخیستی شي، مګر دا اصل یې باید په پام کې وي چې د خپلو رقیبانو پر وړاندې هېڅکله دولتي قوت نه شي کارولی.

۴-د اردو او پولیس تر منځه تشکیلاتي توپیر راغی. د اردو اساسي موخه دا شوه چې له ملت او مملکت څخه په دفاع کوي او د پولیس دنده دا شوه چې د خلکو د حقونو او وجایبو ساتنه او څارنه وکړي، ځکه پولیس په دوامداره توګه له ولس سره مخ وي او له خلکو سره د هغوی کړه وړه او اخلاق د دولت د مؤثریت ستر معیار ګڼل کېږي. د معاصر پولیس ښه بېلګه په انګلستان کې څرګنده ده او هغه دا چې وسله نه لري، مګر د ولس او پولیس تر منځ ټینګ توافق موجود دی او د یو بل احترام کوي.

ب- بیت المال یا عامه شتمني:

د قوت مرکزي کول یو مالي اساس غواړي. یوه منظمه او په قانون متکي قوه منظم معاش او امکاناتو ته اړتیا لري. د تاریخ په اوږدو کې ډېر ځله لیدل شوي چې هر هغه دولت چې د خپلې قوې لپاره یې لازم معاش او امکانات نه دي برابر کړي د همدغو اردوګانو له خوا نسکور شوي دي.

جګړه لګښت غواړي او هر څومره یې چې موده اوږدېږي لګښت یې هم ډېرېږي. د نولسمې او شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې د اروپايي دولتونو تر ټولو زیات لګښتونه د اردو په تنظیمولو راغلل.

نن هم د جګړې او نظامي چارو تنظیم خورا درانه لګښت ته

د تهدیدونو په پایله کې د دوی منفي ګټې تضمین کړي.

د دې برعکس کله چې د قوت د استعمال واک په قانوني چوکاټ کې راشي او د اشخاصو له انحصاره ووځي، نو بیا د سیاست اصلي توجه د خلکو تنظیم ته اوړي، ځکه ډېر سیاسي احزاب رامنځته کېږي او هر یو کوښښ کوي چې د بریالیو پروګرامونو په جوړولو د خلکو رایې خپلې کړي او د قانون په چوکاټ کې واک تر لاسه کړي.

که څه هم زموږ په هېواد کې بدبختانه دا پروسه په تېرو کلونو کې پلې نه شوه، خو نتیجه یې په هغو هېوادونو کې څرګنده ده چې د داسې واک خاوندان دي.

۳-د قانون تطبیق عملي جنبه ونیوله. کله چې په یوه ټولنه کې د قوت تمرکز په دولت کې نه وي، نو د محاکمو پرېکړې په اسانه او شفافه توګه نه عملي کېږي. ځکه زورور خلک په دوامداره توګه کمزوري خلک تهدیدوي او له منځه یې وړي، اما کله چې قوت په دولت کې تمرکز ولري زورواکان او ټوپکماران که هر څومره شتمني، شهرت او وسایل ولري، نه شي کولی چې پر کمزورو انسانانو پښې کېږدي او یا د محاکمو پرېکړې رد کړي.

د قانون پر وړاندې د هېواد د خلکو برابري هغه وخت تأمینېدای شي چې ټول وګړي په دې پوه شي چې دوی برابر حقوق او وجایب لري.

نن په ټولو معاصرو دولتونو کې د کمزورو خلکو د حقونو د ساتنې لپاره منظم ترتیبات موجود دي، ځکه یې دا د قانون د تطبیق معیار ګرځولی، چې پر شتمنو او سیاسي خلکو او په ځانګړې ډول د دولت پر لوړ پوړو اراکینو باندې په عامه او په

اړتیا لري، په ۲۰۰۷ میلادي کال کې دولتونو یو زر یو سل او شپېته میلیارده ډالر پر نظامي چارو لګولي دي. د دې رقم ۲۴٪ یعنې **۵۲۸.۷** میلیارده ډالر یوازې د امریکا نظامي بودجه وه. ناټو په خپلو افرادو او نظامي تجهیزاتو باندې چې د ۱۸ هېوادونو مشترک تړون دی ۳۰۰ میلیارده ډالر په یاد شوي کال کې لګولي دي.

د دولت د عوایدو اساس د صنعتي ټولنې تر رامنځته کېدلو وړاندې په عامه شتمنۍ، کرنې، سوداګرۍ او خصوصي تشبثاتو باندې درېدلی و، نو د قوت د مرکزیت یو مهم دلیل عامه شتمني هم وه، چې په دولت کې یې تمرکز درلوده. ورپسې داسې قوانین وټاکل شول چې د دولت شتمنۍ ته منظمه بڼه ورکړي او د دولت پر وړاندې د خلکو مالي مسؤولیتونه څرګند کړي. د دولت شتمني په دوو اساسي اصولو باندې ولاړه ده، چې یوه برخه یې د عایداتو تنظیمول او بله یې د لګښتونو ترتیبول دي. د یوه دولت بودجه د دولت د لومړیتوبونو هېنداره ده. یوه بودجه په ډېره ساده، اما معاصره توګه دا په ډاګه کوي، چې د عاید سرچینې کومې دي، په څومره مؤثریت عایدات راټولېږي او د دولت پر وړاندې د یوه هېواد د وګړو مالي مسؤولیتونه او سهمیه څه ده.

همدارنګه د دولت لګښتونه د دې څرګندوی وي، چې دولت څه شي ته لومړیتوب ورکړی، د دې لګښتونو مؤثریت څومره او ولس تر کومه بریده قانع دی چې دا لګښتونه د دوی د ژوندانه د بهترولو لپاره تر سره کېږي.

په وروستیو دوو لسیزو کې په نړۍ کې د شفافیت، مؤثریت او حساب ورکولو کلمې ډېرې لاندې باندې کېږي او یوه شعاري

بڼه یې خپله کړې ده، مګر که د اسلامي خلفاوو ځلاندې دورې ته پام وکړئ دا به درته څرګنده شي چې دې شعارونو د حضرت عمر فاروق (رض) د خلافت په زمانه کې عملي بڼه لرله، ځکه په هغه زمانه کې د بیت المال اساس کېښودل شو، په اعمالو کې د شفافیت او حساب ورکولو اصل ته پام وشو او د ولس پر وړاندې د دولت دنده تر ټولو ستره او درنه وګڼل شوه. دوه مثالونه د دې اصل څرګندوی دي چې دلته به پرې رڼا واچوو:

وایي چې د یوه غنیمت مال تر تقسیم وروسته حضرت عمر فاروق(رض) مسجد ته تشریف یووړ، خلکو ولیدل چې امیرالمؤمنین نوې جامې اغوستې دي. د یوه صحابي(رض) په زړه کې وګرځېدل چې دا څرنګه کېدی شي، چې زما قد تر امیر ټیټ دی زما له هغه غنیمت رخت څخه کالي ونه شول او امیر چې قد یې تر ما ډېر لوړ دی ده ترې جامې وګنډلې. د ټولو خلکو پر وړاندې یې په زړورتیا پوښتنه وکړه: امیرالمؤمنینه! زما قد ستا تر قد ټیټ دی زما له هغه رخت څخه چې په غنیمت کې مو رسېدلی و جامې ونه شوې تا ترې څرنګه جامې جوړې کړې؟ امیر په ډېره حوصله مندۍ او شجاعت خپل زوی ته وفرمایل: ده ته ووایه چې ولې داسې وشول! د امیر زوی وویل: د امیر ټولې جامې زړې شوې وې، نو ما خپله برخه ټوکر هم امیر ته ورکړ، چې جامې ترې وګنډي. هغه مهال چې د امیر زوی دا خبرې کولې زړې جامې یې پر تن وې.

د حضرت عمر فاروق(رض) د عدالت یو بل مثال دا دی: د امیر عادت و چې د شپې له خوا به د خلکو له احواله د خبرېدو په موخه د ښار په کوڅو کې ګرځېده، یوه شپه یې د ماشومانو نرۍ

ژړا تر غوږو شوه، چې یوه مور خپل ماشومان کاروي او ډاډ ورکوي چې ډوډۍ پخېدونکې ده، خو امیر وپوهېده چې بوډۍ ښځه په کور کې څه نه لري. سمدستي روان شو او له بیت المال څخه یې بوجۍ اوړه را به شا کړل او د بوډۍ په کور کې یې ښکته کړل.

همدا ډول که چېرې د حضرت علي(رض) د پیاوړي مدیریت او اداري توان ته ځیر شو ډېر ستر مثالونه وړاندې کولی شو، حضرت علي(رض) د عدالت به باب داسې فرمايي:

"کومه ټولنه چې پر عدالت ولاړه وي، له هر راز ناروغیو په امن ده. ځکه عدالت د ټولنیز توازن ساتونکی دی او ټولنې له افراط او تفریط څخه لرې ساتي."

دا مثالونه هغه لوړ عادلانه اصول تمثیلوي، چې د یو ویشتمې پېړۍ دولتونه ورته په دې پېړۍ کې عقیدتمند شوي او شعارونه ورکوي چې قدرت په مشروعیت استوار دی او مشروعیت په حساب ورکولو او شفافیت ولاړ دی.

هر هغه دولت چې عدالت د بنسټ په توګه ومني د یوه ټولنیز قرارداد نمونه تري جوړه شي. د دولت دنده ده چې خوار وګړي ماړه کړي او د دې لپاره چې په دایمي ډول د فقر او لوږې مخه ونیسي، په کار ده چې په هېواد کې داسې اقتصادي خوځښت را منځته کړي چې په پایله کې یې هم د خلکو شخصي ګټې تأمین کړې وي او هم یې په دوامداره توګه د عمومي شتمنۍ د ډېرولو هڅه کړې وي. له همدې کبله اړ دی چې په لګښتونو او عوایدو کې مؤثریت را منځته کړي.

د عوایدو اهمیت په لاندنیو ارقامو کې پروت دی:

په ۱۳۸۴ هـ ش کال کې سویډن د ټول هېواد اقتصادي

فعالیت (GDP) ټول کړی و، چې په دولتي مالیاتو کې ۵۰.۲٪ و. په اروپایي ټولنه کې دا عدد ۴۰.۵٪ و او د امریکا په متحدو ایالاتو کې دا رقم بیا ۲۵.۲٪ و. په متحدو ایالاتو کې فردي مالیه په ۱۹۲۲ میلادي کال کې ۲.۵۰ میلیارده ډالره وه، اما په ۲۰۰۲ میلادي کال کې دا مالیه زر میلیاردو ډالرو ته لوړه شوه.

په دولتي عوایدو کې دا ستره پراختیا له یوې خوا د بهترو قوانینو او مقرراتو وضع کول دي، اما اصلي دلیل یې په قانونمند دولت باندې د اقتصادي تحرک اتکاء ده او چې داسې ده، نو ویلی شو چې یو متحرک اقتصاد او قانونمند دولت یو د بل لپاره لازم او ملزوم دي.

د عوایدو په برخه کې لاندیني معیارونه هم د تاریخ له نظره او هم او سنیو شرایطو ته په پام سره د اهمیت وړ دي:

۱- ګمرکي سیاست او د هغه انسجام:

کله چې سوداګري د دولت د عایداتو مهمه برخه جوړوي، د دولت ګمرکي سیاست او د هغې مؤثر او قانوني عملي کول په عایداتو باندې ستر اغېز لري، ځکه که دولت د مؤثریت او اغېز خاوند وي، سوداګر د قانون په چوکاټ کې عمل کوي او مالیه یې په شفافه توګه د دولت حساب ته ورځي.

د ګمرک مامورین د منظمو تخنیکي شرایطو پر اساس تعینېږي او کره وړه یې په ډېره دقیقه توګه د ولس له خوا تر څارنې لاندې وي.

د وارداتو او صادراتو اصول هم په شفافه توګه څرګندېږي او ولس ته دا زمینه په لاس ورځي، چې په منظمه توګه معلوماتو ته لاس رسی ولري، چې د هېواد په بېلابېلو سیمو

کې ګمرکونه پرتله او په نړیوالو مقیاسونو یې بررسي کړي. خو ناکام او بې اغېزې دولتونه پر خپلو ګمرکونو باندې سلطه نه لري.

ګمرکي تعرفې د روابطو پر اساس تعینېږي او مقررات له ولس څخه پټ وي. دا چې د ګمرک مامورین د روابطو له مخې مقرر شي، نو اصلي اصول مات او خلک شخصي لارو چارو ته پام اړوي او د دولت عواید د دخیلو دولتي چارواکیو تر منځ تقسیم شي.

د معاصرو او یا مفسدو ګمرکونو تنظیم په سوداګرۍ او اقتصادي تحرک باندې ستر اغېز لري. که ګمرک مفسد وي، اقتصادي حرکت سستېږي او که معاصر او له فساده پاک وي، نو اقتصادي حرکت سرعت او پراختیا پیدا کوي.

په یوه معاصر دولت کې سوداګریزه سیالي د شطرنج د لوبې په څېر په سپین میدان د څرګندو اصولو په اساس تر سره کېږي.

سوداګر یو له بله سره خپل پلانونه او چانسونه په ډېره دقیقه توګه سنجولی شي او ټول حواس په دې راټولوي، چې څرنګه د مؤثریت له لارې خپل بنسټونه بهتر او قوي کړي چې سیالي وګټي، مګر په یوه ناکام دولت کې سوداګر خپل پام د مؤثریت زیاتولو پر ځای دې ته اړوي چې څرنګه له دولتي چارواکو سره توره معامله وکړي او میدان ځان ته هموار کړي او لوبه د ده په ګټه پای ته ورسېږي. د ساري په توګه، کله چې په یوه هېواد کې د تېلو د واردولو په باب څرګند مقررات وضع شوي وي، نو په هغو تېلو کې چې سرپ ګډوي عملاً یې د واردولو امکان نشته، ځکه چې د روغتیا لپاره د زهرو مثال لري او بله دا چې د واردولو لپاره یې باید منل شوي ستندردونه موجود وي، خو په

یوه ناکام دولت کې سره له دې چې قانون شته خو تر پښو لاندې کېږي او هغه تېل چې سرپ ورسره ګډ دي د ماشومانو د مغزي ناروغیو او د هوا د ککړتیا لامل کېږي، مګر د رشوت ورکولو له لارې د دولت چارواکي د انساني ژوند دښمنانو ته د داسې تېلو د واردولو اجازه ورکوي.

د رشوت اغېز په داسې وخت کې یوازې اخلاقي مسئله نه ده، بلکې تاثیر یې د عامه شتمنۍ پر بربادۍ هم خورا زیات دی. په لومړۍ مرحله کې د قانون د ماتولو پایله دا ده چې د سالمې سیالۍ فضا له منځه ځي او هغه سوداګر چې په ککړ چاپېریال کې سوداګري نه کوي خپله سرمایه له هېواده بهر وباسي. له بله پلوه د هېواد په میلیونونو وګړي له ککړو تېلو څخه د راپیدا شویو امراضو د معالجې لپاره ډېرې پیسې مصرفوي او ډېر بې وزله خلک یا مړه کېږي او یا هم عمري رنځوران شي، ځکه دوی د علاج پیسې نه لري او له بلې خوا د ښارونو هوا ورځ په ورځ ککړېږي او نور بې شمېره مرضونه هم منځته راځي.

په تېلو چلېدونکی هر انجن او ماشین ډېر زیات عوارض کوي، چې په لوړه بیه جوړېږي او که دوه کاله عمر لري په شپږو میاشتو کې له منځه ځي، چې له مالي پلوه دا هم د ملت د غریبو خلکو پر اوږو یو ستر پېټی دی، خو اصلي هدف دا دی، چې بې کیفیته تېل، چې سوداګر یې د رشوت په ورکولو سره هېواد ته واردوي او بې چاره ملت یې خورا لوړ قیمت پرې کوي، کنټرول شي. په یوه معاصر دولت کې د تېلو شدید کنټرول د دې ډاډ ورکوي، چې د دولت او ملت په تېلو چلېدونکې ټولې وسیلې خوندي وساتل شي او د هوا د ککړتیا او امراضو مخه ونیول شي.

دا خو څرګنده ده چې دولت خپل عمده عواید له لاسه ورکوي او د رشوت له لارې د څو کسانو جیبونو ته ځي، مګر هغه منفي اغېزې چې د دې کرغېړن عمل په نتیجه کې منځته راځي تاوان یې تر دې ډېر لوړ او عمیق دی.

۲- پر عوایدو باندې مالیات:

ګمرکونه غیر مستقیم عایدات دي. په یوه فعال اقتصاد کې د اقتصادي فعالیت ستر معیار پر عایداتو باندې د مالیاتو وضع کول دي.

هر څومره چې په یوه هېواد کې د مستقیمو مالیه ورکوونکو شمېره لوړه وي په هماغه اندازه په هغه هېواد کې د قانون حاکمیت او د عامه شتمنۍ اساس مضبوط وي، دا ځکه چې مستقیمه مالیه د قانوني اقتصادي فعالیت بڼه او علامت دی.

په هغو هېوادونو کې چې اقتصاد غیر رسمي بڼه لري او یا په کې د غیر قانوني اقتصاد ونډه پراخه وي، د دولت د منظمې مالیې اخیستنې اساس خورا کمزوری وي.

د اقتصادي تحرک بنسټ لوی، منځنۍ او واړه شرکتونه جوړوي. په کومه اندازه، چې داسې بنسټونو ته د اقتصادي فعالیت زمینه برابروي، په هماغه اندازه رسمي او قانوني اقتصادي فعالیتونه وده کوي، خو په ناکامو دولتونو کې د داسې اقتصادي تشبثاتو مخې ته خنډونه جوړېږي.

۳- پر املاکو مالیه:

پر املاکو مالیه اخیستل له یوې خوا د تاریخ له نظره او له

بلې خوا د اوسنیو شرایطو په رڼا کې د عوایدو لویه سرچینه ګڼل کېږي، مګر له دې سرچینې څخه ګټه اخیستل هم د قانون په حاکمیت پورې تړلې دي.

د دې لپاره چې یو دولت وکولی شي، چې له املاکو څخه په منظمه توګه مالیه تر لاسه کړي، نو لازمه ده چې د املاکو د ساتلو او خوندي کولو لپاره هم خپله دنده تر سره کړي. دې هدف ته د رسېدلو لپاره د هغو اصولو وضع کول په کار دي، چې پر بنسټ یې غیر منقول املاک قباله شي او په بازار کې په شفاف ډول د ځمکې او کورونو بیې وټاکل شي.

په یوه معاصر دولت کې غیر منقول املاک په څرګند ډول ثبت وي، اسناد یې په شفافه توګه د مربوطه مؤسسو او شرکتونو له خوا لیدل کېدی شي او د معاملاتو کار یې په اسانۍ سره د اجرا وړ وي، نو ځکه په معاصرو دولتونو کې د اسنادو تثبیت معیاري بڼه غوره کړې وي، مګر په یوه غیر معاصر دولت کې د املاکو اسناد ناقص او تر دعوو لاندې وي، محکمې متضادې پرېکړې کوي، خلک د دولت پر اسنادو بې باوره وي او د خلکو معاملې په یوه بې باوره او منفي فضا کې تر سره کېږي.

په معاصر دولت کې د کور یا ځمکې بیه د بازار له لارې په اسانۍ تعینېږي او اسناد یې په چټکۍ سره هم د کور د اخیستونکي او هم د دولت لاس ته راځي، مګر په غیر معاصر دولت کې د کور یا ځمکې نرخ د دولت په املاکو کې په یوه نرخ ثبتېږي او د خلکو په معاملاتو کې په بل نرخ.

اداري فساد د دغه ناوړه سلوک اصلي شاخص دی، ځکه که په دولتي دوایرو کې فساد اوج ته ورسېږي، نو د مالیې له

په ډېره امانتدارۍ د اوسني او راتلونکي نسل اړتیاوې پرتله کړي او د دوارو د تأمینولو لپاره یې ځان مسؤول ګڼلی دی، خو په ځینو نورو شتمنو هېوادونو کې د تېلو پیسو د بلا بڼه غوره کړې، چې ډېرې پیسې یې یا د مجللو ماڼیو په جوړولو او یا هم په ناقصو پروژو مصرفېږي. د عراق ولسمشر صدام حسین هغه مهال، چې پر عراق لس کاله جګړه تېره شوې وه، د ملګرو ملتونو له خوا پرې اقتصادي بندیزونه لګېدلي وو او د عراق میلیونونو خلکو په فقر او افلاس کې ژوند کاوه، له څلوېښتو څخه زیاتې ماڼۍ جوړې کړې وې.

د طبیعي پانګې عایدات ترلاسه کول د قانون له حاکمیت او شفافیت سره ټینګ اړیکي لري، خو که د قانون حاکمیت نه وي، نو دولتي او خصوصي شرکتونه له طبیعي پانګې څخه د ګټې اخیستلو په غرض د رشوت اخیستلو او ورکولو له مخې معاملات کولای شي. لکه په افریقا، لاتیني امریکا او منځني ختیځ کې دغو شرکتونو د دولت ډېر چارواکي په فساد ککړ کړل.

پر دې سربېره، یوه بله مهمه موضوع د قراردادونو ترتیب او تنظیم دی، چې ډېر زیات دقت غواړي. د یو قرارداد څو جملې د دې لامل کېدی شي، چې دولت یا په میلیونونو ډالر وبایلي او یا یې ترلاسه کړي. د قرارداد ترتیب ځانګړې حقوقي مهارت غواړي او د څو جملو په استعمال کېدی شي د دولت هغه مامورین چې مفسد هم نه وي وغولېږي او ستره عامه ګټه ضایع کړي.

د ځینو شرکتونو خاوندان په قراردادي مسایلو کې خورا مهارت لري، مامورین به یې فکر کوي، چې قرارداد یو ډول

مامورینو نیولې تر قاضیانو او پولیسو پورې ټول دولتي دوایر د عامه ګټو پر ضد دریغ نیسي، ولس په ځانځانۍ اخته کېږي او د دولت عواید د څو محدودو مفسدو اشخاصو جیبونو ته لوېږي، خو په معاصر دولت کې له ناحیې او ښاروالۍ نه نیولې تر کلي او بانډې پورې ټول خلک ځان د دولت جز او دولت د خپل ځان جز ګڼي، نو ځکه د دولت د عوایدو تدارکات په سمه توګه تر سره کېږي او خلک د شخصي ګټو پر ځای ملي ګټو ته ترجیح ورکوي. کله چې ولس پر دولت باوري شي او د ملي ګټو په خوندي کېدو ډاډه وي، نو هلته بیا د یوه مفسد مامور د روپۍ ګټې لپاره میلیون عامه ګټه له منځه نه ځي.

۴- پر طبیعي پانګې مالیه:

کوم هېوادونه، چې طبیعي پانګه ولري همدا پانګه یې ستره عایداتي سرچینه وي. د مثال په توګه، په لیبیا کې د دولت ۹۰٪ عواید د تېلو له لارې راځي، ځکه د تېلو استخراج لږو فني کارکوونکو ته اړتیا لري. که څه هم، ډېرو تېل لرونکو هېوادونو د تېلو د خرڅلاو له کبله ډېرې پیسې ترلاسه کړې، خو نه دي توانیدلي، چې په نورو برخو کې اقتصادي فعالیتونه ترسره کړي، ځکه چې زیاتره وخت یوازې د تېلو عوایدو په اقتصادي ودې باندې مثبته اغېزه نه ده لرلې. له همدې کبله اقتصادپوهان له طبیعي پانګو څخه راغلو پیسو ته هم د نعمت او هم د بلا په سترګه ګوري.

د بېلګې په توګه، په ناروې کې د تېلو اقتصاد د هغه ولس لپاره نعمت دی، ځکه په ځانګړو حسابونو کې یې د راتلونکو نسلونو د هوساینې لپاره د تېلو پیسې جمع کړې دي. دغه دولت

دی، خو هغه به له حقوقي پلوه بل راز معنی لري او په کومه برخه کې به یې داسې شو جملې پټې وي، چې د قرارداد د تعبیر اصلي صلاحیت به یا کومې کمپنۍ او یا نړیوالو محاکمو ته ورکوي.

د دې ترڅنګ داسې شرکتونه هم شته چې هېڅ ډول عملي امکانات نه لري، خو د دولت د چارواکو د تېر اېستلو ډېره پراخه تجربه لري. دوی په ډېره چالاکۍ د دولت له چارواکو څخه په ټيټ نرخ قرارداد اخلي او بیا یې په ډېره لوړه بیه په نورو شرکتونو پلوري او یا یې بېرته حکومت ته په لوړ قیمت ورکوي.

په معاصرو دولتونو کې له طبیعي پانګې څخه په اغېزمنه توګه ګټه اخیستل کېږي، چې د دغو منظمو ترتیباتو څو برخې ډېرې مهمې دي:

۱- د قراردادونو په تنظیم باندې پانګونه کېږي او له هغو نړیوالو مؤسساتو سره مشورې کېږي، چې د شفافیت او حساب ورکولو تعهد او تجربه لري.

۲- په خپل هېواد کې د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره منظم پلانونه جوړوي، چې همدغه ظرفیت د خپلو طبیعي پانګو او عامه ګټو د خوندي کولو لپاره په لنډه، منځنۍ او اوږده موده کې د سم مدیریت او انسجام صلاحیت ولري.

۳- ډېر شمېر قراردادیان د دې لپاره، چې د قراردادونو په وېش او تنظیم کې لاس ولري د دولت د لوړ پوړو چارواکو له خپلوانو او کورنیو سره ځان شریکوي او له دې لارې پرمخ ځي، مګر په معاصر دولت کې د مکافات او مجازات د اصل پلي کول د دغه کار مخنیوی کوي، چې په نتیجه کې یې دولتي

چارواکي نه شي کولی له خپلو کورنیو او خپلوانو سره مراعت وکړي.

۴- طبیعي شتمنۍ ته په پام سره د یو داسې اقتصادي پلان جوړول ضروري دي، چې د نورو اقتصادي فعالیتونو د تحرک او خوځښت سبب وګرځي.

د ساري په توګه، که چېرې یو هېواد مرمر ولري او د ډېرې په نظر ورته وکوري، نو هېڅ په لاس نه ورځي، خو که چېرې د مرمر لپاره د هېواد په دننه او بهر کې مارکېټ پیدا کړي، نو دې ته د ارزښت زنځیر وایي، په دې معنی، چې دغه زنځیر له څو کړیو جوړ دی او هره کړۍ یې یوه مرحله ده، نو که دا زنځیر هر څومره اوږد او پلن وي په هماغه اندازه به زیات اقتصادي فعالیتونه ژوندي او متحرک کړي او د کاریابۍ زمینې به ډېرې کړي، خو که دا زنځیر لنډ او کړۍ یې کمې وي په همغه اندازه به عامه ګټې هم کمې ترلاسه شي.

۵- د جوازونو د پلورلو له لارې راغلي عواید:

د دولت یوه بله مهمه دنده د هغو جوازونو او لایسنسونو ورکول دي، چې پر بنیاد یې د یوې ټاکلې مودې لپاره کورني او بهرني شرکتونه د عامه خدماتو په برخه کې پانګونه کوي او له دې لارې مشروع ګټې ترلاسه کوي، چې پخپله د لایسنس ورکول متعدد ګټې لري.

دولت د عامه خدماتو لپاره خپله پانګه نه لګوي، پیسې په مالي پانګه بدلېږي او په ترخ کې یې هم خدمات ترسره کېږي او هم خلکو ته کاري زمینې په لاس ورځي. د عاید یوه بله سرچینه یې د لایسنس په بدل کې د ټاکل شوي فیس تادیه، د شرکتونو

له خوا په وارد بدونکو مالونو باندې ګمرکي ټيکس، د شرکتونو په عوايدو باندې ماليه او د شرکتونو د کارکوونکو په معاشونو باندې ماليې وضع کول دي.

همداراز په لايسنسونو باندې د بولۍ لګول هم ګټور کار دی، خو د بولۍ د چوکاټ شفافيت تنظيمول او د هغه ګارنټي کول هم د دقت وړ دي، ځکه دلته که له يوې خوا نه د اقتصادي تحرک امکانات شته، له بلې پلوه د رشوت خورۍ او فساد زمينه هم برابرېدی شي.

د مثال په ډول هغو هېوادونو، چې په تېرو څو کالونو کې يې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې په سمه توګه د لايسنس ورکولو چارې تنظيم کړې، هم د ټيليفوني خدماتو په کميت او کيفيت او هم د دولت په عوايدو کې لوی تغير راغلی دی، خو برعکس په هغو دولتونو کې، چې د دې چارې د تنظيم لپاره پر ځای لازم ترتيبات نه وو نيول شوي هلته هم د دولت عوايد خراب شوي او هم د خدماتو کيفيت صدمه ليدلې ده.

په همدې ترتيب د دولتونو له خوا هوايي شرکتونو ته لايسنس ورکول هم د عايداتو په ډېرښت کې رول لوبوي.

په معاصرو دولتونو کې د داسې خصوصي هوايي شرکتونو ايجاد له يوې خوا سم خدمتونه ترسره کوي او له بلې پلوه په يوه رقابتي چوکاټ کې پرمختګ کوي، ځکه هر شرکت پوهېږي، چې د لايسنس موده يې څومره ده او څومره نور شرکتونه د سيالۍ ډګر ته د راوتلو په حال کې دي.

په ناکامو دولتونو کې دا ډول لايسنسونه د شفافو قانوني اصولو په چوکاټ کې نه، بلکې د شخصي روابطو او رشوت ورکولو له لارې ورکول کېږي، چې د هېواد پېژندګلوي او د

وګړو ژوند له مطلق او مرګوني خطر سره مخ کوي.

که چېرې الوتکې د ښه کيفيت لرونکې نه وي او يا يې ښه ساتنه او څارنه ونه شي، نور هېوادونه اړ کېږي، چې پخپلو هوايي ډګرونو کې د ناستې اجازه ورنه کړي او تر دې زيات خطر دا دی، چې د ناسم حفظ او مراقبت له کبله الوتکې سقوط کوي او غميزې رامنځته کوي.

همدارنګه بانکونو ته لايسنس ورکول هم د دولت مهمه دنده ده. که چېرې بانکونو ته په سمه توګه لايسنسونه تنظيم شي، نو د دې لامل کېږي، چې د خلکو انفرادي پيسې په مالي پانګه بدلې شي او کله چې شرکتونو ته د پور په توګه ورکول کېږي، نو په ټول هېواد کې د اقتصادي فعاليتونو د خوځښت سبب ګرځي، خو که چېرې بانکونه تر منظمې څارنې لاندې نه وي او د پورونو ورکړه يې په ناسمه توګه دوام ولري، نه يوازې ګټه نه رسوي، بلکې د ولس لپاره د تاوان لامل ګرځي.

د دولت له خوا څارنه او مقررات ډېر مهم دي، ځکه اوسمهال بانکداري يو پېچلې مسلک دی او که د پورونو په ورکړه کې دقت و نه شي لوی خطرونه پېښېدای شي. په نړۍ کې د ۲۰۰۸ کال مالي بحران وښووده، چې د دولت د څارنې په نشتوالي کې ډېر ستر اقتصادي قوتونه مات او تاواني شول.

د دولت د ناسمې څارنې پايلې هغه وخت څرګندې شوې، چې په متحده ايالاتو کې يو سړي ډېرو شتمنو خلکو ته قناعت ورکړی و، چې دی کولی شي په امانتدارۍ سره خدمات ترسره کړي، مګر همدې سړي خلکو ته نږدې پنځوس مېليارده ډالر تاوان ورساوه، چې په کې سترو پوهنتونونو، شرکتونو او شتمنو خلکو ډېر زيان وليد.

که د دولت ټولې عایداتي سرچینې موږ په تفصیل سره ذکر کړو، نو په کار ده چې پر عوایدو یو ځانګړي کتاب ولیکل شي، خو دومره باید ووایو، چې د دولت د عوایدو ټولول هم نظم غواړي هم تخصص او هم امانتداري.

کله که داسې شرایط منځته راشي، چې دولت کولی شي هم ستر اهداف تعین او هم یې سرته ورسوي، کله چې په دولت کې یوګونی بانکي حساب وي او ټول لګښتونه له همدې حساب څخه ترسره شي، نو د ډېرو بې ځایه پېچلتیاوو او ابهاماتو مخنیوی کېدی شي. د اوسنۍ معلوماتي ټیکنالوجۍ پر مټ د دولت چارواکي په ډېره اسانۍ کولی شي، چې هره اونۍ له بېلابېلو سرچینو څخه راغلي عواید معلوم کړي او پر اساس یې خپل لګښتونه عیار کړي.

۲- لګښتونه:

که عواید د عامه شتمنۍ د بودجې یوه خوا ده، نو لګښتونه یې بله خوا ده. څنګه چې په یوه کور کې د عوایدو او مصارفو تر منځ اړیکه وي، نو په همدې توګه باید په یوه هېواد کې هم د عوایدو او مصارفو تر منځ تعادل په پام کې ونیول شي او د یوې باتدبیره اقتصادي پالیسۍ په چوکاټ کې عیارشي، لکه یو کور یا یو شرکت چې په مالي لحاظ د اعتماد خاوند وي دولت هم باید د همداسې مالي بنسټ پر اساس د نړیوال اعتماد خاوند واوسي.

که یو دولت پور اخلي، نو دا باید څرګنده وي، چې سبا ورځ دغه پور پرې کولی شي، که نه؟ که پور په معقول ډول اخیستل شوي وي او په اصولي ډول تعهدات سپارل شوي وي، نو په

هغه صورت کې د پور اخیستونکي اعتماد ډېرېږي.

د امریکا د متحده ایالاتو مالي شهرت د دې هېواد د لومړني مالیې وزیر (هملټن) له خوا تثبیت شو. د امریکا د انقلاب په دوران کې دولت له سوداګرو او عامو خلکو څخه پورونه اخیستي وو او په بدل کې یې ورسره ژمنې کړې وې.

کله چې جګړه دوامداره شوه او د نوي دولت تشکیل یو څه وخت ونیوه، نو په بازارونو کې د دغو تعهداتو بیه نیمایي ته راټیټه شوه. د هملټن ملګرو او د دولت ځینو چارواکو به ویل، چې د دې پورونو پرې کول په دولت باندې یو پېټی دی، نو یا دې په ټیټه بیه تادیه شي او یا دې هم ادانه کړی شي. مګر هملټن پوهېده چې ښایي دولت بیا بیا اړ شي، چې له کورنیو او بهرنیو بانکونو څخه پور وغواړي، نو ځکه یې ټینګار وکړ، چې پورونه باید له ژمنو سره سم په اصلي بیه پرې کړی شي او په همدې اساس یې د نوي دولت ژمنې هم کورنیو او هم بهرنیو بانکونو ته څرګندې کړې.

د امریکا دولت په تېرو څو سوو کلونو کې د پورونو د پرې کولو له کبله ښه شهرت ترلاسه کړی او کولی شي په بېلابېلو سکتورونو کې د پورونو له لارې سترې پانګونې وکړي.

په نړۍ کې بیا ځینې داسې دولتونه هم شته چې دا ښه شهرت نه لري او په لسیزو یې پورونه اخیستي، مګر بیا یې د نه ورکولو لپاره د افلاس اعلان کړی دی.

اوسمهال په نړۍ کې د هېوادونو په کچه طبقه بندۍ شته، چې د یوه هېواد شهرت څرګندوي (الف) تر ټولو لوړ او (د) تر ټولو ټیټ معیار دی، اما تر دې طبقه بندۍ وتلي هېوادونه بیا بېخي خطرناک دي او که څوک پور ورکوي، نو ستر خطر

قبلوي. د پور اهميت په دې کې دی چې دولتونه د خپلو پراختيايي کارونو د ترسره کولو لپاره اړکېږي پور واخلي، خو د بېرته ورکولو لپاره هم مجبورېږي، چې په لومړيتوبونو کې ځای ورکړي.

د يو معيار په توګه بايد دا څرګنده شي، چې د بهرنيو پورونو تاديه د يوه هېواد د صادراتو د فيصدۍ څويمه برخه تشکيلوي. په ۲۰۰۸ کال د نړۍ تر ټولو لوړه فيصدي د برازيل وه، چې **۴۵**٪ يې د بهرنيو پورونو تاديې ته ځانګړې کړې وه.

په قزاقستان کې **۲۴**٪ په ترکيه کې **۳۹**٪ په پولينډ کې **۲۹**٪ په اندونيزيا کې **۱۷**٪ په نايجريا کې **۱۲**٪ په هندوستان کې **۱۲**٪ او په مراکش کې ۱۱٪ وه، نو اوس بايد پوه شو، چې پور پر بودجه باندې ډېر لوی اغېز لرلی شي. په بېلابېلو هېوادونو کې بودجې په مختلفو بڼو جوړېږي او د شفافيت اندازه يې فرق لري.

په پاکستان کې د پورونو د ادا کولو پروسې دويم مقام درلود، ځکه لومړی مقام امنيتي مصارفو ته ورکړل شوی و. په ځينو هېوادونو کې داسې خبيثه حلقې (د بدو افرادو ډلې) شته چې د زړو پورونو د پرې کولو وخت پوره شي، نو دوی نوي پورونه واخلي، د زړو پورونو يوه برخه پرې کړي او نور بيا ارام کېني، خو په سمه توګه د پور پرې کولو کار ته ملا نه تړي.

ځينې دولتونه نه شي کولی بې له پور اخيستلو بنسټيزې پروژې بشپړې کړي، خو د پور اخيستل هم منفي او هم مثبت اړخونه لري. که دولت اغېزمنه پانګونه ونه کړي، نو پرې کول يې ډېر سخت دي، خو په تېرو څلورو لسيزو کې د دولت د اغېزمنې پانګونې دوه ستر مثالونه د دوبۍ او سينګاپور سمندري هلې دي.

څلوېښت کاله وړاندې د شيخ محمد پلار، چې هغه مهال يې تېل نه درلود او عايدات يې ډېر کم وو پرېکړه وکړه، چې په دوبۍ باندې پانګونه وکړي او په سوداګريز مرکز يې بدله کړي. دا چې پيسې يې نه لرلې د کويت له دولت څخه يې پور واخيست او د دوبۍ ټول عايدات يې په تضمين کې ورکړل، خو پروژه د ده تر مستقيم نظارت لاندې ترسره شوه او د ده د ښه مديريت له کبله ډېر ژر د کويت پورونه ادا شول او د بندر له لارې راغلي عوايد يې بېرته د بندر په پراختيا او نورو بنسټيزو پروژو لکه هوايي ډګر او نورو ولګول.

۷- د پيسو ثبات او يا پړسوب:

هغه دولتونه چې مصارف يې تر عوايدو لوړ وي، په ناسمه توګه د پيسو چاپ ته اړ شوي دي او يا يې داسې ناکام پولي او مالي سياستونه غوره کړي، چې د پيسو ارزښت يې ورځ په ورځ او ځينې وخت ګړۍ په ګړۍ د تغير په حال کې وي.

په برازيل کې د پيسو د پړسوب سلنه په ۱۹۸۰ ميلادي کال کې **۲۵۰۰**٪ ته رسېدلې وه او په **۲۰۰۸** کې په زمبابوې کې دا سلنه له يوه ميليون څخه لوړه ښودل شوې وه. په افغانستان کې هم د شوروي تر اشغال وروسته چې پولي او مالي سيستم وجود نه درلود، د پيسو بې خرته چاپ ته ملا وتړل شوه او په روسيه کې به کانټينر کانټينر چاپېدلې او دلته به څو محدودو کسانو ته په لاس ورتللې.

په همدې کشمکش کې خوار ولس له ښو ولوېد، ځکه شتمنو خلکو خپلې شتمنۍ په ډالر او نورو با ارزښته پيسو ساتلې او غريب خلک به له هرڅه خلاصېدل.

برابرېږي. سينګاپور د دغې نجيبه حلقې ستره بېلګه ده.

کله چې په ۱۹۶۵ کال کې سينګاپور له ماليزيا څخه بېل شو زيات مبصرين په دې فکر وو، چې ښايي سينګاپور دې پر دوام ونه کړي، ځکه دغه سيمه هېڅ طبيعي پانګه نه لري او اداري فساد ورته په ميراث پاتې و، خو داسې ونه شول، ځکه د سينګاپور رهبري چې په سرکې يې يو پاک، باکفايته او وطن دوست ټيم و وتوانيدل، چې په د برش کالو کې سينګاپور په يوه هوسا او بسيا هېواد بدل کړي.

په تېره لسيزه کې د نړيوالو مؤسساتو د معيارونو پر اساس سينګاپور د شفافيت له لحاظه د نړۍ په پنځو پاکو او بريااليو دولتونو کې وشمېرل شو. اوسمهال په سينګاپور کې د يوه وزير کلنى معاش تر يوه ميليون امريکايي ډالرو څخه لوړ دی، اما کله يې چې مشرانو د هېواد جوړونې پرېکړه وکړه، نو د چا خبره د زړه په وينه يې ګوزاره کوله. ښاغلی (ليکوانيو) چې څو لسيزې د سينګاپور صدراعظم و او اوس د مشر سياستوال لقب لري په خپلو خاطراتو کې ليکي، چې ما به تل رسمي سفرونه په تجارتي الوتکه کې کول او ما ته به د حيرت ځای و، چې حتی د ډېرو فقيرو افريقايي او اسيايي هېوادونو مشران به دغو غونډو ته په شخصي الوتکو کې راتلل او د مجالسو په دوران کې به الوتکې د دوی په انتظار ولاړې وې. نو که چېرې د دولت لوړ رتبه چارواکي د عامه شتمنۍ په لګولو کې امانتداري ولري څرګنده ده، چې د ټيټ رتبه مامورينو لپاره به د عبرت مثال وي.

په ۱۹۹۸ کال کې ما پخپله د روسيې خلک وليدل، چې د پيسو د انفلاسيون له کبله به يې ۱۰۰ ډالر ميده کړل او په هغه به يې خپل ورځني لګښتونه کول، خو نوره ټوله پانګه يې په ډالرو ساتله.

۸- د دولت د کارمندانو معاشات:

هر دولت د دولتي دندو د اجرا لپاره مسلکي کارمندانو ته اړتيا لري. که دولت غواړي چې د دولت دندې په سمه توګه اجرا شي، نو اړ دی چې خپلو کارمندانو ته مناسب معاش ورکړي او په منظمه او دوامداره توګه يې پر خپل وخت وروروسوي. د دولت د مناسب معاش معيار دا دی، چې له يوې خوا د بهرنيو هېوادونو د مامورينو له معاش او له بلې پلوه د ازاد بازار له نرخونو سره پرتله شي، خوراکي توکي، د کور کرايه، ټرانسپورټ، د برق مصارف او داسې نور بنسټيز اقلام بايد وسنجول شي، چې د مامور معاش ورته کفايت کوي او که نه؟

يوه خبيثه حلقه (د بدو افرادو ډله) هغه وخت منځته راځي، چې د دولت مامور د معاش د کمبود له کبله په لوی غله بدل شي، چې په نتيجه کې يې د دولت عايداتي سرچينې د عامه پانګې پر ځای په شخصي پانګه بدل شي او د دولت څوکۍ د عايداتي سرچينې په توګه نيلام کړای شي. هر څومره چې د فساد کړۍ پراخه شي په هماغه اندازه عامه ګټې زيانمنې کېږي، د يوې نجيبه حلقې (د ښو افرادو ټولګي) په پراختيا سره عامه ګټې پراختيا مومي، د عايداتو او لګښتونو تنظيم منځته راځي، د مؤثرو عامه ګټو له پراختيا سره اقتصاد وده کوي او د دولت د کارمندانو په معاشونو کې د زياتوالي زمينه

۹- حفظ اومراقبت:

هره پانګه ساتنه او څارنه غواړي او که د حفظ او مراقبت پروسه سمه عملي نه شي، نو پانګه ډېر ژر او په اسانۍ سره له کاره لوېږي.

د ساري په توګه، که چېرې د میلیونونو ډالرو په ارزښت یوې فابریکې یوه عادي پرزه، چې بیه یې زر ډالر وي د نه ساتنې او څارنې له کبله خرابه شي، نو فابریکه به په ټپه ودرېږي او بیا چې کله د فابریکې مشر وغواړي دغه پرزه بدله کړي او نوې واخلي، نو اړ به وي چې مسؤولو مقاماتو ته وړاندیز وکړي، دا چې څومره ژر به یې وړاندیز اجرا شي، په هغه دولت پورې تړلې ده چې دولت څومره فعال دی یا نه دی.

که چېرې د پېرلو اصول پېچلي وي، نو فابریکه به په اونیو او میاشتو درېدلې وي او تاوان به یې دولت ته رسېږي، نو ځکه لازمه ده چې د حفظ او مراقبت اصول او مقررات داسې وضع شي، چې هم په کې حساب ورکول وي او هم ورسره دا صلاحیت وي، چې د داسې عواملو له مخې فابریکه ونه درېږي.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د دولت چارواکي د حفظ او مراقبت برخې ته هېڅ پاملرنه نه کوي او هرکله، چې په بودجه باندې فشار راشي دوی د حفظ او مراقبت بودجه، چې خورا حیاتي ده، کموي. د یوه هېواد د شتمنۍ لپاره دغه وضعیت ډېر مضر تمامېږي، ځکه هغه ستره پانګونه چې شوې له منځه ځي او بیا بیا د پانګونې اړتیا وي، چې په پایله کې یې ډېر ستر مالي تاوان منځته راځي.

که د برېښنا بندونو ته پام وکړو د برېښنا تولید د بند په حفظ او مراقبت پورې اړه لري. که چېرې توربینونه پخپل وخت باندې

ترمیم نه کړی شي او له مسؤولینو سره یې د ترمیم صلاحیت نه وي، نو په نتیجه کې د برېښنا جریان قطع کېدی شي او تاوان یې د ولس کمپنیو، دوکانونو او نورو مراکزو ته رسېږي. له اوبو تولید شوې برېښنا د ولس لپاره تر ټولو ارزانه ده او که د نشتوالي په صورت کې یې د جنراټور په وسیله برېښنا تولید شي، نو مصرف او ضرر دواړه یې ډېر لوړېږي.

د جنراټور د لګښت پیسې ټولنه پرې کوي او دا پرې د بې کفایته دولت له خوا تپل شوی لګښت دی، چې د ټولنې ملا ماتوي. بل مثال یې د سړک حفظ او مراقبت دی، که چېرې د یوه سړک لپاره د حفظ او مراقبت ترتیب موجود وي او داسې اصول ولري، چې پر سړک به له لس ټنو څخه د زیات وزن لارېو او باروړونکو موټرو ته اجازه نه ورکول کېږي، نو د سړک حفظ او مراقبت به د لومړي ځل لپاره د (۷)، (۱۰) او (۱۴) کالونو تر منځ سړک ترمیم کړي او تر شلو کالو وروسته به سړک په اساسي ډول له سره ورغول شي، خو که د حفظ او مراقبت برخه فعاله نه وي او خلک له ۳۰ څخه تر ۴۰ ټنو پورې بارونه په سړک راوړي، نو په هغه صورت کې به دولت اړ کېږي چې اته کاله وروسته سړک له سره جوړ کړي.

عامه پانګې لکه برېښنا او سړک نه یوازې ساتنه غواړي، بلکې څارنې ته هم جدي اړتیا لري. که دولت مؤثر نه وي، نو هلته به بیا د ټرانسپورټي شرکت د ډېرې لږې ګټې لپاره د میلیونونو ډالرو عامه ګټه په سیند لاهو کېږي.

د دولت بودجه د دولت د دندو او د ولس ترمنځ د تړون هېنداره ده، ځکه د لګښتونو طبقه بندي دا ښیي چې لومړیتوبونه کوم دي.

همدارنګه عواید د دې ښودونکي دي، چې عمده سرچینې کومې دي او په کومه توګه ترې ګټه اخیستل کېدی شي. د یوه هېواد بودجه هم تخنیکي اړخونه لري او هم سیاسي، ځکه په هغه هېواد کې چې ازادي وي هلته سیاسي فعالان ولس ته مختلفې طرحې وړاندې کوي او ژمنې کوي، چې که چېرې دوی قدرت واخیست، نو لومړیتوبونه به یې څه وي.

د امریکا د متحدو ایالاتو د ۲۰۰۸ کال د انتخاباتي مبارزې په جریان کې ښاغلي جان مکین او بارک اوباما د دولت د عوایدو او لګښتونو په اړه بارز توپیرونه درلودل. خو کله چې اوباما ټاکنې وګټلې، نو د ده د حکومت بودجه د ده د انتخاباتي پروګرام په اساس تعین شوله.

همدا راز، د یادولو وړ ده چې ځینې مصارف او عواید له پخوا څخه موجود وو او په راتلونکي کې به هم دوام ومومي، ځکه هغه پروژې چې پیل شوي او په اړه یې ژمنې شوي باید سرته ورسېږي.

د بودجې سیاسي اړخ دا ایجابوي، چې په بودجه باندې د دولت، ولسي جرګې او خلکو تر منځ اساسي بحثونه ترسره شي، چې څرګندونه کړي د دولت لومړیتوبونه کوم دي او په څه ډول یې عملي کوي، همدا دلیل دی، چې په ډېرو هېوادونو کې پارلمانونو ته د دولت له خوا بودجه وړاندې کېږي.

د بودجې یوه بنسټیزه او میراثي ستونزه د هغې کلنۍ لړۍ ده، ځکه بودجه باید هر کال له قطعیې سره ترتیب شي، کله چې د دولت دندې یوازې د امنیت په ساتنه او اداري پورې تړلې وي، نو کلنۍ بودجه مناسبه وي. مګر کله چې دولت په زېربنایي پروژو او یا په نورو دندو بوخت وي هغه مهال بیا د روانې

بودجې اصول د بنسټیزو پروژو د اجرا له کار سره په ټکر کې واقع کېږي، ځکه چې یوه پروژه بېل مراحل لري او جلا ترتیبات غواړي.

ځینې هېوادونه په دې توانېدلي، چې د داسې دندو د سمو اجرااتو لپاره په خپل بودجوي نظام کې اساسي بدلونونه راولي، مګر نه یوازې په ډېرو هېوادونو کې، بلکې په ډېرو نړیوالو کمپنیو کې لاهم ستونزې پېښوي.

په عمومي ډول د کال په پیل کې په پیسو باندې هجوم وي، د کال په منځ کې که اداري ډېرې فعالې نه وي، نو کارونه سړېږي او د کال په پای کې هره اداره کوښښ کوي، چې د روان کال پیسې په هره توګه چې وي مصرف کړي. د دې دلیل دا دی، چې هر دفتر که هغه خصوصي شرکت وي یا کومه دولتي اداره وي غواړي، چې کم له کمه د خپل تېر کال بودجه خوندي وساتي. که سم تنظیم نه وي، نو د یوې اداري ګټه چې د هغې د افرادو د دندو ساتنه ده له عامې ګټې سره په ټکر کې راځي، ځکه عامه ګټه هغه وخت تأمینېدای شي، چې یو دولت هم پخپلو موخو کې وضاحت ولري او هم یې اصول او مقررات د موخو د ترسره کولو لپاره عیار شوي وي، خو که چېرې داسې وضاحت نه وي، نو بودجوي مقررات له موخو سره په ټکر کې راځي، ځکه هغه اشخاص، چې د پیسو د حساب ورکولو مسؤول دي هغوی خپله دنده د بودجوي مقرراتو اجرا ګڼي او هغه کسان، چې د پروژو مسؤول دي، هغوی د پروژو بشپړاوی خپله دنده بولي.

کله چې په بودجوي اصولو او مقرراتو کې انعطاف نه وي، نو د پروژو مسؤولین د یو کلني بودجې په چوکاټ کې ځان اړ ګڼي، چې له مؤثریت پرته پیسې مصرف کړي، ځکه چې له لاسه

يې تلونکې وي، نو که چېرې داسې اصول رامنځته شي، چې د پروژو مسؤولين ډاډ حاصل کړي چې پيسې د ډېر وخت لپاره محفوظې دي د غيرمؤثر لګښت مخه نيول کېږي. او د دې د مخنيوي لپاره لازمه ده، چې د بودجې په تخنيکي مقرراتو کې داسې تغيير راشي، چې پر بنسټ يې لازمه صلاحيت او مسؤوليت يو له بله سره ټينګ اړيکي ولري او تخنيکي مقررات له موخوسره په ټکر کې واقع نه شي.

د دې مخنيوی، ځکه ډېره مهم دی چې زيات وخت ډېر فني او صادق خلک اړ کېږي، چې د ناسمو مقرراتو له کبله داسې مصارف وکړي، چې د عامه ګټو د تأمين پر ځای د عامه ګټو په ضرر تمام شي.

په تېرو زمانو کې د معلوماتو لاس ته راوړل ډېر ګران کار وو. په افغانستان کې څو اونۍ په کار وې، چې يو څوک دې له هرات څخه په اس باندې کابل ته معلومات راوړي او يا دې له کابل څخه بلخ ته معلومات انتقال کړي.

ډېرو دولتي چارواکو چې په اسانۍ سره يې د خپلو مامورينو په اړه معلومات نه شول ترلاسه کولی، نو بيا يې د سزاګانو ډېر درانه حدود وټاکل او که څوک به له دغو حدودو وتل، درنه سزا به يې ليدله. له نيکه مرغه، نننی معلوماتي انقلاب اوس د معلوماتو د شريکولو کار ډېره اسانه کړی دی.

په ۱۳۸۲هـ ل کال کې په افغانستان کې يوازې سل موبايل ټليفونونه موجود وو، نو هغه وخت د معلوماتو ټولول ساده نه وو، که چېرې به چا له يوه وزارت څخه له بل وزارت سره تماس نيولو، اړو چې يو څوک ورولېږي او يا پخپله ورشي. مګر اوس چې په هېواد کې شاوخوا اووه نيم ميليونه موبايل ټليفونونه

شته دولت، ټولنيز مؤسسات او عام خلک په ډېره اسانۍ کولی شي د افغانستان له هر ګوټ څخه په يوه شېبه کې معلومات ترلاسه کړي. که چيرې برېښنا دومداره شي او په دولتي ادارو، کورونو، ښوونځيو او دوکانونو کې کمپيوټر رايج شي، نو د معلوماتو هره نوعه به د انټرنټ په وسيله په ډېر لږ وخت کې د نړۍ هرګوټ ته انتقال کړای شي.

د معلوماتي ټيکنالوجۍ په دغه عصر کې به دا ډېره ساده خبره وي، چې د بودجوي مقرراتو دقيقه ژغورنه وشي، چې په صلاحيتونو کې لازم تغيرات راشي او وطن پرست مسؤولين وتوانېږي، چې د ملي لومړيتوبونو د پلي کولو لپاره لازم اقدامات وکړي.

ج- امنيت اوثبات:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د ثبات ساتل دي. او ثبات د قانون د حاکميت په رڼا کې تأمينېږي. امنيت د ثبات يوه برخه ده، خو چېرې چې خلک خپل ناموس، ځان، مال او د بيان ازادي په خطر کې ويني، نو هلته بيا قانون يوازې د کاغذ پر مخ ليکل شوی متن دی چې هېڅ بل ارزښت نه لري، ځکه د خلکو ياد شوي حقوق د ثبات ضروري عوامل دي، چې د امن په فضا کې تأمين وي او په خلکو کې دا يقين پخوي چې د دولت امنيتي ارګانونه د قانون په چوکاټ کې د دوی د ناموس، سر، مال او افکارو د ازادۍ تحفظ کوي.

د ثبات او امنيت تر منځ توپير موجود دی. امنيت د قوت د استعمال له لارې او په زوره هم تأمينداى شي، لکه د فرانکو ديکتاتورۍ د اسپانيا تر جګړې وروسته يو ديکتاتوري امنيت

ټینګ کړ، مګر د اسپانیا وګړي له سیاسي ازادۍ او د افکارو د اظهار له ازادۍ څخه محروم وو او د همدې مبارزې له کبله یې ډېر کلونه په زندانونو کې تېر کړل.

اسپانیا د جنرال فرانکو تر مړینې وروسته په یوه دیموکراتیک هېواد بدله شوه او د غربي اروپا قوانین او اصول یې ومنل. په پاکستان کې مارشال ایوب خان هم دیکتاتوري نظام راوست او په دې بریالی شو، چې یو اقتصادي حرکت رامنځته کړي، خو دا چې د ده نظام ثبات نه درلو، خلکو سختې مظاهرې وکړې او دی یې له اقتداره لرې کړ، د پاکستان چارواکو ونه شو کولی، چې داسې اصول وټاکي چې شرقي او غربي پاکستان په کې په مساوي ډول ځانونه شریک وبولي.

یحییٰ خان غوښتل چې شرقي پاکستان د قوت د استعمال له لارې وساتي، مګر کله چې په لکونو خلک له شرقي پاکستان یا نننۍ بنګله دیش څخه هند ته وتښتېدل او هند خپل عسکر راولېږل پاکستاني پوځ ماتې وخوړه او شاوخوا نوي زره عسکر یې هند ته تسلیم شول، خو د اسپانیا برعکس په پاکستان کې هېڅ وخت د پوځي حکومت تر ماتېدلو وروسته سیاسي ثبات ټینګ نه شو او تر یحییٰ خان وروسته بیا هم دوه ځلې هلته پوځي جنرالان د کودتا له لارې واک ته ورسېدل.

په یوه هېواد کې د پوځي کودتاګانو، سیاسي فریبونو او یا په زوره د زعامت بدلول د ثبات د نشتوالي ستره نښه ګڼل کېږي. د ثبات حکم دادی چې یو مشر د قانون په اساس تعین شي او تر ټاکلې مودې حکومت کولو وروسته په قانوني توګه بدل شي. داسې چې حقوق او وجایب یې هم د اقتدار پر وخت او هم تر اقتدار وروسته معلوم او تأمین وي.

د امنیتي مؤسسو تنظیم د ثبات په راوستلو کې ډېر ستر رول لري. د شلمې پېړۍ په دویمه برخه کې په وروسته پاتې هېوادونو کې یو شمېر کودتاګانې وشوې، ځکه چې په پوځي تاسیساتو باندې یې پانګونه شوې وه، تشکیلات یې برابر وو، مګر اقتصادي، سیاسي او اداري اړخونو ته یې پاملرنه نه وه شوې. کله چې سیاسي مشران د ټولنیزو بحرانونو د حل کولو توان له لاسه ورکړي او د خلکو تر منځ باور بایلي، نو بیا د نظامیانو له خوا د قدرت خلا ډکېږي.

په نړۍ کې څو محدود نظامي رژیمونه، چې بېلګه یې جنوبي کوریا ده، وتوانېدل چې په خپلو هېوادونو کې بنسټیز تغیرات راولي، مګر په افریقا، لاتین امریکا او سویلي اسیا کې ډېر پوځي رژیمونه د تغیراتو د نه راوستلو تر څنګ په دې هم ونه توانېدل، چې د خپلو خلکو امنیت وساتي.

یو مثال یې د کانګو جمهوري دولت دی، چې له ډېرې طبیعي پانګې سره سره یې خلک د افلاس او لوږې بې خونده ژوند تېروي. د افغانستان نن او پرون هم دا په ډاګه کوي، چې ثبات په زور نه شي ټینګېدی.

په دې هېواد کې د ثبات په ټینګښت کې قومي مشرانو، صوفیاې کرامو او دیني عالمانو ستره ونډه لرلې ده. زموږ دیني عالمان د نظام په مشروعیت او یا د هغه په ردولو کې همېشه لوی رول درلودلی دی.

د مبارکې جمعې لمونځ د عبادت، ټولنیز یووالي او د نظام د مشروعیت په باب د افکارو د ټولولو یوه ستره بېلګه ده، ځکه په همدې مبارکه ورځ په هر جامع جوماتکې د نظام په نامه خطبه لوستل کېږي او که علماې کرام د نظام مشروعیت ونه

نو بیا د هېواد په یوه یا بل ګوټ کې هرومرو ګډوډي راځي او د ثبات ستنې نړوي.

مستبدو حکومتونو همېشه دا کوښښ کړی، چې د دې وطن دغه شېرازه ورانه کړي. غټ مثال یې د خلقیانو او پرچمیانو حکومت و، چې په لکونو قومي متنفذین او مشران یې د خپل نظام ضد وبلل، ځوک یې ژوندي په خاورو کې ښخ کړل، ځوک یې په زندانونو کې په شکنجو ووژل او ځوک یې له هېواده فرار کړل.

که څه هم، عبدالرحمن خان هم ډېر صوفیه کرام، علما او د طریقې پیروان شهیدان او یا بندیان کړل، مګر له پرچمیانو او خلقیانو سره یې دا توپیر درلود، چې هغه یوازې څېرې بدلې کړې، مګر د پرچم او خلق ګوند غوښتل، چې مؤسسات له منځه یوسي. همدا دلیل و چې د عبدالرحمن تر سلطنت وروسته دا درې واړه بنسټونه پخپل ټول قوت پاتې شول، خو د خلقیانو او پرچمیانو تر رنګېدلو وروسته زموږ ستره ستونزه داوه، چې زموږ دې ډول ټولنیزو بنسټونو ته د ودې ورکولو او بیا احیا کولو په موخه هېڅ پاملرنه ونه شوه، نو ځکه په اوس وخت کې په اساسي توګه د ثبات په راوستلو کې له مشکلاتو سره مخ یو.

د بن تر پروسې وروسته له ټولو ناخوالو سره سره بیا هم په تېرو اتو کالو کې ځینې پخواني بنسټونه ژوندي شوي او ځینې نوي بنسټونه د ودې په حال کې دي او علایم یې هغه خودجوشه شوراګانې او ټولنې دي، چې د دولت له توجه پرته د هېواد په هرګوټ کې منځته راغلي دي.

همدغه شوراګانې د یوې سرتاسري ملي اجماع او ثبات په راوستلو کې لویه برخه اخیستی شي. د څلورو نویو عناصرو

مني، نو په خطبه کې یې نه یادوي او د نظام د مشروعیت په باب په خپلو خطبو کې تبصرې کوي.

که په مدرنه اروپا کې خلک له نورو لارو د نظام په مشروعیت بحث کوي، خو زموږ په هېواد کې په اړه هره جمعه یوه مکمله ارزونه روانه وي.

د نظام د مشروعیت په اړه د دیني عالمانو د اغېز تر ټولو روښانه انځور مغل امپراتور، جهانګیر، وړاندې کړی دی. دی وایي: "علما د دعا پوځ دی او د هېواد د ثبات په ټینګښت کې د دوی اغېز یا له جنګي پوځ سره مساوي او یا هم ترې ډېر دی. " پوه او ځیرک مشران مساجدو ته په غور سره ګوري او د حکومتونو کړه وړه د همدې قضاوتونو په رڼا کې عیاروي.

د علمای کرامو او صوفیانو ځانګړی اهمیت دا دی، چې هر قوم په کې ګډون لري. همداراز، نه یوازې د نارینه وو بلکې د ښځینه وو په منځ کې هم زموږ د خاورې ډېر داسې مشهور صوفیان شته، چې ډېر پیروان لري. د دوی د تصوف حلقات تل د پراختیا په درشل کې وو او په خود جوشه ډول د هېواد هرګوټ ته، چې زړه یې غوښتل تللی شول او د هر کلي، خانقاه، جومات او کاروانسرای دروازې یې پرمخ خلاصې وې، دوی کولی شول په اسانۍ سره احوال او پرېکړې له یوه ځایه بل ته انتقال کړي.

د دیني عالمانو او صوفیای کرامو سازماني قوت په بېلابېلو وختونو کې څرګند شوی دی. قومي مشران بل ستر بنسټ دی، چې د ثبات په راوستلو او یا له منځه وړلو کې یې درنه ونډه اخېستې ده. هرکله چې د دوی او دولت ترمنځ د مسایلو په اړه نظر شریک وي، نو ثبات ټینګ وي او هرکله، چې د دوی او دولت ترمنځ په اساساتو کې توپیرونه رامنځته شي،

وده په کې د ځانګړې یادونې وړده:

۱- ځوانان:

په اوس وخت کې د ټولنې زیاتره ځوانانو هم د مېرمنو په څېر د مشرتابه وړتیا ترلاسه کړې او د هېواد په اړه د مېرمنو په څېر رغنده او سالم نظریات لري.

۲- مېرمنې:

افغان مېرمنو د هېواد په پلازمېنه او ولایتونو کې د ټولنیز مشرتابه او ټولنیز باور د پام وړ ظرفیت ترلاسه کړی دی.

۳- حرفوي تشکیلات:

په داسې حال کې چې یو شمېر شوراګانې د سمتي او قومي هویت په اساس جوړې شوي، خو یو شمېر بیا داسې هم شته چې په حرفوي اساس منځته راغلي دي او د حرفوي ګټو څارندوی دي. یو مثال یې د متقاعدو افسرانو او بل یې د ازاده ګانو شوراوې دي.

د ازده ګانو شورا د هغو ذواتو له خوا جوړه شوې، چې ډېر عمر یې په زندانونو کې تېر کړی او اوس یې ځانونه د ملي یووالي او ثبات د ټینګښت لپاره وقف کړي دي. د دې شوراګانو جوړښت دا په ګوته کوي، چې دلته بالاخره د یوې داسې مدني ټولنې، چې له خود جوشو حرکتونو څخه منځته راغلې، د بنسټ ډېره کېښودل شوه او موږ اوس د یوې مدني ټولنې د خاوند کېدلو په حال کې یوو.

د مدني ټولنې د ودې لپاره امنیت لازمي شرط دی، مګر د

ثبات دایمي ټینګښت زموږ له عنعنوي او نویو مدني بنسټونو له شریک فعالیت څخه پرته ناشونی دی، ځکه نوي او پخواني بنسټونه د دولت او ولس تر منځ د ارتباط کړی دي.

۴- ملي سوداګر:

په راتلونکي فصل کې به د اقتصاد او سوداګرۍ په اړه تفصیلي بحث وکړو، خو دلته به په لنډیز سره ووایو، چې هم په پخوانیو زمانو کې او هم اوسنۍ هغې کې د ثبات په ټینګښت کې سوداګرو هم منفي او هم مثبت رول درلودلی دی. مثبت رول یې دا دی، چې پیسې پر مالي پانګه اړوي او په نتیجه کې یې هم خلکو ته کاري زمینې په لاس ورځي او هم اقتصاد وده کوي، خو منفي رول یې هم څرګند دی او هغه دا چې د قاچاق، رشوت، بې قانونۍ او ګډوډۍ لامل هم ګرځي او د خپلو شخصي ګټو لپاره ملي ګټې په خطر کې اچوي.

د- ملکي اداره:

د نړۍ هر دولت د خپل هېواد د اصولو پر اساس په مختلفو انواعو طبقه بندي کوي. افغانستان یوګونی مرکزي نظام لري، چې په مرکز، ولایت، کلي، ولسوالۍ او ښاروالۍ باندې تنظیم شوی دی، په دې اداري نظام کې هره اداره ځانګړې دندې لري، چې د قانون د لوایحو پر بنا ټاکل شوي دي.

څرنګه چې مو په تېر فصل کې د فیوډالي او مرکزي اداري نظامونو په اړه بحث وکړ، چې د صلاحیتونو د تنظیم په برخه کې توپیر لري. د شکل له مخې نظامونه توپیر لري، خو هره ټولنه باید د خپل اداري نظام په اړه یوې اجماع ته ورسېږي،

مګر اساسي هدف دا دی که نظام د شکل له مخې هر ډول وي محتوا يې بايد اغېزمنه او مؤثره وي، چې د ولس د هوساينې او سعادت سبب وګرځي.

د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره ځينې اصول شته، چې د نړيوالو تجربو له مخې يې خپل مؤثريت ثابت کړی مونږ به د داسې څو عمده اصولو يادونه وکړو:

١- څرګند مقررات:

د يوه اداري نظام هره برخه بايد څرګند صلاحيتونه او مسؤوليتونه ولري. د مکافات او مجازات اصل، چې زموږ په سياسي کلچر کې خورا ارزښت لري، بې د څرګندو مقرراتو له وضع کېدلو منځته نه شي راتلی. زموږ د هېواد په اوسني نظام کې دوه ستونزې، د وزارتونو ترمنځ کاري تداخل او د سيمه ييزو ادارو د دندو په تفکيک کې نه وضاحت، داسې ستونزې دي، چې هره ورځ په زرګونو نورې ستونزې زېږوي، ځکه د وزارتونو کاري ساحې ډېرې نږدې دي او کله چې يوه مسئله وړاندې شي، نو يو وزارت دعوا کوي، چې په دوی پورې اړه لري او بل وزارت وايي، چې د دې صلاحيت په دوی پورې اړه لري او بالآخره هغه کار په مياشتو او کلونو ځنډېږي، خو حل نه شي.

همدا ډول په سيمه ييزو ادارو کې هم د دندو تفکيک لازم وضاحت نه لري او د دې لامل دا کېږي، چې د ولايت يا ولسوالۍ په سطحه يوه څرګنده او مشخصه موخه نه رامنځته کېږي، چې د دولت کارکوونکي يې په اساس له يوې خوا مسؤول او له بله پلوه په لازمو امکاناتو سمبال وي. د همدې ابهام په نتيجه کې يا ډېر امکانات له لاسه ځي او

يا ترې کمه ګټه اخيستل کېږي.

٢- د اداري او شخصي مقام توپير:

په يوه اداري چوکاټ کې هر شخص ځينې صلاحيتونه او مسؤوليتونه لري، چې دا صلاحيت او مسؤوليت د هېڅ چا شخصي پانګه نه ګڼل کېږي، د يوې اغېزمنې اداري چارواکي خپل مسؤوليت او صلاحيت د قانون په چوکاټ کې برابروي او هېڅ وخت له دغه چوکاټ څخه بهر عمل نه کوي.

اداري فساد هغه وخت منځته راځي، چې د اداري مسؤولين د زورواکو، رشوت ورکوونکو او يا مقاماتو د خپلوانو په ګټه پرېکړې وکړي، مګر په اغېزمنه اداره کې د کور او اداري ترمنځ غوڅ توپير وي، ځکه چارواکي په کور کې د دفتر پرېکړې نه کوي او پوهېږي، چې د دولت پرېکړه بايد په ليکني ډول په دفتر کې ترسره او ثبت شي، چې تر قانوني څارنې لاندې وي. که د اساس القضات کتاب ووينئ د خپل هېواد د قضايي نظام ماضي په کې ليدلی شئ، د امير عبدالرحمن په وخت کې قاضي حق نه درلود، چې د دولت پرېکړه په کور يا مسجد کې وکړي.

هره پرېکړه بايد په مشخص کتاب کې ثبت شوې وای او د دې ترڅنګ د نورو تدابيرو په توګه قاضي دا حق هم نه درلود، چې څوک دې ورته مېلمستيا وکړي او يوازې يې له امير يا هغو خپلوانو څخه ډالۍ اخيستی شوای، چې ده يې په اړه د قضاوت حق نه درلود.

دا چې د قانون په چوکاټ کې د چارواکو صلاحيت روښانه وي دا د سکې يوه خوا ده او دا چې د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته دولت اړ وي، چې د چارواکي د امنيت ساتنه وکړي، د

سکې بله خواده. که چېرې چارواکي پرېکړه کوي او د زور او زر خاوندان يې تر تهديد لاندې نيسي دولت اړ دی، چې د چارواکي او د هغه د کورنۍ امنيت وساتي.

يو قاضي که کله تقاعد اخلي او د زورواکانو پر خلاف سمې پرېکړې کړې وي، نو د دولت له لوري بايد په بشپړه توګه ډاډه وي، چې ساتنه او پالنه يې کوي او د زور خاوندان ترې غچ نه شي اخيستی. د کار پر مهال او تر تقاعد وروسته د يوه چارواکي په وړاندې د دولت يوازېنۍ دنده دا نه ده، چې د چارواکي فزيکي امنيت وساتي، بلکې دولت په دې هم مکلف دی، چې متقاعد چارواکي ته د تقاعد داسې شرايط فراهم کړي، چې تر کار وروسته هم وکولی شي په ابرومندانه توګه ژوند وکړي او دغه ترتيب جوړول په ملي کچه د اقتصادي ودې لپاره يوه ملي موخه او د عملي پلان جوړول غواړي.

د بېلګې په توګه، په سينګاپور کې او سمهال د يوه وزير معاش د امريکا د متحدو ايالاتو د ولسمشر له معاش څخه دوه نيم چنده ډېر دی، ځکه سينګاپور غواړي، چې همېشه د نړيوالو معيارونو پر بنسټ د نړۍ د ډېرو برياليو هېوادونو په لومړي کتار کې وشمېرل شي. د دې هېواد د برياليتوب راز په دې کې دی، چې له يوې خوا يې د دولت مامورينو ته د تقاعد يو ډېر منظم ترتيب نيولی او له بلې خوا يې د يوه اغېزناک پلان له مخې مامورينو او عامو خلکو ته د اوسېدو ځايونه جوړ کړي، چې ويل کېږي د دې هېواد ۹۰٪ اپارتمانونه د دولت له خوا جوړ شوي دي.

د دولت مامورين ډاډه دي، چې د دوی د ماشومانو راتلونکې تضمين دی او همدا ستر دليل دی، چې دوی د اداري فساد الوده

سيستم غځيدلو ته لار نه ور کوي.

۳- شايسته سالاري:

هغه خلک چې د حکومت دندې پرمخ بيايي اقليت دی، خو د ولس پر وړاندې د همدې اقليت اغېز ډېر ستر دی، ځکه دوی د ځينو اصولو له مخې مقام ته رسي او د ځينو اصولو پر بنياد ترفيع کوي.

د شايسته سالارۍ مفهوم دا دی چې کارپوه، رښتيني او په روښانه اصولو ولاړ خلک بايد د دولت د اصلي اقتدار په سر کې واقع شي. زموږ په ژبنۍ محاوره کې دې اصل ته د (کار اهل کار ته سپارل) وايي. په يوه هېواد کې، چې د قانون حاکميت ټينګ وي هلته زياتره لوړې څوکۍ د امتحانونو په وسيله ورکول او بيا د کاري وړتيا په اساس د مراتبو په سلسله يو څوک پرمختګ کوي.

د دولتونو کابينې او نور لوړ پوستونه په زياترو هېوادونو کې سياسي دي، يعنې دولت سياستوال د ازادو ټاکنو له لارې ګماري، چې عمده مسؤوليت يې د پاليسيو ټاکل وي، ځکه د ټاکنو په جريان کې ولس ته خپلې پاليسۍ شرحه کوي او د همدې په ترڅ کې ولس انتخاب کړي دي، نو د ټاکنو پر اساس د دې حق لري چې دغه پاليسۍ عملي کړي. په يوه اغېزناک دولت کې ملکي او نظامي اداري اړې دي، چې په قانوني توګه د يوه سياستوال د پاليسيو عملي کولو ته متې راونغاړي او له هغه سره همکاري وکړي. د دغو ادارو لپاره دا توازن ساتل ګران کار دی، مګر ډېر ضروري دی، ځکه که چېرې ولس له يوې پاليسۍ سره موافق نه وي، نو د پاليسۍ د بدلولو قانوني لاره همدا ده

چې دوی سیاستوال کامیاب کړي او هغه پالیسي بدله کړي. دلته د نظامي چارواکو بې طرفي دا خبره حتمي کوي، چې د ولس معقولې پرېکړې د قانون له لارې عملي شي او د دغه عمل کولی شي، چې د دولت اغېز او بریالیتوب تثبیت کړي.

کله چې د شایسته سالارۍ اصل تر پښو لاندې شي پر دولت د ولس اعتماد ختم او د ثبات تداوم هم له منځه ځي. د شایسته سالارۍ اصل کله بیا د تعدیل وړ شي. لکه په یوه نامتجانسه ټولنه کې، که چېرې، ټولو اقوامو ته په مساوي ډول د لوړو زده کړو زمینه نه وي برابره شوې او خلک داسې فکر وکړي، چې دولت د یوې اقلیتي ډلګۍ له خوا په نا مشروع ډول انحصار شوی او ضروري ده چې د ملي مشارکت لپاره د نورو قومونو خلک هم په اقتدار کې برخه ولري. په دغه صورت کې بیا کېدی شي چې په یوه قوم کې د افرادو د لازمې وړتیا پیدا کولو تر وخته د هغه قوم غړي ته په دولت کې اقتدار ورکړل شي، خو د دولت مهمه دنده دا ده، چې په همغه قوم کې افراد تر جدي روزنې لاندې ونیسي او د هغوی په مقررولو بېرته د شایسته سالارۍ اصل ته رجوع وکړي، یعنې دولت ته په کار ده، چې ټولو اقوامو ته په هر اړخیزه توګه د متوازنې پراختیا شرایط برابر کړي، چې د شایسته سالارۍ اصل په دوامداره توګه ژوندی او پیاوړی پاتې شي. د مثال په ډول، په سوېلي افریقا کې اقلیت سپین پوستو اکثریت تور پوستي له علم او معلوماتو محروم او لرې ساتلي وو، خو کله چې د دې هېواد پیاوړی تورپوستی مشر، نیلسن ماندېلا، له زندان څخه ازاد شو او بېرته تر اوږده بنده وروسته د سوېلي افریقا ولسمشر وټاکل شو، نو سپین پوستي چارواکي یې له دندو ګوښه نه

کړل، بلکې تر څنګ یې د ملي مشارکت او متوازن انکشاف په منظور د تورپوستي نژاد د ظرفیت لوړولو لپاره بې دریغه تلاش وکړ. دغه پروسه یې د یوه لس کلن پراختیایي پلان په جوړولو پیل کړه. د ښاغلي ماندېلا د دولت هغه اغېزمن اقدامات، چې د یوه اکثریت قوم لپاره په تدریجي اما اساسي ډول حیاتي وو عملي شول او د یوې لسیزې په تېرېدلو سره د شایسته سالارۍ اصل پیاده او هغه تورپوستي خلک چې په ادارو کې له کار څخه محروم وو له یوې مخې په دندو وګمارل شول.

په سوېلي افریقا کې د ښاغلي نیسلن ماندېلا دغه ګټور اقدام زموږ د نامتجانسې ټولنې لپاره هم یو غوره مثال کېدی شي، چې پرې عمل وکړي.

۴- امکانات او وسایل:

یوه اغېزمنه اداره بې له امکاناتو او وسایلو څخه کار نه شي کولی. د دولت د مؤثریت یو معیار دا دی، چې باید په لږه موده کې پیسې او کاري تجهیزات د مرکزي دولت له خوا سیمه ییزو ادارو ته واستول شي او ولس خبر وي، چې څومره امکانات او وسایل د دوی محلي ادارې ته رسېدلي دي. د پیسو د رسېدلو لومړۍ ګټه مامور ته رسېږي، لومړی اقدام، چې باید وشي د مامور د معاش په اړه دی. که مامور ته پوره او پر وخت معاش ونه رسېږي معنی یې دا ده، چې دولت یا نظم نه لري او یا په کې رشوت، غلا او فساد موجود دی.

د دولت هره اداره بېلابېلو وسیلو ته اړتیا لري. ځینې ادارې تعمیر، څوکۍ، میزونو او ځینې نورې یې موټر، کمپیوټر، ټلیفون، انټرنټ او نورو ته ضرورت لري. هرکله که دا وسیلې نه

ځارنه کې د ولس پیاوړې ونډې ته ډېر اهمیت ورکړل شي. دغه طریقه ځو ګټې لري یوه دا ، چې که چېرې ولس خپل لومړیتوبونه تعین کړي، نو د دولت کار اسانېږي. په دې معنا چې که یوه ولسوالي د څښلو اوبه غواړي او دولت ورته سړک قیرکړي، سره له دې چې قیرسړک ډېر مفید دی، خو بیا به هم ولس له دولت څخه نه وي راضي. بلکه ګټه یې دا ده چې ولس به په دې پوه شي چې د یوې پروژې بشپړېدل څومره وخت او پیسو ته اړتیا لري، نو ولس اړ دی چې خپل لګښتونه کم کړي او له پیسو څخه په اغېزمنه توګه ګټه ترلاسه کړي. که پیسې دولت پخپل سر مصرف کړي د ولس په زړه کې دا شک پیدا کېږي، چې دا به په سمه توګه لګول شوې وي او که غلاغدۍ به هم په کې شوې وي.

د لومړیتوبونو په تعینولو کې یوازې د ولس برخه اخیستنه هم بسنه نه کوي، که دولت غواړي، چې مؤثر عمل وکړي، نو په کار ده چې ولس ته د ځارنې حق ورکړي. دغه راز ځارنې ته ولسي ځارنه وایي، چې د دولت د کارونو او دندو په اړه له خلکو څخه په کې منظمې پوښتنې کېږي.

د ساري په ډول، په هره اداره کې چې خلک له دولتي مامورینو سره مخ کېږي، نو مامورین ترې پوښتنې کوي، په لیکلې توګه یې ثبتوي او د ادارې د لا اغېزمنېدلو لپاره یې د ادارې له نورو کارکوونکو سره په غور تر څېړنې لاندې نیسي.

د دې ترڅنګ د ولسي ځارنې بل اصل دا دی، چې که چېرې په یوه کلي کې د دولتي ځمکو یا نورو انحصاري امتیازاتو په اړه له ولس سره پوښتنې پیدا شي، نو دولت د ټولنیزو بنسټونو مسؤولین د کمیسونونو په توګه ټاکي او هغوی ته د موضوع د

وي، نو د ادارې کارکوونکي لومړی زړه توري کېږي او بیا ورو ورو ناقانونۍ ته ملا تړي.

دا چې د دولت د مامورینو اصلي دنده ولسي خدمت دی، نو په کار ده چې په بودجه کې ولسي خدمت ته ځانګړې شوې پیسې پر وخت هغو ځایونو ته ورسول شي، چې چېرې ورته ضرورت وي. داسې هېوادونه شته، چې له پلازمېنې څخه کلي ته د لېږدول شویو پیسو ډېره برخه نه رسېږي او په لاره کې د مفسدو چارواکو جیبونو ته لوېږي. د دې درغلۍ د مخنیوي لپاره دولت باید ولس ته د ورکول شویو امکاناتو په اړه کره معلومات ورکړي، چې ولس پوه شي، چې د څومره برخې حقدار و او څومره ورته ورسېده.

۵- د خلکو ونډه اخیستل:

په ډېرو هېوادونو کې ملکي اداري په یوې مستبدې قوې بدلې شوې دي. په پخواني شوروي اتحاد کې ولس حق نه درلود ، چې له چارواکو څخه د چارو په هکله پوښتنه وکړي او برعکس ددوی ټول اعمال په نامناسبه توګه د دولت له خوا تر ځارنې لاندې وو.

په همدې ترتیب له فاشیستي جرمني او ایټالیې څخه نیولې تر افریقایي او اسیایي دیکتاتوریو پورې ټولو مستبدو رژیمونو به په دروغو د حکومت مشر نابغه، اتل او ستر شخصیت باله او اداري به یوازې د حکومت مشرتابه ته ځان مسؤول ګاڼه، خو ولس ته به یې په ډېره سپکه سترګه کتل. په تېرو څلویښتو کلونو کې په اغېزمنو دولتونو کې دې اصل ډېره وده وکړه، چې د دولت د لومړیتوبونو په ټاکنه او د لګښتونو په

ارزونې او شفافې څارنې صلاحيت ورکوي. ښه حکومتداري هغه ده، چې خلک په کې برخه ولري، چې ددوی دغه ګډون دا باوري کوي، چې خلک د دولت د لګښتونو او عوايدو په باب د دقيقو معلوماتو د ترلاسه کولو حق لري.

معلوماتي ټکنالوجۍ د داسې څارنې کار ډېر اسانه کړی. هغه مهال چې د معلوماتو ټولونې ډېر وخت نيوله، دا څارنه ساده نه وه، مګر اوس د حساب ډېر شمېر جدولونه د سترګو په رپ کې د نړۍ له يوه ګوټ څخه بل ته انتقال مومي. همدا راز د ميليونونو ټيليفونونو په شته والي کې دولت په اسانۍ سره د معاشونو او پروژوي لګښتونو په اړه په کم وخت کې معلومات ترلاسه کولی شي. همدا راز کولی شي د ټيليفونونو د مراکزو په پرانيستلو له ولس سره نېغ په نېغه تماس ونيسي، چې د لګښتونو د مؤثريت او نه مؤثريت په اړه خپل نظريات وړاندې کړي.

په ذکر شويو پروسو کې د خلکو برخه اخيستل د اداري فساد د مخنيوي تر ټولو غوره لاره ده. که محلي مامورين په دې پوه شي، چې د دولت تر مقاماتو ولسمشر، وزيرانو او نورو پورې د ولس غږ رسېدای شي او هغوی د مکافاتو او مجازاتو د اصل له مخې له دوی سره چلند کوي فوراً خپلو کړو وړو ته تغير ورکوي. د دې لپاره چې ولسي څارنه په يوه کلتور بدله شي لازمه ده، چې له مهمو عايداتي او مصرفي ادارو څخه يې پيل وشي. زما د معلوماتو پر بنسټ محدود وزارتونه او ادارې داسې دي، چې لګښتونه کوي او عوايد لري، مثلاً ۲۰٪ دولتي ادارې ۸۰٪ لګښت کوي.

د دفاع، داخله او پوهنې وزارتونه ډېر لګښت لري. همدا

ډول د دولت عوايد هم له محدودو وزارتونو څخه لاس ته راځي. په افغانستان کې ګمرکونه له پخوا څخه لوړه عايداتي منبع ده، چې اوس ورسره د مخابراتو او معلوماتي ټيکنالوجۍ پر سکتور وضع شوې ماليه هم يادولی شو، خو په راتلونکي کې به د دې هېواد عوايدو ستره سرچينه د معادنو وزارت له خوا ترلاسه شي.

که غواړو چې په ډاډمنه توګه د ولس او دولت ترمنځ د اعتماد فضا منځته راشي، نو په کار ده چې ولس او دولت دواړه پوه شي، چې بيت المال د ولس امانت دی او دولت مکلف دی، چې په شفافه توګه ولس ته حساب وړاندې کړي او د خلکو اصلاحي نظرياتو ته غور ونيسي او عملي يې کړي.

که څه هم د څارنې پيل له ذکر شويو برخو څخه په کار دی، خو دا د دې معنی نه لري چې په نورو برخو څارنه دې نه کېږي، مګر مهمې برخې تر څارنې لاندې نيول په ولس کې دا باور ټينګوي، چې دولت د اصلاحاتو عملي کولو لپاره ژمن دی او ټينګه اراده لري.

۲- رسمي حساب ورکونه:

په رسمي توګه د حساب ورکولو اصول په درې برخو وېشلی شو.

لومړی دا چې په هره اداره کې بايد د محاسبې اصول او مقررات وضع وي، چې په مستنده توګه ټول عوايد او لګښتونه درج کړي او تر څنګ يې د څارنې ځانګړې کمېټې، چې له مسلکي اشخاصو څخه جوړې وي او د دولت په بودجوي واحد کې د څارنې مسؤوليت پر غاړه لري موجودې وي.

دويم دا چې د تفتيش او محاسبې مستقلې ادارې او کميسيونونه،

چې ځانګړې صلاحیتونه لري او کولی شي د دولت لوړ رتبه مامورین او د هغوی خپلوان تر څارنې لاندې ونیسي.

درېیم د اجرایي قوې له خوا مقننې قوې ته د حساب ورکولو بهیر دی، چې د دولت کابینه د پارلمان غړیو ته حساب ورکړي، ځکه د پارلمان غړي د ولس استازیتوب کوي او لازمه ده چې د ولس په نامه د څارنې حق او وجیبه ادا کړي.

په یوه اغېزمن دولت کې اجرایي قوه په دوامداره توګه مقننه قوې ته حساب ورکوي او دا معلومات د ډله ییزو رسنیو په وسیله ولس ته رسېږي، چې پر بنیاد یې د پارلمان غړي د اجرایي قوې له چارواکو څخه پوښتنې کوي او که چېرې د پوښتنو ځواب د قناعت وړ نه وي، نو اجرایي قوې د مجازاتو د اصل په بنیاد خپل وړاندیزونه مقننه قوې ته وړاندې کوي او بېرته د خپلو اجرااتو په اړه راپور ورکوي، خو که په قانون کې ستونزې موجودې وي، نو مقننه قوه قانون بدلوي او یا د تعدیل په اساس پېچلتیاوې لرې کوي او که د اجرایي قوې چارواکي ستونزې لري، نو هغوی خپلې ستونزې حل کوي.

په اغېزمنه دولتدارۍ کې د تعادل او توازن اصل ته ډېره پاملرنه کېږي. د سترې محکمې او قضاییه قوې استقلال ساتل د دې اصل ډېر مهم رکن دی، ځکه اغېزمن دولت د قانون د حاکمیت پر بنسټ ولاړ وي، نو ځکه په دولت باندې د قانون تعبیر او تطبیق د قانونمندۍ په لحاظ پخپله ډېر لوی څارونکی دی.

په عامه توګه ټول محاکم او په خاصه توګه ستره محکمه باید د قانون بیانګره وي. ولس باید کلک باوري شي، چې په ټول هېواد کې د قانون د اعتبار له مخې د سترې محکمې

پرېکړه وروستۍ پرېکړه ده او دا باور هغه وخت قوي کېږي، چې محاکم له فساد نه خالي شي او په قضاییه قوې باندې د دولت له خوا ستره پانګونه وشي چې په ټولنه کې یې عزت او اعتماد حفظ وي. که چېرې د اجرایي او مقننه قواوو له خوا د قضاییه قوې تعبیر یې ومنل شي، نو هېواد ته د دایمي سولې او ثبات په راوړلو کې لویه مرسته کوي.

هـ- زېربنا:

په اسلامي نړۍ کې دولت د زېربنایي بنسټونو په جوړولو او خوندي کولو کې ستره ونډه لرلې ده، څرګند مثال یې د اوبو تنظیمول دي. که په تاریخي لحاظ د هرات د هریرود د اوبو وېش په پام کې ونیسو، هغه مهال چنګیز د هرات ښار رنګ کړ او نهري نظام یې له منځه یووړ. اسلامي حکومت له ولس سره لاسونه یو کړل او رنګ شوی نهري نظام یې بیرته فعال کړ. هرات ته نهري نظام دومره لومړیتوب درلود چې آن مدبر سلاطین یې د مغولو تر دورې وروسته د ویالو په جوړولو پسې راووتل او له ولس سره به یې اوږه په اوږه ښېل واهه.

د هرات د اوبو عادلانه او عاقلانه وېش د تیموریانو له دورې څخه موږ ته په میراث پاتې دی او د اوبو د خوندي کولو او تنظیمولو نړیواله نمونه ده.

په تېرو ۱۵۰ کلونو کې د امریکا متحده ایالاتو او اروپایي دولتونو د زېربنا په جوړولو کې ستره ونډه لرله، د مثال په ډول، د امریکا هغه سترې لارې چې د دې هېواد ختیځ او لویدیځ یې سره په منظمو شبکو تړلي له ۱۹۵۲ میلادي کال څخه مخکې نه وې. جنرال ایزن هاور، چې هغه مهال د متحده ایالاتو ولسمشر

وټاکل شو، یو وخت د خپلې ځوانۍ پرمهال له خپلو عسکرو سره په ډېره سختۍ له ختیځه لویدیځ ته تللی و. نوموړي پرېکړه وکړه چې دا حیاتي لارې باید په اساسي ډول جوړې شي. ښاغلي ایزن هاور د هېواد مقننه قوه دې ته قانع کړه، چې دا پرېکړه ومني او د میلیاردونو ډالرو په بیه دا لار جوړه شوه، چې له برکته یې اوس ټول هېواد د یوه داسې اقتصادي نظام په لمن کې ژوند کوي، چې په ډېر کم وخت کې خلک خپل تولیدات له ختیځ څخه لویدیځ ته انتقالولی شي.

نوموړي دولت په تېرو ۱۰۰ کلونو کې په بربېښنا بندونو باندې ډېرې پیسې لګولې دي، چې په نتیجه کې یې د دې هېواد په لویدیز کې د اوبه خور اوبه له خپلو سرچینو څخه په سوونو کیلومتره لرې کرنیزې ځمکې خړوبوي. په جاپان او اروپا کې د رېل پټلۍ جوړونه هغه زېربنایي پانګونه وه، چې ددې هېوادونو د رېل سیستم یې ډېر موزون او منظم ګرځولی دی. چین د زېربنا په اړه د خپلې دقیقې پلان ګذارۍ او لګښت په نتیجه کې وده او پراختیا موندلې.

په ډېرو هېوادونو کې داسې ډېر طبیعي خنډونه شته، چې د اقتصادي حرکت او اداري تنظیم پر وړاندې رامخې ته کېږي، خو د زېربنایي کارونو پر وړاندې د ستونزو لرې کول په دې مهم دي، چې له یوې خوا د یوه هېواد اوسېدونکو ته دا زمینه برابروي، چې تر خپله منځه اقتصادي اړیکې ټینګ کړي او له بلې خوا نړۍ ته د داسې اړیکو لمن پراخه کړي.

په تېرو پاڼو کې مو د افغانستان د زېربنا د تباه کېدو په اړه د نړیوال بانک تخمین ولوست. د بدبختۍ ځای دا دی، چې دې جګړه ځپلي هېواد په څو لسیزو کې د **۲۴۰** میلیاردو ډالرو په بیه

زېربنا او د ودې امکانات له لاسه ورکړي او که دا وژونکې جګړه نه وای، نو اوس به دې ناداره هېواد د **۲۴۰** میلیاردو ډالرو په اندازه زېربنایي پانګه درلوده.

د زېربنا د جوړولو بله نتیجه دا ده، چې **جغرافیه** د اقتصاد تر اغېز لاندې راځي او ځایونه د زمان له نظره یو له بل سره نږدې کېږي، مګر جګړې د زمان په لحاظ زموږ د هېواد ځمکه یو له بله ډېره لرې کړې وه، په (**۱۳۵۵** هـ ل) کال له کابل څخه جلال اباد ته په درې نیمو او کندهار ته په شپږو ساعتونو کې خلک تلل راتلل، خو په (**۱۳۸۳** هـ ل) کال کې برعکس له کابل څخه جلال اباد ته لس ساعته او کندهار ته دوه ورځې لاره وه.

د هر اړخیزې پراختیا لپاره په زېربنا باندې پانګونه کول ضرور دي، مګر اغېز یې د موخو په ټاکلو او د پلان په عملي کولو پورې تړلی دی. که هدف د دوو ښارونو تر منځ د لارې لنډول وي، نو بیا باید د دواړو ترمنځ یوه ډېره لنډه لار انتخاب شي او که موخه د ټولیزې اقتصادي ودې تأمینول وي، نو بیا باید د ښارونو تر منځ پراته ټول کلي هم د دغه مواصلاتي زنځیر په وسیله وتړل شي او دا چې کلي له ښارونو سره د سړکونو په وسیله ونښلول شي، نو څرګنده شوه چې دلته مهمه موخه د کلیو د نښلولو وه، نه د لارې د لنډولو.

د بېلګې په ډول، د سردار داود خان له جمهوریت څخه وړاندې تردې چې د هرات–کندهار سړک پوخ شو، لویه لار د فراه له ولایت څخه تېرېدله چې د دې ولایت ډېرې مرکزي نقطې یې له هرات او کندهار سره تړلې، مګر کله چې افغان حکومت او روسي انجنیرانو د دغه سړک د پخولو کار پیل کړ، پرېکړه یې وکړه چې لاره باید له دښتې تېره کړي، ځکه چې لنډه وه، خو

د فراه ولایت ډېرې مهمې سیمې له سړک څخه بهر پاتې شوې، چې په منځمهاله او اوږدمهاله دوره کې یې په اقتصادي لحاظ ډېر منفي اغېز درلود، ځکه فراه منزوي شوه او ښه فرصتونه یې له لاسه ووتل، خو اوس چې د زرنج-دلارام سړک بشپړ شوی هېله ده چې د یوه مهم اتصالي موقعیت په حیث فراه له دغه سړک سره په نښلېدلو یو ځل بیا خپل نوم او شهرت ترلاسه کړي. همدا ډول د سروبي-جلال اباد سړک له غرونو او دښتو څخه تېرېږي خو زړه لاره له سروبي څخه جلال اباد ته د ډېرو کرنیزو سیمو تر منځ تېریدله او چې اوس د دې سیمې خلک پر پاخه سړک نه دي پراته اړ دي چې د خپلو زراعتي تولیداتو د انتقال لپاره لومړی جلال اباد ته لاړ شي او بیا کابل ته رامخه کړي.

نو له همدې کبله باید زېربنایي پلان ګذاري داسې وشي، چې د خلکو پر اقتصادي ژوند انه ښه اغېز وکړي. د حلقوي سړک په وسیله موږ ته له ګاونډیو هېوادونو سره نښلېدل خورا حیاتي اړتیا ده، مګر که چېرې همدا سړک زموږ ولسوالۍ او کلي او ولایتونه لکه فاریاب، بادغیس، فراه، پکتیکا، کونړ، بدخشان، بامیان، دایکنډي، ارزګان او نور یو له بله سره ونه نښلوي هېڅکله یو بانظمه اقتصادي ژوند نه شي تأمیندی.

نو ددې لپاره چې د زېربنا سم انتظام رامنځته شي لازمه ده، چې هغو اصولو ته پام وکړو، چې د نړیوالو تجربو پر اساس ډېر بریالي وو، دلته د داسې څو اصولو یادونه کوو:

۱- مطالعاتي ظرفیت:

په عمومي توګه د زېربنایي پروژو ایجاد ستره پانګه غواړي. د دې لپاره چې دا پانګونه په سمه توګه وشي په کار ده،

چې په څرګند او بنستیز ډول بدیلونه برابر او د هرې سترې زېربنایي پروژې ګټې او تاوانونه یوله بله سره پرتله شي، نو په همدې اساس باید په وروسته پاتې هېوادونو کې د دې ظرفیت د ایجاد لپاره ستره پانګونه وشي. که چېرې د یوې زېربنایي پروژې ټول مطالعات د بهرنیو شرکتونو له خوا وشي، نو یو شرکت به د بل له مطالعې نه خبر نه وي او ولس به هم د هغوی له مطالعاتو څخه پوهه نه شي ترلاسه کولی، چې بالاخره جنجالونه هم پېښېدای شي.

د زېربنایي پروژو د مطالعې ظرفیت ته د سترو پروژو اداره وایي. د داسې ادارو مهمې دندې اوونډې دا وي، چې منظمې پروژې تیارې کړي او کله، چې پیسې لاسته راشي په فوري ډول دې ددې تصمیم ونیسي، چې د لومړیتوبونو په رڼا کې کوم نظریات لومړی عملي بڼه غوره کړي.

بربښنا د افغانستان ستره بنسټیزه اړتیا ده او موږ د پرېمانه اوبو په لرلو کولی شو پر ګاونډیو هېوادونو هم خپله بربښنا وپلورو، خو په دې هم باید وپوهېږو، چې که چېرې موږ په کامه، کونړ، کوکچه او پنجشېر بندونو باندې پانګونه کوو په لومړي تخمین کې پرې له ۵۰۰ څخه تر ۱۵۰۰ میلیونو ډالرو پورې لګښت راځي، نو که چېرې له موږ سره د پورتنیو ذکر شویو امکاناتو په اړه بشپړ معلومات، چې د مطالعې پر مټ تیار شوي نه وي، نو په هغه صورت کې تصمیم نیول بې ځایه کاردی. له دې نه علاوه زموږ ونډه او مسؤولیت یوازې د څو سیندونو پر ارزونې نه بشپړېږي، بلکې موږ باید د هرسیند د بربښنا د تولید په اړه منظمه بررسي او دقیق پلان ولرو، چې هر بند مو په یوه ستره طبیعي پانګه بدل شي.

که د نړیوالو متخصصینو له موجودیت نه علاوه زموږ د سترو پروژو مطالعات نه شي کېدی، نو په کار ده چې په عاجله توګه پر خپلو خلکو پانګونه وشي چې د داسې مطالعاتو د ترسره کولو وړتیا پیدا کړي او ترمنځ یې کاري تداوم په دوی کې د تطبیق ظرفیت هم غښتلی کړي.

د ارزونې د ظرفیت اهمیت یوازې په دې کې نه دی، چې د لویو پروژو مطالعات وشي، بلکې ډېرې داسې وړې پروژې هم شته چې که داسې ظرفیت ولرو د دې پروژو بیه به د اوسنۍ بیې نیمایي ته راټیټه کړي.

د برېښنا د وړو بندونو ایجاد د ښوونځیو او وړو ادارو تعمیرات د دې پروژو څرګندې بېلګې دي، چې زیاتره وخت د یوه اساسي انسجام او ارزونې په بنیاد نه پلې کېږي، چې له یوې خوا پیسې ضایع کېږي او له بلې خوا ولس ناخوښه وي.

۲- د زېربنايي پروژو د منفي اغېزو مخنیوی:

زېربنایي پروژې په عمومي ډول دوه عمده منفي اغېزې لري، چې کېدای شي داسې پروژې د ډېر وخت لپاره وځنډوي او یا یې ناکام کړي. د دې پروژو لومړۍ ستونزه ټولنیزه ده.

کېدای شي د یوې سترې زېربنایي پروژې د تطبیق لپاره د خلکو ځمکې ته اړتیا پېښه شي او یو کلی یا ښار له خپله ځایه بې ځایه کېدلو ته اړ ایستل شي.

په شلمه میلادي پېړۍ کې په زیاترو زېربنایي پروژو منفي ټولنیزې اغېزې پرېوتې او خلکو یې پر وړاندې سخت احتجاجونه وکړل، چې لوی مثال یې په هند کې د اوبو د سترو بندونو د جوړولو پر وړاندې د خلکو پراخې احتجاجي مظاهرې

وې، چې په پایله کې د دې پروژو تمویلوونکي نړیوال بانک او اسیایي پراختیایي بانک داسې مقررات وضع کړل، چې د خلکو د ژوندانه پر وړاندې منفي اغېزې کمې کړي او د هغو خلکو لپاره پر ځای ترتیبات ونیسي، چې د پروژو د تطبیق له کبله یې ژوند یا جایداد په خطر کې و.

په ټولنیز لحاظ د سترو پروژو منفي تاثیرات اوس تر ډېره حده کمېدای هم شي. انجنیران دې ته متوجه شوي، چې پروژې باید په داسې توګه ډیزاین شي چې په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې کمې وي. د مثال په توګه، که د سترو بندونو ارتفاع کوزه شي د هر متر په کوزېدو یې منفي تاثیرات کمېږي. بله طریقه داسې ده، چې د یوه ستر بند پر ځای څو واړه بندونه جوړ شي، چې د یوې شبکې په وسیله یې بېرته برېښنا راټولېږي او په هماغه اندازه برېښنا تولیدوي. اما په ټولنیز لحاظ یې منفي اغېزې لس ځله تر لوی برېښنابند کمې دي. بل اصل چې تر ټولو ډېر ګټور ثابت شوی هغه له خلکو سره مفاهمه او په بنسټیز ډول د هغوی د ژوندانه د بهترولو لپاره ځانګړي اقدامات دي. که چېرې د رشوت او فساد لاس نه وي غځېدلی، نو دولت کولی شي د خلکو پر ځمکو باندې یوه مناسبه بیه کېږدي او کله چې خلکو ته د ځمکو قیمت په لاس ورشي په خوښۍ سره د پروژو تطبیق ته غاړه ږدي. که متضررو خلکو ته داسې ژمنه ورکول شي، چې د پروژې تر بشپړېدا وروسته به دوی هم د ګټو په اخیستلو کې لومړیتوب ولري کېدی شي مخالفت ونه کړي، مګر موږ د یوه هېواد په توګه اړ یوو، چې د سترو پروژو د مطالعاتي ظرفیت تر څنګ د هغو د منفي اړخونو په تحلیل هم پوه شوو او خلکو ته تر قناعت ورکولو وروسته هغوی په ګټو

کې شریک کړو، چې له یوې خوا د خلکو ژوند بهتر شي او له بله پلوه په هېواد کې زېربنا ایجاد کړو.

د زېربنایي پروژو تطبیق د ټولنیزو ستونزو ترڅنګ په طبیعي پانګه هم اغېز کولی شي. هره لویه پروژه په یوه طبیعي سیستم باندې اغېزه کوي، چې کله ښه او کله ناوړه وي. کله چې په یوه سیند باندې بند جوړېږي، نو له امله یې د هغه ځای کبان وده نه شي کولی او د کبانو د ودې مخنیوی د یوې طبیعي پانګې په توګه منفي اغېزه ده او د دې منفي اغېزې د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې د کبانو د ساتنې په برخه کې د نړیوالو اصولو په اساس ترتیب او تنظیم ونیول شي.

بل منفي اغېز یې د ډېرو له سکرو څخه د برېښنا تولید دی، چې د هوا د ککړتیا لامل کېږي اما له اوبو څخه د برېښنا تولید بیا د هوا په ځرنګوالي باندې ښه اغېز لري، ځکه د نړۍ د تودوخې درجه ورځ تر بلې تودېږي او کارپوهان وایي چې له باد او لمر څخه د انرژۍ تولید د اقلیم لپاره ډېر ګټور دی. د همدې دلیل پر اساس ځینې نړیوال اصول وضع شوي، چې برېښنا باید له سکرو څخه تولید نه شي، ځکه د نړۍ د اقلیم په تغیر کې ناوړه پایلې لري.

۳- ساختماني کوډونه او مقررات:

زېربنا هغه مهال خاصه ګټه لري چې په دوامداره توګه پاتې شي او د دې لپاره لازمه ده چې په یوه هېواد کې منظم ساختماني کوډونه او مقررات موجود وي او عملي بڼه ولري.

د ترکیې په استانبول کې د شلمې پېړۍ په نویمه لسیزه کې ډېره ستره زلزله راغله او د حیرت وړ وه، چې ډېر لوی

اپارتمانونه د ماشومانو د لوبو د کورکیو په څېر یو په بل پسې ونړېدل، خو تر څنګ یې په څو متره کې یو لړ اپارتمانونه پر ځای ولاړ پاتې شول. کله چې کارپوهانو څېړنه وکړه څرګنده شوه، چې پرېوتي اپارتمانونه د ساختماني مقرراتو له چوکاټه بهر جوړ شوي وو او د قراردادیانو بې کیفیته کار او د مامورینو د اداري فساد له امله درانه ځاني او مالي تاوانونه پېښ شول، مګر هغه تعمیرات چې مستحکم وو د مستحکمو اصولو او قوانینو پر بنسټ جوړ شوي وو مستحکم پاتې شول. دغه مثال دا په ګوته کوي چې په زېربنایي پروژو کې د ساختماني اصولو مراعت کول څومره لوړ حیاتي ارزښت لري.

هغه اشخاص چې په لنډمهالو ګټو زړه خوشحاله کوي په حقیقت کې په منځ مهاله او اوږد مهاله موده کې هم خپل ځان او هم هېواد والو ته ستر زیانونه وراړوي. یوه ساختماني پروژه، چې په هره اندازه لویه وي په هماغه اندازه په ساختماني اصولو باندې عمل کول ضروري دي.

که په یوه هېواد کې د برېښنا یو بند د ناقص کار له امله ونړېږي، نو منفي اقتصادي اغېز یې د ټول هېواد لپاره مرګونی دی. د دې لپاره چې د یوه هېواد پانګه په زېربنایي پروژو خوندي کړی شي باید د نړیوالو تجربو پر اساس د ساختمان اصول وضع شي، د دولت چارواکي د دغو اصولو په زده کړه سمبال شي او ټول قراردادیان او فني ماهرین ورسره سم اشنا شي او د زړه له کومي یې ومني.

که یو هېواد خپل منظم ساختماني اصول ولري، نو قراردادي دې ته نه اړ کېږي چې د سترو پروژو د تطبیقولو لپاره د خاصو بین المللي بنسټونو او مرستندویانو په اصولو عمل

وکړي. کله چې نړیوال کارکوونکي یوه ستره پروژه بشپړه کړي، نو په دویم ګام کې یې حفظ او مراقبت د ملي بنسټونو په غاړه وي، نو په داسې حال کې د دولت چارواکي مجبور دي، چې د یو ډول اصولو پر ځای مختلف اصول زده کړي او دا د دوی کار پېچلی کوي، نو لازمه ده چې اصول ډېر ځرګند او یو ډول وي او په یوه ډول تطبیق شي. زموږ په هېواد کې د ځرګندو ساختماني اصولو د نشتوالي نښې یې په حلقوي سړکونو کې لیدل کېږي. د کابل-جلال اباد سړک په یوه معیار، خو د کابل-کندهار سړک، دې ته په پام سره چې قراردادیان یې مختلف شرکتونه وو، په مختلفو معیارونو جوړ شوی دی.

همداډول د هرات-اسلام قلعه او کابل- شمالي او داسې نور ټول سړکونه یو له بل سره غوځ توپیر لري او د مختلفو شرکتونو له خوا د مختلفو معیارونو په اساس او بڼو جوړ شوي دي. د دې سړکونو بېلابېل کیفیتونه دا په ګوته کوي چې د حفظ او مراقبت او د دوام له کبله نوموړي ټول سړکونه په یوه ستنډرډ نه دي جوړ شوي او په هغه اندازه ګټور نه دي، چې یو نوی سړک ګټور وي، نو ویلای شو چې ملت ته له دې کبله هم لازمه ګټه نه ده رسېدلې.

۴- د مناقصې یا قرارداد اصول:

د زېربنایي پروژو یوه مهمه برخه د مناقصې یا قرارداد اصول دي.

دا چې زیاتره پروژې اوس د خصوصي سکتور له خوا اجرا کېږي، نو په همدې بنیاد دولت ته په کار ده، چې د مناقصې داسې اصول وټاکي، چې د شرکتونو ترمنځ د رغنده

سیالۍ لامل شي او د ښه کیفیت کار په ټیټه بیه ترسره شي. په عملي توګه په ډېرو هېوادونو کې د مناقصې اصول د کثافت او فساد سرچینه ګرځي. یوه برخه یې دا وي چې د دولت مامورین له کورنیو او نړیوالو شرکتونو سره شراکت کوي او د شخصي ګټو لپاره ملي ګټې تر پښو لاندې کوي. د اداري فساد بله بڼه داسې وي، چې ډېر شرکتونه پخپلو کې یو داسې تړون کوي، چې قیمتونه تر قرارداد اخیستو مخکې وټاکي او په نوبت یې یو یو ګټندوی شي، چې دا عمل هم له عامه ګټو سره په ټکر کې دی.

بله بڼه یې دا ده چې قراردادیان له دولتي چارواکو سره شریک شي، د احتمالي ګټونکو قراردادیانو ادرس معلوم کړي. د زور یا زر په وسیله یې له میدانه وباسي. یو مثال یې داسې هم دی چې ډېر قراردادیان قرارداد په سمه توګه لاسلیک کړي، خو په نیمایي کې له دولتي مامورینو سره شریک شي او په پټه د قرارداد شرایط بدل کړي.

ډېرې نورې لارې هم شته چې په وسیله یې د قرداد د مناقصې اصول تر پښو لاندې کېږي او دا ډول اعمال هم په سیمه او هم په نړۍ کې ډېر ځله ترسره شوي دي.

د داسې ناجایزو اعمالو د مخنیوي لپاره لازمه ده، چې یو هېواد د مناقصې ټینګ اصول، لوایح او قوانین جوړ کړي او د افرادو په روزنه او ساتنه پانګه واچوي. که چېرې لس تنه ایمانداره کسان د مناقصې د نظام په راس کې راشي هېواد ته به په میلیونو ډالره ګټه ورسوي.

که چېرې په کوم مرسته اخیستونکي هېواد کې د مناقصې سم اصول نه وي، نو هلته ټول مرسته کوونکي هېوادونه هر یو

خپل خپل اصول تطبیقوي، چې په پایله کې ټول قراردادونه د بهرنیو شرکتونو لاس ته لوېږي او ګټه له هېواده بهر ځي، چې په دې صورت کې ملي قراردادیان په وچ ډاګ پاتې وي او زېربنایي پروژې نیمګړې یا هم پر خپل وخت نه پیلېږي.

۵- ملي ساختماني ظرفیت:

د اغېزناکو دولتونو د بریالیتوب یو لامل دا دی چې دوی کولی شي په سمه توګه په زېربنایي پروژو باندې پانګونه وکړي، چې له همدې لارې خپلو خلکو ته کاري موارد ډېر او عامه ګټې تضمین کړي.

څېړنو ثابته کړې، چې همدا اوس په نړۍ کې ځینې داسې هېوادونه شته چې په مؤثریت سره هم خپل ملي عواید او هم نړیوالې مرستې مصرفوي. په دې هېوادونو کې د ملي ساختماني ظرفیت شته والی د زېربنایي لګښتونو لپاره ضروري شرط ګڼل کېږي. جاپان، سینګاپور، ایرلنډ، اسپانیا، سویلي کوریا، مالیزیا او دوبۍ د دې هېوادونو غوره مثالونه دي، ځکه دغو هېوادونو د ملي ساختماني ظرفیت د ودې لپاره پانګونه وکړه، څرګند اصول او مقررات یې وټاکل او په همدې توګه یې له خپلو ملي عوایدو او نړیوالو مرستو څخه اغېزمنه استفاده وکړه.

د دې ظرفیتونو د ایجاد لپاره د خصوصي او دولتي سکتورونو تر منځ کلکه همغږي او همکاري لازمه او ضروري ده او ښه لاره یې دا ده چې ټول شرکتونه دیوې اتحادیې په بڼه سره راټول شي او یوه منظمه ساختماني ټولنه جوړه کړي، چې د اصولو او مقرراتو د پیروي ټینګه ژمنه وکړي او د کمیت او کیفیت په لحاظ معیارونه وضع او د اخلاقي اصولو له مخې ورته پابند پاتې شي. همدا ډول یوه اتحادیه به له دولت سره په

شریکه د شرکتونو د ظرفیتونو ارزونه کوي.

دولت ته هم په کار ده، چې د دې اتحادیې د ظرفیتونو د لوړولو او تخنیکي تقویې لپاره پانګونه وکړي او د اصولو په مراعت کې پرې ټینګار ولري. لکه څرنګه چې باید د دولت پر کارمندانو باندې د مکافات او مجازات اصل عملي شي، د همدې اصل تطبیق پر قراردادیانو باندې هم ضروري دی او د دې تر څنګ له دغه بهیر څخه د خلکو د څارنې پروسه هم ډېره ضروري او مهمه ده.

۶- تدارکات:

په وچه پروت یو هېواد د شرایطو په لحاظ له هغو هېوادونو سره ډېر توپیر لري، چې بحري بندرونه لري.

دا ډول هېوادونه سیمه ییزې همکارۍ ته تر بل هر هېواده زیاته اړتیا لري، چې په دې توګه وکولی شي د خپل ضرورت ساختماني مواد په مناسب وخت او لازم کیفیت تر لاسه کړي. که چېرې یې په سمندري بندرونو کې د اړتیا وړ اجناس له یوې تر درې میاشتو پورې تال وخوري، نو په بازارونو کې یې د اجناسو بیه ډېره لوړېږي، چې په وچه پروت افغانستان داسې ترخې تجربې کړې دي او د ګاونډیو په بحري بندرونو کې یې په میاشتو میاشتو د اړتیا وړ مواد ځنډېدلي دي.

د بحري بندرونو لرونکي هېوادونه په وچه پرتو هېوادونو سره ډېر توپیر لري او دا توپیر موږ د کابل ـ پېښور، کندهار ـ کویټې او هرات ـ مشهد تر منځ په اسانۍ پرتله کولی شو، په ګاونډیو هېوادونو کې د یوه کیلو متر سړک د قیر کولو بیه ۱۲۰زره امریکایي ډالره کېږي، مګر زموږ په هېواد کې د یوه

کیلومتر سړک د قیر کولو بیه له څلورو لکو ډالرو هم اوړي، نو دا چې له موږ سره د نړۍ مرستې کمې دي او که موږ د زېربنایي پروژو بیه راټیټه او کیفیت لوړ نه کړو دا مرستې زموږ د اساسي اقتصادي بدلون سبب نه شي ګرځېدای.

۷- حفظ او مراقبت:

دا هغه برخه ده چې د هرې کچې اشخاص یې په اهمیت پوهېږي. د ساري په توګه، که چېرې یو بزګر ځمکه وکري او بېرته یې په سمه توګه خشاوه، اوبه خور او نوره لازمه څارنه ونه کړي، نو بې له شکه به یې د پټي حاصل هغومره نه وي، چې توقع ترې کېدی شي او که یو مالدار د خپلو څارویو سمه پالنه او روزنه ونه کړي، نو یا به خوار ډنګر وي او یا به یې ترې لېوان وخوري.

همدارنګه تر ختېین بام لاندې اوسېدونکي خلک اړ دي، چې د موسمي بارانونو تر ورښت د مخه خپل بام اخېړ کړي او که داسې ونه کړي یا به پرې را ولوېږي او یا به یې سر له بارانه نه پټېږي.

زېربنا د ټول ولس شریکه پانګه ده. کله که سړکونه خراب وي ټول سر ټکوي، چې په سمه توګه اقتصادي فعالیتونه نه شي تنظیمولی. د ټرانسپورټ بیه لوړه وي، تولیدي او سوداګریز اموال په اسانۍ سره انتقال نه مومي او وسایط یې د ډېرو عوارضو پېښېدلو له کبله تاوانونه کوي. برېښنا هم داسې زېربنا ده چې که نه وي، تاوان یې ټولو ته یو ډول دی. د ساتنې او څارنې ستر اهمیت دا دی، چې د اصولو په تعقیب سره ډېرې لویې پانګې له خطر څخه نجات پیدا کوي او تر ډېره وخته ترې ګټه اخیستل کېږي، چې مثال یې سړک دی. زموږ زیاتره

سړکونه له ۷ څخه ۱۰ ټنه وزن ته جوړ شوي دي، که چېرې دا په مقرر ډول تعقیب شي، موږ به له ستر تاوان څخه خلاص یوو او که دا اصول په پام کې ونه نیول شي او لکه اوس چې له بده مرغه له ۵۰ ټنو نیولې ان تر ۱۰۰ ټنو پورې بار کړې لارۍ زموږ پر سړکونو را رواني دي او سم حفظ او مراقبت یې نه کېږي نو موږ اړ یوو، چې ۷ کاله وروسته دا سړکونه له سره اباد کړو، چې دا ډېر ستر تاوان دی. که څه هم د لاریو څو خاوندان د درنو بارونو راوړلو له کبله څو روپۍ پیدا کوي، خو د ولس لپاره یې زیان په دقیق ډول تر میلیونونو ډالرو رسېږي.

په بې اغېزې او ناکامو دولتونو کې همېشه یا د حفظ او مراقبت بودجه پر وخت نه رسي او یا هم دا مهمه برخه په بودجه کې نه داخلېږي، چې په پایله کې یې د ولس ستر زېربنایي بنسټونه له منځه ځي. لکه د برېښنا بندونه، چې یوه پرزه یې خرابه شي په لومړي سر کې یې قیمت ښایي شل زره افغانۍ وي، خو که جوړه نه شي نو د فشار په نتیجه کې نورې پرزې هم له کاره لوېږي او بیه یې لکونو او بالاخره میلیونونو ته لوړه شي، چې د ولس ملا ماتوي. اغېزناک دولتونه دې برخې ته کلکه پاملرنه کوي او د ساتنې او څارنې په نتیجه کې د ولس له زېربنایي پانګې څخه د اوږدې مودې لپاره ګټه اخلي.

که د دولت په دې برخه باندې دقیق فکر وکړو دا په ګوته کېږي، چې د افغانستان په څېر د یو غریب هېواد لپاره د ساتنې او څارنې برخه خورا مهمه ده. دولت اړ دی، چې د دې برخې د انسجام لپاره داسې اصول وټاکي، چې زموږ له اوسنیو شرایطو سره اړخ ولګوي. په دې فصل کې مو اصل اصول طرحه کړل خو په راتلونکي فصل کې به د کار د پیدا کولو او د زېربنا د ترتیب په

اړه یو لړ وړاندیزونه وکړو.

و- بشري پانګه:

اوسنی اقتصاد د علم پر تهداب ولاړ دی، د نبي کریم (ص) مبارک حدیث دی چې فرمایي: (د علم طلب وکړئ ولو که په چین کې وي). د مخه مو په عباسي او غزنوي دورې کې د علم د ودې او پراختیا په باب معلومات وړاندې کړي دي. د پورتني مبارک حدیث په رڼا کې هغوی د نړۍ علوم راټول او بېرته یې د نړۍ ډېرو برخو ته ورسول، خو له بده مرغه په راوروستو وختونو کې اسلامي حکومتونو پر خپلو خلکو لازمه پانګونه ونه کړه او د دې نتیجه دا وه چې ورو، ورو یې دولتونه بې اغېزې او له اغېزناکو دولتونو سره یې ورځ تر بلې توپیر په زیاتېدو شو او د اسلامي نړۍ زیاتره خلک له ثروتمندو څخه په بې ثروته خلکو بدل شول، چې بشري پانګې په کې د پام وړ وده ونه کړه، مګر یوائیني اسلامي هېواد مالیزیا .و چې د بشري پانګې په اهمیت پوه شو او په دې برخه کې یې له خپل ولس سره ډېر کار تر سره کړ، د مالیزیا د مشر (ډاکټر مهاتیر محمد) دومداره هڅې د دې باعث شوې، چې په د برشو کالونو کې مالیزیا له یوه فقیر هېواد څخه په امیر او سرمایه دار هېواد بدل کړي. د ډاکټر مهاتیر پیاوړی ابتکار دا و چې د شل، شل (۲۰-۲۰) پلانونه یې ترتیب کړل.

ډېر خلک د شل شل تعبیر داسې کوي، چې دا د شل میلادي کال دی، یعنې په کومو ولایتونو او ښارونو کې چې د شل پلان خبره مطرح ده، هدف یې د شل میلادي کال منځمهاله موخې دي. دا پلانونه چې لومړی یې په مالیزیا کې اساس کېښودل

شو، هدف یې دا دی چې د مختلفو ولایتونو، ښارونو، کمپنیو او شرکتونو او یا د ټول هېواد په کچه خلک راټولېږي او د هېواد راتلونکی انځور وړاندې کوي او په دقت سره خپل اوسنی حالت له راتلونکي انځور سره پرتله کوي، چې وپوهېږي د دوی د مستقبل د موخو د بشپړولو په لاره کې د دوی حال کوم خنډونه لري، چې د هغو موخو مخنیوی کولی شي او کله چې دا خنډونه ورته معلوم شي، نو د لرې کولو لپاره یې د ظرفیتونو ایجاد ته ملا تړي او منځمهاله موخو ته د رسېدو لپاره یوې څرګندې نتیجې ته رسېږي.

ډاکټر مهاتیر له شل، شل څخه یو بل هدف هم درلود، نوموړی د سترګو ډاکټر و او د سترګو په طبابت کې د شل، شل اصطلاح دا معنی افاده کوي چې بویه دواړه سترګې په بشپړه توګه کار کوي او هغه څوک چې د شل، شل لید توان لري عینکو ته اړتیا نه لري، معنی دا چې روښانه لید د یوه هدف د تعین لپاره ډېر اړین دی، چې یوه ټولنه په نظم او تقوا سره د هغې موخې د عملي کولو لپاره څرګند معیارونه ولري او په اګاهانه توګه وپوهېږي چې څرنګه د هدف د لاس ته راوړلو لپاره حرکت کوي.

مونږ هم د یوې ټولنې په حیث د بشري پانګې د رامنځته کولو لپاره داسې یوه څرګند پلان ته اړتیا لرو او که په همداسې شدت کار ونه کړو په عمومي توګه به د ولس او په ځانګړې توګه به مو د ځوان نسل استعداد ضایع کړی وي. که مونږ غواړو چې د بهرنیو سلاکارانو شمېر چې د مرستو لویه برخه د دوی په معاشونو او لګښتونو له هېواده وځي کم کړو، نو په کار ده چې پر خپلو ځوانانو پانګونه وکړو او د خپل کور څښتنان شو او په

دې مورد کې د اغېزمنو هېوادنو له تجربې ګټه واخلو او پر بنا یې د خپل هېواد د راتلونکي انځور په اړه یوې سراسري ملي اجماع ته ورسېږو، چې په بنسټیزه توګه خپلې موخې تعین کړو. په دې اړه ځیني اصول په لاندې ډول تشریح کوو:

۱- د لوړو زده کړو اهمیت:

اداره، اقتصاد او مدني ټولنه هر یو په ځانګړې توګه مدیریت، تخنکي پوهې او مشرتابه ته اړتیا لري، او دا پوهه بې له دې چې په یوه هېواد کې د لوړو زده کړو داسې بنسټونه چې نړیواله سویه ولري نه رامنځته کېږي.

په پخوا زمانو کې مواصلاتي امکانات دومره پر مخ نه وو تللي، چې د اسیایي هېواد یو پوهنتون د امریکا یا اروپا له کوم پوهنتون سره نېغ په نېغه تماس ونیسي، نو ځکه دولتونو د لوړې پوهې د حصول لپاره خپل ځوانان دغو هېوادونو ته لېږل چې داسې ظرفیتونه پیدا کړي چې نه یې لري. دا طریقه په هغه وخت کې مناسبه وه، مګر تاثیر یې ډېر کم و، ځکه په شپېتمه میلادي لسیزه کې افغان حکومت د ګوتو په شمېر ځوانان بهر ته د زده کړو لپاره ولېږل، خو د دې بر عکس د کابل پوهنتون د انجنیرۍ پوهنځي چې د امریکا له لوړو پوهنتونونو سره تو امیتونه درلودل په همدې هېواد کې ګڼ شمېر محصلان وروزل.

اوسمهال د نړۍ شرایطو تغیر کړی او بدبختانه هغه افغانان چې بهر ته د زده کړو لپاره ځي، په کم تعداد کې بېرته راستنېږي، اکثریت یې په هماغو هېوادونو کې پاتې کېږي او بیا هېواد ته نه راځي.

اوسمهال زمونږ بحث پر دې دی، چې زمونږ د هېواد

پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور تاسیسات باید یا له نړۍ او یا هم کم له کمه د سیمې له هېوادونو سره د سویې په لحاظ سیالي وکړي.

په ۲۰۰۵ کال کې چې ما د کابل پوهنتون له محصلانو سره دري میاشتنی بحث درلود، ټول د دې غوښتونکي وو، چې د عالي تحصیلاتو د ظرفیت لوړولو لپاره دې ځیني اصول وضع شي، چې پر اساس یې دا څرګنده وي چې افغانستان په راتلونکو ۱۰ او ۲۰ کالونو کې کوم ډول ظرفیتونو ته اړتیا لري او د اقتصادي ودې اساس یې په کومو سکتورونو باندې ولاړ دی. کله چې دا اصول روښانه شي، نو بیا به د اړتیا او ودې د پلانونو په اساس په پوهنځیو کې تقسیمات صورت ونیسي. دا باید جوته شي چې کوم پوهنځی باید یو له بل سره ګډ شي او کوم پوهنځي دې نوي رامنځته شي؟. کوم ډیپارټمنټونه دې د پوهنځي کچې ته لوړ شي او کوم پوهنځي دې د ډیپارټمنټ کچې ته راوړل شي.

د مثال په توګه، افغانستان اړتیا لري چې د کمپیوټر داسې پروګرامونه جوړ کړي چې زمونږ له شرایطو سره برابروي، نو د دې مسلک لپاره دې یا داسې ډیپارټمنټونه جوړ شي چې دا ظرفیت په همدې هېواد کې ایجاد شي او یا دې داسې څو پوهنځي منځ ته راشي چې دا کار سر ته ورسوي.

همدارنګه د یوه داسې اسلامي پوهنځي جوړول حیاتي دي، چې وکولی شي افغانان د ځلانده اسلامي تمدن له پېژندګلوي سره پوره اشنا کړي.

زمونږ د پوهنتونونو یوه بله ډېره غټه ستونزه دا ده، چې نصاب یې یو ډول نه دی، د انجنیري پوهنځي نصاب امریکایي

دی او د اقتصاد په پوهنځي نصاب یې په زاړه جرمني سیستم عیار شوی دی او په همدې ترتیب د نورو پوهنځیو نصابونه هم په نورو سیستمونو پورې اړه لري.

که موږ غواړو چې د مالیزیا په څېر د راتلونکي لپاره منظم پلان ولرو، نو د عالي تحصیلاتو نصاب باید په داسې توګه جوړ شي، چې ټول پوهنځي په مشترکه توګه وکولی شي د محصلانو تر منځ ملي روحیه، ملي ژمنه او کاري کفایت ایجاد کړي. دا چې په لېسو کې زموږ متعلمین په لازمو امکاناتو سمبال نه دي، دې ته ژور فکر په کار دی او زما په نظر باید یو کال د دوی لپاره اساسي طبیعي علوم، لیکوالي، کمپیوټر، ژبې، تاریخ او کلتوري زده کړې په پام کې ونیول شي.

له بهر څخه د طبیعي علومو لپاره اوس د بعید درس یعنې په لاین زده کړه باندې ډېر کم لګښت راځي، خو ټولنیزې او کلتوري زده کړې په خپلو ژبو او هېوادني تاریخ باندې د نه پوهېدو په صورت کې نه شي حاصلېدی، نو په همدې دلیل پر پنځو ژبو باندې له کلتوري لحاظه پانګونه کول ډېره ضروري ده، پښتو، دري، ازبکي، عربي او انګریزي، هغه ژبې دي چې د پورتنیو موخو د تر لاسه کولو لپاره پرې پانګونه حیاتي ده. موږ د یوه نوي نظام په توګه د ډېرو قوانینو لیکلو ته اړتیا لرو او د قانون د لیکلو لپاره اړ یوو چې په هېواد کې د عربي ژبې پیاوړي مراکز ولرو، چې له یوې خوا د دیني زده کړو د حصول او له بلې خوا د قانون د لیکلو لپاره یو اځینۍ منبع ده.

همدا ډول پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد درې عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دریو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي

هویت په دې پېړۍ کې د دې معنی نه لري چې یو یه د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي قوي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت افتخار کوي او هم به په دې باوري وي، چې د ده مورنۍ ژبه محفوظه او د احترام وړ ده. د دې تر څنګ باید د افغانستان پر نورو ژبو هم څېړنې وشي او د اساسي قانون د هدایت مطابق دې د لوړو زده کړو بنسټونه په دې اړه لازمې هڅې وکړي. لوړې زده کړې باید انسان په درې صفاتو وروزي:

اول دا چې یو انسان باید د لوړو زده کړو په حصول کې د یوه اسلامي او ملي هویت نمونه او مثال جوړ شي، ځکه که یو انسان ډېره لوړه تخنیکي پوهه ولري، خو که له اسلام څخه ناخبر او په قومي تعصب کې غرق وي، نو څه فکر کوئ چې هغه به د یوه ملت او هېواد لپاره څه خدمت وکړي؟

دویم دا چې انسان ته دې تخنیکي پوهه وښیي چې له دې لارې هم خپل ځان ته روزي وګټي او هم هېواد ته خدمت وکړي.

دریم اصل دا دی چې یو تعلیم یافته انسان باید د یوه وطنوال په حیث د خپلو هېوادوالو پر وړاندې تر نورو ډېر خپل وجایب وپېژني او عمل پرې وکړي، ځکه لوړې زده کړې زموږ په هېواد کې د ولس په پیسو تأمینېږي، نو ځکه تعلیم یافته ځوانان اړ دي چې د ولس خدمت وکړي او لازمه ده، چې په ډېره ایمانداري دا پور پرې کړي. تر ټولو مهمه دا ده چې موږ ډېر څه له لاسه ورکړي او اوس زموږ ځوانان مجبور دي، چې په یوه وخت کې ملت، دولت او اقتصاد درې واړه په پښو ودروي او کله چې دا درې مسؤولیتونه پر مخ بیایي، نو په کار ده چې درې

واړه پوهې یې حاصلې کړې وي. د داسې یو نصاب ایجادول اړین دي، چې یو انجنیر د ملت په جوړولو وپوهوي او همدا ډول یو ادیب ته د اقتصاد د جوړولو طریقې ورزده کړي، چې ملت په راتلونکو سلو کلونو کې د دې نصاب روښانه پایله ووینې، نو ځکه باید د اوسنیو عالي تحصیلاتو په محتوا کې اساسي بدلون راشي.

د هېواد ټول پوهنتونونه باید په بنسټیزه توګه سمبال شي، چې د اوسنیو مواصلاتي امکاناتو پر مټ د نړۍ له معتبرو پوهنتونونو سره وتړل شي او محصلان وتوانېږي، چې د هغو پوهنتونونو له امکاناتو څخه ګټه واخلي.

د شپې پوهنځي باید د فعال حرکت په نتیجه کې د ورځې د پوهنځیو په څېر ټول امکانات ولري، ځکه د دولت هغه کارمندان چې د جګړو له کبله ورته د لوړو زده کړو زمینه نه وه برابره شوې باید په اساسي توګه زده کړې تر سره کړي.

د لېسو هغو فارغانو ته چې پوهنتونونو ته یې د داخلېدو چانس نه دی تر لاسه کړی، باید بعید درسونه (په لاین زده کړه) پیل شي او د بانظمه کارکوونکو له خوا دا ترتیب پر مخ یووړل شي، که ځوانان ثابته کړي چې معیارونه یې پوره کړي، پوهنتون باید شهادتنامې ورکړي.

د پوهنتونونو نصاب باید په دوو، څلورو او شپږو کلونو تقسیم شي، چې زیاترو ځوانانو ته هم د زده کړې او هم د کارکولو زمینه برابره شي. دوه کلن پروګرامونه ډېر مهم دي او د تخنیکي مدیریت هغه پوهه په کې تر لاسه کېدی شي، چې د پروژې اړتیا ده. د دې تر څنګ باید شپږ کلن پروګرامونه هم رامنځته شي چې د ماسترۍ اخیستو لپاره مهم دي، خو موږ د

لوړو زده کړو په خوا کې دا وخت د هغو دوه کلنو کالجونو جوړولو ته هم شدیده اړتیا لرو، چې کولی شي د کرنې، اوبو او برېښنا په برخه کې د هېواد په هر ګوټ کې کاري ظرفیتونه لوړ او ګڼ شمېر ځوانان وروزي. نړیوالو تجربو ثابته کړې، چې داسې دوه کلن تخنیکي بنسټونه د کرنې، صنعت او خدماتو د پراختیا لپاره ډېر ګټور ثابت شوي دي.

۲- د مېرمنو د زده کړو اهمیت:

د اسلام په سپېڅلي تمدن کې مېرمنو ډېر ځلاند رول لوبولی دی، حضرت خدیجة الکبریٰ (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د اسلام پر مبین دین مشرفه شوه. حضرت عایشه صدیقه (رض) لومړنۍ مېرمن وه، چې د نبوي احادیثو په انتقال کې یې ستره ونډه واخیسته او حضرت بي بي فاطمة الزهرا (رض) د نبي کریم (ص) لور بي بي هم د اسلام له هغو عالي مېرمنو څخه ده، چې ډېرې کارنامې لري.

په غربي نړۍ کې ښځو یوازې په شلمه پېړۍ کې د دې اختیار تر لاسه کړ چې د ملکیت حق ولري، خو څوارلس سوه کاله وړاندې یوه مسلمانه مېرمن د مکې د ښار ستره سوداګره وه. بي بي خدیجې (رض) د اسلام په لومړي پړاو کې د حجاز له ټاپوګانو څخه خپل سوداګریز مالونه د نړۍ نورو امپراتوریو ته لېږل. همدا راز په تیموري عصر کې ملکې ګوهرشاد ډېر لوی جایدادونه لرل، چې د عامه تاسیساتو د جوړولو لپاره یې خپل ډېر جایدادونه وقف کړل. د هندوستان په سلطنتي دوران کې سلطان رضیه په دې وتوانېده چې د درباریانو پر وړاندې د اولوالامر په توګه ودرېږي. د امیر دوست محمد خان خور د

افغان ـ انګلیس تر هغې جګړې وروسته چې د دې وروریې له واکه لرې کړ او هند ته یې ولېږه، وکولی شول چې د غازیانو په تشویق او تمویل کې لویه برخه واخلي.

د روښاني نهضت وروستۍ رهبره بي بي عالیه وه، چې په کلونو یې مغول تر فشار لاندې ونیول او په دې یې قانع کړل چې د دې کورنۍ ته لوړ منصبونه ورکړي.

دا چې په ځلانده اسلامي تمدن کې د مېرمنو د زده کړې اهمیت څرګند شوی اوس نوره نړۍ هم په دې عقیده ده چې که مېرمن زده کړه ونه کړي ټولنیزه پراختیا ناشونې ده. په پراختیایي بنسټونو کې اوس دا خبره یوه مقوله ګرځېدلې چې وایي که یو هلک با سواده شي یو نسل ورسره تغیر کوي او که نجلۍ باسواده شي کم له کمه پنځه نسله ورسره مثبت تغیر کولی شي. ځکه مور د اولاد په روزنه کې تر ټولو مهمه ونډه لري او خپل بچي ته له شیدو سره د پوهې او معرفت مینه ترزیقوي. مور خپل ماشوم ته ژوند ښيي، اوبه، جامې او راشه درشه یې تنظیموي.

کله چې مور نیا شي، نو بیا لمسیو ته لارښوونه کوي او که ژوندۍ پاتې شي تر دریم نسله ټول کور پالي، خو دا حقیقي خبره ده چې تر پنځم نسله پورې یې ډېر تاثیرات پاتې وي.

که اړتیا پېښه شي یوه مور له یوې خوا خپل اولاد ته ډوډۍ هم ګټي او له بلې خوا یې سم مدیریت هم کوي. د یوه کورني کلتور په حیث مور همېشه د نسلونو په خاطراتو کې ژوندۍ وي او همدا دلیل دی، چې په یوه اسلامي او افغاني کورنۍ کې د مېرمنو او نارینه وو تر منځ په متقابل احترام ولاړ اړیکي قایم وي.

دا چې د اسلام په مبارک دین کې د ښځې ملکیت خوندي دی، نو اوس اصلي مسئله د حقوقو نه، بلکې د امکاناتو برابرول دي. په نننی ژوند کې د روزۍ ګټل له ښځو او نارینه وو دواړو څخه غواړي چې کار وکړي، خو له علمي او تخنیکي پوهې څخه علاوه کار کول ناممکن برېښي، که برېښنا تولید شي په اسانۍ سره د وړو نجونو او هلکانو لپاره د ټلویزیون له لارې داسې پروګرامونه جوړېدای شي، چې د هغوی تخنیکي پوهې ته وده ورکړي، برېښنا یوې مور ته هم د دې زمینه برابروي، چې خپل ماشومان په سمه توګه وروزي. که چېرې اخلی پخلی، د کالیو مینځل، د کور جارو کول او نور کارونه چې اوس یې مېرمنې په لاسونو کوي د برېښنا په وسیله تر سره شي، نو مېندې به ډېر وخت وسپموي چې له خپلو اولادونو سره کار وکړي. همدارنګه د مالونو ساتنه، د مېوو وچونه او لاسي کارونه ټول د مېرمنو ځانګړې وظایف دي، چې کورنۍ ورته اړتیا لري، خو له دې کارونو څخه مېرمنې په مستقیمه توګه عایدات نه شي تر لاسه کولی. که غواړو چې د کلیو او ښارونو مېرمنو ته په اساسي ډول عایدات په لاس ورشي، لازمه ده چې په دغو ټولو امورو کې د دوی تخنیکي روزنې ته زمینه برابره کړو.

دا چې په کلتوري لحاظ زموږ مېرمنې نه شي کولی له کوره ووځي او بهر له نارینه وو سره یو ځای کورسونه تعقیب کړي، نو د اوسنیو تخنیکي امکاناتو پر مټ اوس دا چاره ډېره اسانه شوې او د ټلویزیون له لارې هم داسې ډېر امکانات برابرېدی شي، چې د ښځو د تخنیکي ظرفیت په لوړولو کې مرسته وکړي او یا دا چې په کلتوري چوکاټ کې ورته د چټکو زده کړو داسې

چې مېرمنې د ژوند په هغو ټولو څانګو کې، چې دوی یې غوارې او هېواد ورته اړتیا لري، لازمه برخه واخلي. مګر په روغتیایي چارو کې د مېرمنو ونډه ډېره حیاتي ده، ځکه مېرمنې او ماشومان په لویه پیمانه ناروغۍ لري.

د مېرمنو د پوهې بل ډګر مارکیټینګ یا بازار موندنه ده، چې لاسي کارونه، مالداري او زرګري په کې د مېرمنو د عمده عایداتي سرچینو په توګه یادولی شو.

افغانه مېرمن د دې وړتیا لري چې د نړۍ د بل هر هېواد د مېرمنو په څېر تخنیکي ظرفیت پیدا کړي، خو که چېرې د مارکیټ د پیدا کولو سم ترتیب ونیول شي، د دوی لاسي زیار او زحمت به ډېره ښه نتیجه ورکړي او خپلې کاري بېلګې به د نړۍ ټولو بازارونو ته ورسوي، خو دا خبره د یادولو وړ ده چې په اوسنیو شرایطو کې دا ظرفیت او انتقال یې بیا هم په بریښنا، کمپیوټر او ټلیفون پورې تړلی دی.

۳- تخنیکي پوهه:

موږ په خپل هېواد کې له عجیبو ناخوالو سره مخامخ یوو. له یوې خوا په میلیونونو انسانان د کار په تلاش ګاونډیو هېوادونو ته روان دي او له بله پلوه په پلازمېنه او ځینو ولایتونو کې د عادي تخنیکي کارونو لپاره د همسایه هېوادونو وګړي استخدامېږي.

هر څوک چې کور، مارکیټ، او هوټل جوړ کړي، ژر پوهېږي چې د ساختمان تر جوړېدو وروسته باید وخت پر وخت د ساختمان او په کې د کارېدلو وسایلو ترمیم وشي او په دې توګه موږ هر کال په میلیونونو ډالر پانګه ضایع کوو، خو زموږ

کورسونه جوړ شي چې مېرمنې وروزي.

د مثال په ډول، په بامیان ولایت کې د روغتیا په برخه کې یوې افغانې ډاکترې ډېره بریالۍ تجربه تر سره کړه. له بده مرغه په هېواد کې د زوکړې پر وخت موږ ډېر ځله مور او ماشوم له لاسه ورکوو او د ناوړه صحي چاپېریال او لازمو امکاناتو نه لرل ډېر وخت د پنځه کلنۍ مودې ماشومان هم تلف کوي. یوه افغانه ډاکتره وتوانېده چې د یوه کلي میندې او خوابېې ګانې یې یوه ځای ته راټولې کړې، له دوی سره یې پر له پسې د زوکړې پر مهال د مور او ماشوم په اړه خپلې تجربې شریکې کړې. کله چې سپین سرې مېرمنې د دغو موضوعاتو په اهمیت پوه شوې خپلو لوڼو او ننګیاندو ته یې اجازه ورکړه، چې ټولې لاړې شي او له نږدې څخه په موضوعاتو ځانونه پوه کړي. د دغو ګټورو بحثونو په نتیجه کې داسې پروګرامونه وضع شول، چې د میندو او ماشومانو د مړینې کچه یې راټیټه کړه او د خوابېیو او ننګیاندو تر منځ د دغو پروګرامونو په وسیله مناسبات هم بهتر شول.

له تخنیکي تعلیماتو علاوه په لېسو او پوهنتونونو کې پېغلو نجونو ته د داسې زده کړو ترتیب په کار دی، چې په پورتنیو موادو کې تړې ګټه واخلي او وکولی شي ښې استادانې وي.

په ۱۳۸۵ کال کې په کابل پوهنتون کې د ښځینه محصلانو ۲۰٪ سلنه وه او په ۱۳۸۸ کې د ځینو تخمینونو پر بنیاد ۳۰٪ ده، خو موږ باید د یوې سالمې ټولنې د رامنځته کولو لپاره په ډېره بیړه دا سلنه ۴۰ او بیا تر پنځوسو واړوو، خو مسئله په دې هم نه حل کېږي چې یوازې سلنه لوړه شي، بلکې کوښښ په کار دی

په هېواد کې په تخنیکي تعلیماتو اساسي فکر نه دی شوی او ضروري تخنیکي مهارتونه اوس هم یو شاګرد له استاد څخه په کلونو وروسته زده کوي. نجاري، نلدواني او معماري لا تر اوسه هم پلارنۍ پېشه ګڼل کېږي او دا چې په تېرو جګړو کې داسې مهارتونو ته اړتیا نه وه، نو ځکه یې د ماهرینو شمېره هم کمه ده.

مګر اوس له نېکه مرغه د دغو لنډمهالو تخنیکي مهارتونو د روزنې لپاره یوه ډېره بریالۍ نړیواله تجربه شته، چې په شپږ میاشتو کې کېدای شي په لکونو کسان وروزل شي او بیا بیا ورته د داسې تعلیماتو زمینه برابره شي. څرنګه مو چې د ماشومانو او مېرمنو د زده کړو په باب وویل همدا ډول حرفوي تعلیمات د ټلویزیون له لارې هم په اسانۍ زده کېدی شي، خو دا خبره مهمه ده چې له دې کارګرانو څخه دې په شفاف ډول د ازموینې اخیستو طریقه برابره شي او د لومړۍ څخه تر پنځمې درجې دې ورته سندونه ورکول شي، چې بیا د یوه ساختمان مالک په اسانۍ وپوهېږي، چې د استخدام شوي کارګر سویه څومره او په بدل کې یې باید څومره مزدوري ورکول شي.

تخنیکي پوهه یوازې په لومړیو عملي کارونو نه تر لاسه کېږي، ځکه له حسابدارۍ څخه نیولې د وړو پروژو تر مدیریت پورې ټول بهیر تخنیکي روزنه غواړي.

که موږ غواړو چې دا اړتیا پوره کړو، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې له نهم ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې ډېر شمېر تخنیکي ښوونځي ولرو او د پوهنتونونو په چوکاټ کې داسې دوه کلن پروګرامونه ولرو، چې ډېر استعدادونه د دې کارونو د تر سره کولو لپاره په سمه توګه وروزي.

۴- منځنۍ زده کړې:

د یوې ټولنې د اقتصادي پرمختګ معیار په منځنیو زده کړو پورې تړلی دی.

هر څومره چې یو هېواد وده کوي په همغه کچه په کې لومړی د منځنیو زده کړو او بیا د لوړو زده کړو اهمیت را څرګندېږي.

زموږ د منځنیو زده کړو نصاب باید هم زموږ د لنډمهالو، منځمهالو او اوږدمهالو شرایطو سره سم او هم د نړیوالو تجاربو په اساس رامنځته شي، چې درې برخې په کې ډېرې مهمې دي.

لومړی دا چې د ملي او اسلامي هویت تهداب په منځنیو زده کړو کې ټینګښت مومي. ځکه د یوه ځوان احساسات په همدې وخت کې لوری پیدا کوي، چې د دې لوري ځینو دریځونو ته بیا په اسانۍ تغیر نه ورکوي، نو لازمه ده چې په همدې وخت کې په نصاب کې ملي او اسلامي هویت په روښانه توګه منعکس شي او ځوانانو ته د هویت په برخه کې د مؤثرې څېړنې او ودې زمینه برابره شي.

دویم دا چې نړیوالو تجربو ښودلې، چې د منظم عقلاني فکر تهداب الجبر او ریاضي علوم دي، نو د مخه مو ویلي چې د دې علومو په تکامل کې اسلامي پوهانو ستره ونډه درلوده او دا چې موږ یو ځل بیا دا علوم حاصل کړو د منځنیو زده کړو په نصاب کې ورته مهمه ونډه ورکول په کار دي.

په دریم قدم کې تخنیکي پوهه هغه وسیله ده، چې کولی شي د منځنیو زده کړو یو فارغ د ټولنې با اهمیته غړی کړي او په نصاب کې د تخنیکي پوهې شمولیت د ښوونځي فارغ ته دا

چانس ورکوي چې په ټولنه کې مؤثر فعالیت وکړي.

موږ باید د خپل هېواد تر څنګ د نورو هېوادونو له ترخو تجربو څخه مثبت درس واخلو. په ډېرو وروسته پاتې هېوادونو کې منځنۍ زده کړې ډېر ځله د ځوانانو د وخت د ضایع کېدو او د دوی تر منځ د بېلابېلو تعصباتو د پیدا کېدو زمینه برابروي.

په میلیونونو ځوانان بې له دې چې با اهمیته پوهه تر لاسه کړي، د ژوند پنځه کلونه یې د دې زده کړو په ټولګیو کې تیرېږي. پر کمیت او تعداد بې له دې چې کیفیت او اهداف په پام کې نیول شوي وي، زور اچول د نوي نسل غولول دي او دا تباه کوونکې چاره باید تر سره نه شي.

۵- لومړنۍ زده کړې:

انسان یو ازیني مخلوق دی، چې ماشوم یې د ډېرې مودې لپاره روزنې او پالنې ته اړتیا لري. انسان ډېرې فطري غریزې لري، خو د زده کړې رول ورته د خاص اهمیت وړ دی او دا اهمیت په لومړنیو زده کړو کې څرګندېږي. د ماشوم ذهن ډېر مستعد وي او کولی شي هر څه په ډېره اساسي توګه زده کړي چې یو مثال یې د ژبې زده کړه ده.

د پاخه عمر کس به یوه ژبه یا په اسانه او یا په سخته توګه زده کړي. مګر هېڅکله به هم په هغه صلابت او مهارت ونه غږېږي چې لازمه وي، مګر یو ماشوم هره ژبه د مورنۍ ژبې په څېر زده کوي.

د ماشوم په استعداد او وده باندې چاپېریال درونډ اغېز پرېږدي. پخوا به د ماشوم وده د استاد په خوارۍ او زحمت پورې منحصره ګڼل کېده، خو اوس د استادانو د کاري کیفیت

تر څنګ دا خبره هم مهمه ده، چې ماشوم په څه ډول محیط کې ژوند کوي. پخوا چې به د کلیو هلکان په ښاري پوهنتونونو کې وروزل شول، نو بیا به کلیو ته نه ستنېدل، ځکه کلیو د ژوندانه ډېر ابتدایي اسباب درلودل او هلکان به په ښارونو کې مېشتېدل. اوس موږ ته په هېواد کې د متوازن انکشاف راوستل لازمي دي او موږ باید په هغو سیمو باندې چې په تاریخي لحاظ یې تریخ ژوند درلود پانګونه وکړو او داسې پراختیا ورکړو چې د ژوند تېرولو لازم امکانات پیدا کړي.

زموږ په هېواد کې د دولتي مکتبونو تر جوړېدو د مخه چې لومړی یې حبیبیه لیسه وه. جوماتونه، مدرسې او صوفیه طریقې د علم د حصول مراکز وو. دا دود عام و چې یو مستعد ماشوم به لومړی د کلي له ملا صاحب سره لومړنۍ زده کړې کولې او تر هغه وروسته به د علم په تلاش ولسوالۍ، ولایت، پلازمېنې او بهرنیو هېوادونو ته تلو.

ډېر داسې افغانان وو چې د درس د حصول لپاره یې ځانونه بخارا، بغداد، مکې معظمې او مدینې منورې ته رسولي وو. تر دې وروسته چې کله د عصري زده کړو محدود مراکز جوړ شول د عنعنوي تعلیماتو فارغانو به د ۲، ۵ او ۷ ټولګیو ازموینې په یوه ځل ورکړې او په ښوونځیو کې به شامل شول. مګر په دې پېړۍ کې د برېښنا، ویډیو او ټلویزیون شته والی او له بلې خوا په کلیو کې د با سویه مشرانو موجودیت د ماشومانو او مېرمنو د روزنې چاره تر ډېره اسانوي.

په فزیکي توګه د ښوونځیو جوړول ډېر مهم دي، مګر معلم، نصاب او درسي وسایل تر دې هم د اهمیت وړ دي، چې د ماشوم د ودې لپاره هر اړخیزه زمینه برابره کړي، نو ځکه لازمه ده چې

زموږ د درس د ورکړې او زده کړې په شیوه کې سم تغیرات راشي. د محدودو کتابونو زده کړه د ماشوم له ودې سره ډېره مرسته نه شي کولی، که امکانات پراخ شي ماشومان کولی شي داسې مضامین په انټرنېټ کې هم ومومي، مګر د ماشوم د افاقي پوهې لپاره دا اړینه ده، چې هغوی ته د پوهې سرچینې په ګوته شي او اصلي تمرکز د ماشوم پر فکري وده باندې را ټول شي، چې وکولی شي خپل راتلونکی د پوهې له حصول سره وتړي، ځکه د ماشوم د جذب قوه پیاوړې ده او د فکري ودې لپاره یې باید کمپیوټر په اختیار کې ورکول شي.

په نړیوال مارکیټ کې د کمپیوټر بیه ورځ تر بلې په ټیټېدو ده. دا ارزانې کولی شي له یوې خوا سبب شي چې د بېوزلو هېوادونو ماشومانو ته کمپیوټر ورسېږي او له بله پلوه د پرمختللیو او وروسته پاتې هېوادونو د ماشومانو د امکاناتو تر منځ توپیر کم کړي.

که موږ غواړو چې د امکاناتو د شته والي په لحاظ هغه **۱۵۰** کاله چې له لاسه مو وتلي، جبران کړو، نو لازمه ده چې د خپلو ماشومانو وده د یوه حیاتي لومړیتوب په توګه په پام کې ونیسو، چې د هوسا راتلونکي زمینه ورته برابره شي.

د یوه ماشوم سویه د کورنۍ له پاملرنې علاوه نه شي لوړېدای، نړیوالو تجربو ښودله چې کله مېندې د ښوونې او روزنې په بهیر کې مستقیمه ونډه واخلي د ماشومانو سویه ډېره لوړېږي. په نیپال کې چې اقلیمي او جغرافیایي شرایط یې زموږ له هېواد سره اړخ لګوي، مېندو او پلرونو د لومړنیو زده کړو په تمویل او اداره کې فعاله ونډه واخیسته.

له ابتدا څخه د ماشومانو لپاره د سپورټ ټولنې جوړول هغوی ته د مشرتابه او ټولنیزې همکارۍ رازونه ورښیي، د دې

موخې د تر سره کولو لپاره موږ د ملت په حیث اړ یوو، چې د ابتدایه زده کړو معلمانو ته د هوسا ژوندانه شرایط برابر کړو، ځکه د دوی نظریات پر نسلونو باندې په مثبت او یا خدای مه کړه په منفي توګه ډېر اغېز کوي.

۲- کرنېزې زده کړې:

په نړۍ کې کرنه د یوې پوهنې په توګه پېژندل کېږي، مګر زموږ په عنعنوي ټولنه کې دا یوه داسې عنعنه ګڼل کېږي چې له اسلافو څخه اخلافو ته په میراث پاتې کېږي او د تېرو نسلونو د تجاربو هغه تسلسل بلل کېږي چې راتلونکي نسلونه ترې ګټه اخلي.

زموږ د ټولنې دا تصور هم سم دی، چې څرنګه په عنعنوي توګه خلک پوهېږي چې په کومو موسمي شرایطو کې کوم حبوبات، مېوې او سبزیجات وده کوي، مګر د دې حقیقت تر څنګ باید په دې مفکوره کې یو څه بدلونونه هم رامنځته شي. څرنګه چې نور علوم د پرمختګ او بدلون په حال کې دي، کرنه هم د بدلون او پرمختګ په حال کې ده. که چېرې یو بزګر عصري وسایل او نوې پوهه ونه لري، نو په مؤثره توګه نه شي کولی له خپلې ځمکې څخه بنسټیزه ګټه واخلي.

زموږ په هېواد کې پېړۍ پېړۍ، وړاندې خلک د کرنې پر اهمیت پوهېدل. په ۹۲۱ هـ ق کال د هرات په ښارکې قاسم بن یوسف ابو نصر هروي د ارشاد الزراعه په نامه یو ستر کتاب ولیکه. د دې کتاب په یوه برخه کې راغلي دي: "هر هغه بزګر چې په یوه فصل کې له خپلې ځمکې زر منه حاصل اخلي او د لټۍ په وجه نهه سوه منه تر لاسه کړي، لازمه ده چې د سل منه ضایع شوې غلې په اړه چې د خلکو له لاسه ووته ترې پوښتنه وشي."

که چېرې په یوه هېوادکې د بزګر پر وړاندې داسې حسابي چلند وي، نو په ټولنه کې به هرومرو د کرنې او حاصلاتو په برخه کې ښه تاثیر ولري.

ښکاره خبره ده، چې دا د کرنې د اهمیت ستر ثبوت دی چې یوه هېواد ورته په خپلو لومړیتوبونو کې ځای ورکړی دی. موږ به په راتلونکي فصل کې د کرنې په اهمیت تفصیلي بحث وکړو، خو دلته به یوازې دومره ویل بس وي چې د کرنې وده بې له دې چې دولت پرې منظمه پانګونه وکړي او بزګر ته په اساسي توګه د کرنې د علم او پوهنې سمه زمینه برابره کړي په رښتینې توګه پرمختګ او حرکت نه شي کولی.

په هرې ولسوالۍ او یا لږ تر لږه په ولایتي مرکزونو کې باید د خاورې نقشې موجودې وي او بزګران وپوهول شي چې د دوی ځمکه څه ځانګړنې لري او کوم فصل څومره او به خور ته اړتیا لري.

زموږ په کرنیز کلتور کې فصلونو ته زیاتې اوبه ورکول رایج دي، خو که بزګر ته دا قناعت ورکوو، چې فصلونه څومره اوبو ته اړتیا لري، نو په کار ده چې یوازې په توصیه ورکولو اکتفا ونه شي، بلکې عملي روزنه ورکول شي. همدا ډول بزګر باید وپوهېږي چې په مارکیټ کې کوم جنس څه نرخ لري او که دی د منځمهاله مودې لپاره داسې نباتات کري، چې څلور تر پنځو کلونو وخت نیسي، نو په دومره موده کې به په بازارکې د نرخ او تقاضا په برخه کې څه تغیرات راشي. په ډېرو هېوادونو کې داسې شوي چې څو سوه بزګرو یوه مېوه عرضه کړې او چې کله د نورو له خوا د عرضې کچه لوړه شي، نو نرخونه دومره پرېوځي چې د ټولو ملاوې ماتې کړي. په چین کې یو ځل مڼې ګرانې

شوې، نو په میلیونونو بزګرانو مڼې تولید کړې چې په پایله کې یې نرخ را پرېوت او ټولو تاوان وکړ.

که د خپل هېواد شاړو ځمکو ته وګورو نو سملاسي باید لاس په کار شو، د خپلو ځمکو د ښېرازۍ لپاره په ډېر غور د عملي او علمي پوهې زمینه برابره کړو او خپل ولس داسې سمبال کړو، چې کرنه مو د اقتصادي ودې او د کار پیدا کېدلو سیله وګرځي.

۷- سپورتي پوهنه:

له صدر اسلام څخه په دې خبره ټینګار کیږي، چې (سلیم عقل په سالم بدن کې وي) د سالم وجود او سلیم عقل په ساتنه کې سپورت ډېر مهم رول لري.

زموږ د ټولنې لویه برخه ځوانان دي. د ښوونځي تر درسونو وروسته ورته د سپورتي امکاناتو نشوالي د سپورټ د تفریح ډېره لږه زمینه برابره کړې ده، نو ځکه دولت او ټولنیزو سازمانونو ته په کاردي، چې د سپورټ وده د دوی د پروګرامونو او اهدافو په سر کې وي.

په اوسنیو شرایطو کې سپورټ له یوې خوا د شتمنۍ پیدا کولو او له بلې خوا د ملي شهرت د تثبیت وسیله ده. هغه وخت چې افغان کرکټ لوبډلې د نړۍ مهمې سیالۍ وګټلې، نو د هېواد خلکو په ډېر جوش او خروش د دوی استقبال وکړ، او د ۲۰۰۸ کال د المپیک په سیالیو کې، چې د کابل ښار یوه ځوان روح الله نیکپا مډال وګاټه نو کابلیان یې په ډېر ویاړ مخې ته ورغلل او د یوې سترې ملي خوشحالۍ باعث شول. که چېرې دا د خوشالۍ خبره ده، نو لازمه ده چې په ټولو عنعنوي او ملي

ز- د وطنوالو حقوق او وجايب:

يو معاصر دولت هغه وخت مؤثرېږي، چې د اتباعو حقوق او وجايب يې معلوم وي او عملي بڼه غوره کړي. د يوه هېواد د اوسېدونکو په وجايبو باندې مخکې غږېدلي يو، چې پر قانون پابندي، د ماليې ورکړه، د عامه پانګو ساتنه، له تعليماتو څخه مثبته ګټه اخيستل او د دولت د مشروعيت منل دي.

د وطنوالو حقوق په عمومي توګه په دوه برخو وېشلی شو، چې يوه برخه يې مثبته او بله يې منفي ده. که وطنوال له خپلو روا حقونو څخه ګټه واخلي، نور ولس ته يې ضرر نه رسېږي. په دې حقوقو کې د ملکيت ساتنه، زده کړه، او د حرکت ازادي شامل دي، چې د ګټې اخيستلو په صورت کې يې قانون لاټينګيږي او د ثبات لمن پراخيږي.

بله برخه هغه حقوق دي، چې که چېرې يې په اخيستلو کې محدوديت په پام کې ونه ساتل شي، نو يوه ډله خلک يې اخلي، خو بله ډله زيانمنوي. د مثال په ډول، که چېرې د يوه کلي ترمنځ يو کاريز وي او يا د اوبو لښتی وي، د هغه کلي خلک حق لري، چې ګټه ترې واخلي، مګر که د استعمال طريقه د اسراف خواته لاړه شي او لازم محدوديت په پام کې ونه نيول شي، نو د لاندې پرتو کليو د خلکو فصلونه ترې پاتې کېږي او زيان وينې. د اوبو د تقسيم په برخه کې بيا هم ابوالقاسم هروي ته مراجعه کوو چې هغه په خپل ځانګړي کتاب (طريق آب قلب) کې دا څرګنده کړې، چې د اوبو د تقسيم معيارونه بايد ټاکلي وي او ټول بزګران پرې وپوهېږي، چې له شخړو او جنجالونو څخه مخنيوی

سپورټونو له بزکشۍ، نه نيولې تر نېزه بازۍ، پورې پانګونه وشي او د فعاليت ساحه يې پراخه شي. سپورټ له ښوونيزو بنسټونو سره تر ټولو کلکه اړيکه لري، نو په کار ده چې له لومړنيو زده کړو څخه تر لوړو زده کړو پورې د سپورټي امکاناتو په برابرولو کې لازم اقدامات وشي.

سپورټ کومه بې ځايه پانګه نه ده. د ځوانانو د افکارو او جسمونو ساتنه د هېوادونو حياتي اړتيا ده. زموږ په ټولنه کې له يوې خوا د نشه يي توکو استعمال او له بله پلوه بې روزګاري هغه بلاوې دي، چې ځوانان له کاره باسي او بې کاره ځوانان هم د خپل ځان او هم د ټولنې لپاره ستر خطر ګرځېدی شي.

خو تجربو ښودلې، چې داسې ډېر خطرونه د سپورټ په وسيله کمېږي. دا چې يو دولت د معتادو ځوانانو په علاج پيسې لګوي، زما په فکر بايد لومړی د دې په وقايې پيسې ولګوي او سپورټ دی، چې داسې وقايوي عمليه يې ګڼلی شو. معتاد ځوانان هغو چينجيو ته ورته دي چې هم خپلې غوښې خوري او هم د خپلو کورنيو هډونه شيپلي، خو تر دې خطرناک پړاو دا دی چې په اوس وخت کې له معتادو ځوانانو څخه د ترهګريزو فعاليتونو لپاره هم ګټه اخيستل کيږي.

د سپورټ ټولنو نه يوازې د ځوانانو لپاره د تفريح زمينه برابره کړې، بلکې د ټولنيزې همکارۍ، مشرتابه او ګروپي کار داسې زمينې يې برابرې کړې، چې ځوانان ورته ډېره اړتيا لري. زموږ په ټولنه کې له بده مرغه داسې عنعنه شته، چې وايي په ښوونځي کې د سپورټ په برخه کې لايق شاګردان په درسونو کې نالايق وي او دا د جسمي او فکري فعاليت تر منځ تضاد دی چې بايد لرې کړی شي.

وشي.

اوس يو تخمين موجود دی، چې وايي د اوبو د تقسيم پر سر کړکېچونو د بشريت د پرمختګ مخه نيولې، او شاوخوا ۱،۱ ميليون وګړي يې په ورځ کې د څښاک د يو ګلاس اوبو څخه محروم کړي دي.

د دې حقونو بل مثال د بيان ازادي ده. تر پېړيو وروسته ولسونو د خبرو کولو، نظرياتو وړاندې کولو او لوستلو ازادي ترلاسه کړه. تر نولسمې ميلادي پېړۍ، پورې ډېر اروپايي حکومتونه مستبد وو او په شلمه ميلادي پېړۍ کې هم په المان، ايټاليا، شوروي او سويلي اروپا کې د بيان پر ازادۍ سخت بنديزونه وضع وو. که شمالي امريکا او اروپايي اتحاديې ته وګورو د بيان د ازادۍ ممثلين دي، خو ازادي محدوديتونه لري او يو وګړی نه شي کولی له دغه حق څخه په ګټه اخيستلو د نورو وګړو وقار، ژوند او ګټې په خطر کې واچوي او که داسې عمل وکړي، نو بيا د قانون له مخې جرم ګڼل کيږي.

له همدې کبله، د نړۍ مشهورې ورځپاڼې که کله د يوه شخص پر وړاندې په کومه ليکنه کې اتهامات وارد کړي د قانونپوهانو په وسيله تر څېړنې لاندې نيول کېږي او که قانون صلاحيت ورکړي، نو خپاره يې کړي او که وپوهېږي، چې د نشر حق يې نه لري له خپراوي يې ډډه کوي؛ خو له بده مرغه په هغو هېوادونو کې، چې د بيان ازادي په ناخاپي ډول منځته راشي هلته بيا ډېر وخت بې له سمې څېړنې د ټولنې په مختلفو خلکو تورونه لګول کېږي. او بې له دې، چې غور وشي نشر ته سپارل کېږي. په داسې وخت کې ډېره حوصله پکار ده، ځکه له يوې

خو بايد دا ګټور اصل تأمين شي او له بله پلوه بايد په څو مرحلو کې په قانوني توګه د دې بهير په سمولو او قانوني کولو يوه اجماع منځته راشي.

يو دولت هغه وخت اغېزمنېږي، چې د خلکو د حقوقو او وجايبو ترمنځ تعادل راولي. د تعادل د رامنځته کېدلو او د ملي يووالي د ټينګښت لپاره په تجربو ثابت لاندې څو اصول بايد په پام کې ونيول شي:

۱- سيمه ييز تعادل:

جغرافيايي موقعيت، ځنې وخت، د متوازن انکشاف پروړاندې ستر خنډ ګرځي. په هغو هېوادونو کې، چې نامتوازنه پراختيا جريان لري د پلازمېنې او يا څو مهمو ولايتونو په ساحه کې ګړندي کارونه پرمخ روان وي، خو په جغرافيايي لحاظ په لرې پرتو سيمو کې بيا د پراختيا کار نه کېږي، زموږ په هېواد کې هم جغرافيايي خنډونه څو مهم اړخونه لري، چې پاملرنه غواړي.

سرحدي ولسوالۍ زموږ د ملت د ثبات، پرمختګ، ملي يووالي او ملي هويت ساتندوی دي، که د دې ولسواليو اوسېدونکي پوه شي، چې دوی ته د افغانستان د نورو خلکو او حکومت توجه ده او د دوی د پراختيا لپاره پلانونه لري، نو په هغه صورت کې ملي تړون ټينګ دی او سرحدونه مصؤون دي او که د دې برعکس هغوی ته توجه ونه شي، نو فکر کوي، چې د دويمه درجه اتباعو په توګه ورسره برخورد کيږي او په هغه وخت کې بيا سرحدي مصؤونيت تخريبېږي.

غرنۍ ولايتونه بله جغرافيايي ستونزه ده، چې د تاريخ په

اوږدو کې ورته د متوازن انکشاف په برخه کې هېڅ پام نه دی شوی او دا، چې د افغانستان ډېر قومونه په غرونو کې پراته دي ددې، نو ستونزې د هواري په موخه باید دولت د متوازنې پراختیا په برخه کې دغه سیمې په خپلو لومړیتوبونو کې شامل کړي؛ ځکه له نورو سیمو سره یې د نسبي توازن جوړولو لپاره مؤثره پانګونه پکار ده. دا چې دا یوه مهمه مسئله ده ډېر غور او بحث غواړي، چې د پراختیا لپاره یې څرګند معیارونه په ګوته شي.

له نېکه مرغه، زموږ په غرنیو سیمو کې طبیعي پانګه پرته ده، چې په ځانګړي ډول یې معادن او اوبه موږ ته ددې هیله راکوي، چې که کار په کې وشي، نو په ډېر لږ وخت کې به دغه سیمې ډېره ښه وده وکړي.

د متوازن انکشاف د راوستلو لپاره په حلقوي سړک باندې د یوه هېواد ټولې سیمې تړل هم تر ډېره بریده بریالۍ لار ده او د دولت د لومړیتوبونو اساسي رکن ګڼل کېږي.

۲- د ځانګړې پاملرنې وړ قشرونه:

په هره ټولنه کې داسې ځانګړي ټولنیز قشرونه شته، چې که پام ورته ونه شي د ژوندانه وضعه یې خرابېږي.

په هغو ټولنو کې، چې ټینګ ټولنیز تړون رامنځته شوی دولت مکلف دی، چې د داسې قشرونو د ساتنې او روزنې لپاره یو لړ مسؤولیتونه په غاړه واخلي.

که څه هم د داسې مسؤولیتونو اخیستل امکانات غواړي، خو دا چې نن د دولت امکانات غلا کېږي، نو څنګه به وکولی

شي، چې د فقیرو طبقو پر وړاندې خپل وجایب ترسره کړي؟ زموږ په هېواد کې زیاتره خلک فقیران دي او ډېر یې بیا د جګړو له کبله معذور شوي دي او د وجود اندامونه یې له لاسه ورکړي دي، خو لا تر اوسه پورې هم موږ د مصنوعي اندامونو د جوړولو لپاره کوم ترتیب نه لرو.

په امریکا کې د مصنوعي اندامونو تیارول ډېر ګران دي، خو د هندوستان په جیپور نومې سیمه کې بیا په ځلوېښت ډالره مصنوعي پښه جوړېږي، چې د ښه کیفیت له کبله یې نړیوال شهرت ترلاسه کړی دی. د هند په څېر دغسې ارزانه مصنوعي اندامونه زموږ د ټولنې ډېر مفلوج انسانان پر پښو درولی شي.

همداراز باید زموږ په طبي نصاب کې د دا ډول زده کړو لپاره خاص اقدامات وشي او د معلولینو د مرستې لپاره په کار ده، چې د اختصاصي مرستو ځانګړي امکانات برابر کړای شي.

کونډې او یتیمان زموږ د ټولنې بل هغه بې وزله قشر دی، چې ځانګړې پاملرنه غواړي. د یوه تخمین له مخې یوازې په کابل ښار کې پنځوس زره کونډې دي او په لسګونو زره داسې یتیمان دي، چې له شپږ کلنۍ څخه د شلو افغانیو په پیداکولو پسې د ښار په واټونو کې سرګردان ګرځي او کوښښ کوي، چې خپلې کورنۍ ته نفقه پیدا کړي.

څلور کاله وړاندې ما د فرانسې د ماشومانو په نوم د شلو هغو افغان ماشومانو لیکونه ولوستل، چې د یوې افغاني مؤسسې له خوا ورته د لیک-لوست د زده کړې زمینه برابره شوې وه. په دې لیکونو کې د نېستۍ هغه انځور و، چې فقیرو افغان ماشومانو د فرانسې د ماشومانو لپاره کښلی و. دا په داسې حال کې، چې د افغانستان د دولت په سونو میلیونه ډالر

د څو زور واکانو جېبونو ته لوېږي او د غه فقير ماشومان د ويجاړ ښار په کوڅو کې سرګردان ګرځي، چې خپلې نهيلې او رنځورې مور او ماشومو خوېندو ته يوه مړۍ ډوډۍ پيدا کړي. دا د يوه معاصر دولت او يوه بادرده ملت دنده ده، چې خپل وجدان ته په مسؤوليت د داسې بې وزلو ماشومانو د راتلونکي لپاره لازم فرصتونه برابر کړي او د مينې په غېږ کې يې ونيسي. هره هغه افغان کورنۍ، چې يا په بهر کې او سېږي او يا يې دلته ژوند هوسا دی کولی شي، د يوه ماشوم د روزنې مياشتنی لګښت په غاړه واخلي.

هغه نړيوالې مرستندويه مؤسسې، چې د داسې بېوزلانو لپاره مرستې ترې ترلاسه کېدی شي، بايد وهڅول شي، چې خپلې هلې ځلې لا ګړندۍ کړي، خو داسې نه لکه اوس چې د کابل ښار د دغې برخې مسؤولين له دغو مؤسسو نه لومړی رشوت غواړي او بيا ورته د بې وزلو د خدمت کولو اجازه ورکوي، چې په دې عمل سره د نړيوالو په وړاندې زموږ د هېواد اعتبار ته درنه صدمه رسوي.

کونډې بايد د دغه هېواد د ناموس حيثيت ولري، ځکه دا د هغو شا زلميانو مېرمنې وې، چې د وطن د ازادۍ د ساتنې لپاره يې ځانونه قربان کړل. د يتيمانو په څېر دوی ته هم داسې پروګرامونه جوړول لازمي دي، چې کار ورته پيدا کړي او که رنځورې يا معذورې دي، نو د دولت جدي مسووليت دی، چې د مرستې امکانات ورته برابر کړي.

۳- د ټولنې فقير قشرونه:

د ټولنيزې پراختيا په برخه کې بايد د دولت تر ټولو مهمه

موخه د فقر او بې وزلۍ له منځه وړل وي، ځکه نبي کريم(ص) فرمايي، چې خدای(ج) مو له فقر څخه وساته، چې فقر انسان کفر ته نږدې کوي. د نړيوالو معيارونو پر اساس زموږ د هېواد ۸۰٪ خلک له شديد فقر سره مخ دي. فقر قوم، ژبه، مذهب او سيمه نه پېژني. زموږ ټولنه نه شي کولی، چې له يوه ستر ټولنيز کوښښ نه پرته د بې وزلۍ سپېره ټغر ټول کړي.

د شوروي يرغل پر وړاندې د افغان مېړنې مقاومت پر مهال زموږ د خلکو شتمنۍ تباه شوې او ډېر مجاهدين ورونه د معذوريت او معلوليت ترڅنګ د نېستۍ د بلا خولې ته ولويدل. اوس زموږ د دولت دنده ده، چې هم د بې وزلو مجاهدينو او هم د نورو ورونو خويندو په ژوند کې بدلون راولي، خو دغه کار د اقتصادي تحرک او د کاري زمينو له ايجاد څخه پرته نه ترسره کېږي. هيله ده، چې په دې فصل کې مو لوستونکو ته د اغېزمنې دولتدارۍ هغه اصول او معيارونه په ګوته کړي وي، چې پر اساس يې وکولی شي د اغېزمنو او بې اغېزو پاليسيو ترمنځ توپير وکړي.

د دې کتاب په راتلونکي فصل کې به دا په ګوته کړو، چې د خلکو خصوصاً ځوانانو لپاره څنګه د کار فرصتونه ايجاد بدای شي.

پنځم فصل:

اقتصادي رغونه او د کاري زمينو ايجاد

زموږ په جګړه ځپلې ټولنه کې درې عددي اکثريتونه شته چې له سياسي او اقتصادي لحاظه په اقليت کې شمېرل کېږي. دا عددي اکثريتونه په لاندې ډول دي:

۱- **ځوانان**: د دې هېواد غوښ اکثريت ځوانان دي او د هرې ورځې په تېرېدو يې شمېره لوړېږي. خو د کارهيڅ زمينه ورته مساعده نه ده.

۲- **فقيران**: فقر قوم، ژبه، سمت او سيمه نه پېژني.

۳- **مېرمنې**: دا هغه خاموش مظلوم اکثريت دی چې د کور درانه کارونه يې ترغاړې دي، خو دا چې نېغ په نېغه يې عوايد لاس ته نه راځي نو ټولنه يې تيار خوري او بې کاره ګڼي او کارونو ته يې په درنه سترګه نه کتل کېږي.

په اقتصادي لحاظ بايد دا درې عددي اکثريتونه په پياوړي اکثريت بدل شي. د دې هېواد هر بې وزله، ځوان او مېرمن بايد له بشپړ اقتصادي ځواک سره خپل ځانونه د افغانستان مالکان وبولي او په دې ډاډه شي چې د دې ټاټوبي راتلونکی د دوی په لاس کې دی. د دې موخو د ترلاسه کولو لپاره بايد موږ د دولت، اقتصاد، ټولنيزو تشکيلاتو او ولس ترمنځ په اړيکو کې

بنسټيز تحولات راولو، چې د افغانستان ټولو وګړو ته د يوه باعزته ژوند د برابرولو اصلي موخه ترلاسه شي. دا فصل له تېر فصل سره د زنځير د کړيو په ډول تړلی دی، ځکه زموږ باور دا دی چې بې د يوه معاصر او اغېزناک دولت له شتوالي يو متحرک اقتصاد نه شي را منځ ته کېدی، نو ځکه هغه اصلونه چې په دې فصل کې پرې بحث کوو په تېرو فصلونو کې مو ور ته اشاره کړې ده. د متحرک اقتصاد څو لازمې برخې په دې ډول دي:

الف- د دولت رول:

زموږ د ملي موخو د حصول لپاره کم له کمه بايد دولت په څلورو برخو کې دندې اجرا کړي:

۱- د مساعد چاپېريال تيارول:

د دولت تر ټولو مهمه دنده د قانون ساتنه ده. ازاد بازار په متحرکو اقتصادي نظامونو کې د قانون تر سيوري لاندې معاملات ترسره کوي، ځکه چې په انساني معاملاتو کې همېشه د وړو او غټو جنجالونو د را منځته کېدو وېره شته، نو دولت د يوه عادل قاضي په توګه اړ دی، چې د را پېښو جنجالونو د لرې کولو لپاره مساعد چاپېريال برابر کړي.

که يو شتمن وغواړي چې په هېواد کې پانګونه وکړي، نو لومړی اندېښنه به يې دا وي، چې د ده پانګه به په **۵**، **۱۵** او يا **۲۰** کلونو کې څومره ګټه وکړي.

که د حکومتونو له تغير سره ټاکلي قوانين او مقررات پر

ځای وي، نو شتمن به باوري وي چې تاوان نه کوي او که د نظام له بدلون سره مقررات او قوانين هم تغير کوي، نو بيا پانګوال کوښښ کوي چې له والي او ولسمشر سره روابط قايم کړي او ضوابط تر پښو لاندې کړي، چې په پايله کې د سالمې سيالۍ پر ځای د رشوت خورۍ بازار ګرم او د متحرک اقتصاد پر ځای تورې معاملې را منځته شي.

د ملکيت د حقونو خوندي ساتل د قانون د حاکميت يوه بله ډېره ستره برخه ده، چې پر اقتصاد مستقيم اغېز لري. د کور، پټې، بانکي حساب، فکري اختراع او نورو جايدادونو ساتل د ملکيت د حق مهمې برخې دي. هر څومره چې د دې حقوقو ساتنه کمزورې وي او اداري فساد د خلکو حقوق ولوټي، په هماغه اندازه اقتصادي وده سسته او له زوال سره مخ وي.

په اوسني وخت کې يې ژوندی مثال د کابل ښار دی، چې د ميليونونو انسانانو د ملکيت حق پکې خوندي نه دی.

د عرف له مخې د ښار اوسېدونکو په هغو ځايونو کې کورونه جوړ کړل، چې د ښاري ماسټر پلان په ساحه کې د کور جوړونې لپاره نه وو تعين شوي او دا چې دغه کورونه شرعي قبالې نه لري، نو د معاملاتو په برخه کې له ستونزو سره مخ دي او هغه قبالې چې په جعلي توګه جوړې شوي په هغو باندې هم ګرمې دعوې روانې دي چې د ټولنې ډېر معتبر خلک هم په کې ښکېل دي او دې چارې د کابل د قاضيانو او عدلي مامورينو غوا لنګه کړې ده او په لکونو ډالره په رشوت ورکولو کې لاندې باندې کېږي.

په همدې رشوتونو ورکولو هم ولس د ثابتو حقونو حقدار نه شو، خو د دولت د چارواکو جيبونه وپړسېدل او ډېره شتمني يې

له دې لارې پيدا کړه.

که چېرې د خلکو حق په اساسي توګه د دولت له خوا محفوظ وای، نو له يوې خوا به اداري فساد په کنټرول کې وای او له بله پلوه به د اقتصادي ودې په موخه خلکو په جايدادونو پانګونه کړې وای او نتيجه به يې دا وه چې دولت په ميليونونو افغانۍ عوايد راټول کړي.

په افغانستان کې په لسګونو داسې کورنۍ شته چې په زرګونو جريبه ځمکه او سلګونو کورونه يې وپلورل او پيسې يې بهر ته انتقال کړې، مګر دې خلکو نه دولت ته په سمه توګه ماليه ورکړه او نه يې د پانګونې په کولو نورو ته د کار زمينه پيدا کړه.

د خلکو د ملکيت د تثبيت په موخه بايد داسې با صلاحيته قضايي جوړښت را منځ ته شي چې مدني ټولنې او ولس په کې نېغ په نېغه ګډون ولري او د شخړو د هواري او رشوت د مخنيوي لپاره په اسنادو شفافه څارنه او څرګند بحثونه وشي.

همدارنګه د ټولو اسنادو د ثبت لپاره يو کمپيوټري نظام په کار دی، چې يو وطنوال وپوهېږي چې د جايداد حقوقي حيثيت څومره خوندي دی او د اسنادو د ثبت لپاره اړ نه دی، چې له روابطو او رشوت ورکولو څخه کار واخلي. د لانجو د هوارې په موخه لازمه ده چې د بن تر پروسې مخکې چې کومو غريبو خلکو د کابل ښار په ځينو سيمو کې کورونه جوړ کړي هغوی ته دې قانوني اسناد ورکړل شي. د کابل ښار د چهل ستون، دشت برچي او نورو سيمو اوسېدونکو په دې اړه ډېر غوره پېشنهادونه وړاندې کړي وو، چې د ټول ښار د اوسېدونکو ستونزو ته يې حل لار پيدا کولی شوای او هم يې لازم

تسهیلات، لکه سړک، اوبه، برېښنا او نور ټول په پام کې وو، مګر دولتي چارواکو پرې غور ونه کړ.

هغه دولتي ځمکې ځانګړی انتظام غواړي چې د ځینو افرادو له خوا په زور نیول شوي او په ځانګړي ډول باید تر قانوني غور لاندې ونیول شي، خو د ولس هغه بې کوره خلک چې ستونزې لري پر دولت دا حق لري چې په قانوني توګه د هستوګنې د ځای جوړولو ترتیبات ونیسي او د راتلونکو اړتیاو لپاره دا لومړی ګام دی.

امنیت د ملکیت د خوندي کولو لپاره لومړی شرط دی. که امنیت نه وي ملکیت نه شي خوندي کېدی، ځکه که په قانون کې ملکیت خوندي هم وي، خو چې ټوپکماران او زورواکان کمزوري خلک اړ کړي او محکمې ته یې کش کړي، چې خپل جایداد په نشت بیه د زورواک او ټوپکمار په نوم ثبت کړي دا د بدرنګې بې قانونۍ او بې امنۍ تر ټولو ستره نښه ده او زموږ خوار ولس ورسره تر لسیزو جګړو وروسته نن هم لاس او ګرېوان دی.

په یوه هېواد کې امنیت په دې نه ټینګېږي چې د چارواکو ساتونکي ډېر شي او د هرې دولتي ودانۍ مخې ته خاردار سیمونه وغځېږي.

د امنیت معیار دا دی چې ولایتي ښارونه دې د ښارونو او کابل دې د پلازمېنې په توګه د خلکو په همکارۍ د ځانګړي امنیت څښتن شي، ځکه که خلک خپل حقونه محفوظ وویني، نو هغه وخت خپل ځان اړ بولي چې د هرې ناحیې د امنیت په ساتلو کې برخه واخلي. د دې موخې د ترلاسه کولو لپاره دولت اړ دی چې خلک د دولتي مؤسساتو په څارنه کې شریک کړي.

که چېرې هره اونۍ په منظمه توګه خلک وکولی شي، چې د ملکي او نظامي ادارو لکه د ناحیې او حوزې د پولیسو او د ښاري محکمې د رییسانو کارونه په دقیقه توګه بررسي کړي او نور ولس ته یې هم د رسنیو له لارې وړاندې کړي او د مکافاتو او مجازاتو اصل پرې تطبیق شي، نو خلک به په ګرم زړه د دولت دفاع کوي. معلوماتو ته لاسرسی لرل د دې لامل کېږي چې د اقتصادي تحرک او قانون د ساتنې وسیله وګرځي.

په پخوا زمانو کې د معلوماتو ټولول ګران وو، خو لکه څرنګه چې مو دمخه ویلي اوس د نوې ټکنالوژۍ له برکته دا چاره ډېره اسانه شوې ده، خو زموږ بدمرغي په دې کې ده چې د دولت ځینې مامورین له رشوت پرته د دولت دنده نه ترسره کوي.

که چېرې څوک وغواړي چې د برېښنا بېل تحویل کړي مجبور دی چې هم په ساعتونو په کتار کې ودرېږي او هم د برېښنا بعضو مامورینو ته رشوت ورکړي، همدا ډول که یو څوک موټر چلوي بې له دې چې رشوت ورکړي، لایسنس چې قانوني حق یې دی په قانوني ډول نه ورکول کېږي او یا دا چې د ترافیکو له خوا د دوه نیمو زرو افغانیو په بدل کې په یوه داسې کس لایسنس پلورل کېږي چې هغه د موټرچلوونکی نه وي او د لسګونو انسانانو ژوند هم په خطر کې اچولی شي.

که دولت وغواړي چې د یوه شرکت واردات او صادرات معلوم کړي، نو باید ګمرک ته ولاړ شي او څېړنه وکړي، خو دلته فساد په هغه اوج کې دی چې په ګمرک کې هم دا معلومات لاس ته راوړل ناشوني دي.

دا چې زموږ په اقتصادي معاملاتو کې هغه شفافیت نشته

چې خلک پرې باور کولی شي، نو په نتیجه کې زموږ اقتصادي وده ورځ تر بلې کمزورې کېږي او د زرګونو کارونو د ایجاد مخه نیسي.

بې له فزیکي زېربنا اقتصادي تحرک نه رامنځته کېږي، خو ټولنیز بنسټونه او خصوصي سکټور کولی شي یو لږ اسانتیاوې برابرې کړي. لکه وړوکي برق چې او سمهال په کلیو -بانډو کې یا د ملي پیوستون او یا هم د کلیوالو په خپل همت رامنځته شوی او کار ترې اخلي، خو د داسې بربېښنا په موجودیت سراسري اقتصادي تحرک نه راځي.

که غواړو چې زموږ درې اکثریتونه، بېوزلي، ځوانان او مېرمنې له اقتصادي لحاظه د هوسا ژوند خاوندان شي، خو بې له دې چې زېربنایي پروژې پلې شي دغه کار ناشونی دی. بربېښنا، اوبه او ټرانسپورټ د زېربنا اصلي محورونه دي. په نړۍ کې هغه هېوادونه ډېر کم دي چې دا بنسټیز محورونه په کې د دولت له خوا نوي تنظیم شوي وي.

له دې څخه دا په ډاګه شوه، چې که د زېربنایي پانګې اصلي محورونه نه وي جوړ هراړخیزه اقتصادي وده نه شي راتلی، خو د دې تر څنګ باید دا هم هېر نه کړو، چې زموږ په هېواد کې د بربېښنا د تولید دومره امکانات دي چې نه یوازې موږ ته کفایت کوي، بلکې کولی شو پرګاونډیو هېوادونو یې هم وپلورو.

په ځانګړي ډول څلور نورې داسې برخې هم شته چې د دولت سیاستونه او پرېکړې په کې په اقتصاد باندې مستقیم اغېز لري.

لومړی بهرنۍ مرستې ترلاسه کول او له هغو څخه په مؤثره توګه کار اخیستل دي.

بهرنۍ مرستې پخپل ذات کې نه مفیده ده او نه مضره. په شرقي اسیا کې له بهرنۍ مرستې څخه ډېره ګټه اخیستل شوې، خو د دې پرعکس په سوېلي اسیا کې دا مرستې ګټورې نه دي ثابتې شوې، نو ویلی شو چې د مرستو مؤثریت د دولت او ټولنې په مدیریت او کفایت پورې تړلی دی. که دولت باکفایته وي، نو مرستې ګټه لري او که بې کفایته وي، نو د هېواد درد پرې نه دوا کېږي.

له بهرنیو مرستو څخه د منځمهالي مودې بازار ډېر ګټور دی. د مثال په توګه، که چېرې موږ خپلو ممیزو ته د منځمهاله مودې بازار پیدا کړو او په بازار کې یې بیه د کیلو پر سر له **۱۵۰** افغانیو څخه **۲۰۰** افغانیو ته لوړه شي، نو د باغدارانو عواید به هم ورسره لوړ شي.

موږ باید د اجناسو د کیفیت په لوړولو هم ټینګار وکړو او هم د بازارموندنې اصول له پامه ونه باسو، ځکه د ممیزو قیمت له یوې خوا د ممیز په کیفیت پورې تړلی دی، خو له بلې خوا د هېوادونو په معاهدو پورې هم اړه لري. څو کاله وړاندې هندوستان د افغانستان ممیزو ته خاص اهمیت ورکړ او په پایله کې یې په دوو کلونو کې هند ته زموږ د ممیزو لېږد هم سریع شو، خو دا چې د کیفیت له مخې زموږ ممیز بیا هم د نړۍ او سیمې له هېوادونو سره سیالي نه شي کولی، نو ځکه موږ نه شو کولی په بازار کې یې د لوړې کچې په بیه وپلورو او د **۱۵۰** افغانیو پر ځای یې کیلو په **۲۰۰** افغانۍ بازار ته وړاندې کړو.

زموږ باغداران لا تر اوسه هم نه دي توانېدلي چې په فني توګه د ممیزو د وچولو کار د لازمو تجهیزاتو په وسیله ترسره کړي او سوداګر مو هم نه دي توانېدلي چې د مالونو د کیفیت په

لوړولو، د صادراتو د نورم او سټنډرډ د اصولو په تطبيقولو او ګارنټي کولو باندې موافقې ته ورسېږي.

که دا عمليه په مشترکه توګه ترسره شي ډېر ژر به زموږ مميز چين، خليج، اروپا او د امريکا بازارونو ته ورسېږي. هر څومره چې زموږ نړيوال بازار پراختيا ومومي، په هماغه اندازه به هم امکانات ډېر شي او هم به بې روزګاره خلکو ته کاري زمينې په لاس ورشي، نو ځکه وايو چې دولت بايد د خپل اغېز د ثابتولو لپاره بازارونه پيدا کړي.

د يوه باعزته کار ايجادول ډېرې پانګونې او لازمې تخنيکي پوهې ته اړتيا لري، نو ځکه وروسته پاتې هېوادونه اړ دي چې د دغو اهدافو د لاس ته راوړو لپاره بهرنۍ پانګې جذب کړي، خو دا کار اغېزناک دولت، حقوقي چوکاټ او قوي مدني ټولنه غواړي چې له بهرنۍ پانګونې څخه مؤثره ګټه ترلاسه شي.

د يوه هېواد طبيعي شتمنۍ هم په مالي شتمنيو بدلېږي، خو د يوه اغېزناک دولت له موجوديت نه علاوه ستر خطر هم لري، ځکه که سم ترتيب نه وي يو هېواد به په کوټه پيسو خپله طلا له لاسه ورکړي.

په افريقا کې بيا، بيا ليدل شوي چې سترو بهرنيو شرکتو د يوه ميليون ډالرو په رشوت، چې د هېواد مفسدو چارواکو ته يې ورکړي وو د هغه هېواد په سلګونو ميليونه ډالره طبيعي شتمني خپله کړه، مګر د سينګاپور اغېزمن دولت چې طبيعي شتمني يې هم نه لرله وتوانېد، چې په ميلياردونو ډالره بهرنۍ پانګه جذب او په مؤثره توګه ترې ګټه واخلي، نو د يوه دولت لپاره د مؤثريت معيار دادی چې هم پانګه جذب کړي او هم ورته شرايط برابر کړي چې ولس ترې ګټه واخلي او که چېرې دولت د

اداري فساد په طاعون ککړ وي، نو بيا يې يوه وړه پرېکړه هم د دې لامل کېدی شي چې په مودو، مودو يې تاوان ته ټېل وهي.

د ماليات او ګمرکونو په برخه کې د دولت مستقيمه پاليسي او پرېکړې پر اقتصادي تحرک ډېر اغېز لري. له يوې خوا د ماليات شفافه ټولونه بايد د دې باعث شي چې دولت پرې د ولس هغه خدمات ترسره کړي چې ولس يې غوښتونکی وي او له بله پلوه بايد ګمرکي عايدات د دولتي پاليسيو ممد وګرځي.

ملي او بهرنۍ پانګوال ټول د ګمرکي سياست شفافيت ته اړتيا لري. که چېرې په يوه هېواد کې د ګمرکي ماليات سياستونه په تېزۍ سره بدلون مومي او يا ورسره سليقوي برخورد کېږي. په هغه وخت کې ټول پانګوونکي پوزې ته راځي او غواړي چې خپلې پانګې له هغه هېواده بل ځای ته ولېږدوي او که داسې وشي، نو دا بيا ټولې نړۍ ته په ډاګه کېږي، چې دا هېواد د سمو معاملو توان نه لري.

نن په نړۍ کې هېڅ هېواد د يوې جلا جزيرې حيثيت نه لري، بلکې د هر هېواد مالي او ګمرکي سياست بايد خپلې ملي ګټې د نړيوالو سياليو او معاهدو په چوکاټ کې تنظيم کړي. په همدې ترتيب که يو هېواد د ګاونډيو هېوادونو د بې کيفيته مالونو پر وړاندې بې له دې چې په مقابل کې يې خپلو صادراتو ته امتياز اخيستی وي د خپل هېواد دروازې خلاصې پرېږدي دا په حقيقت کې له خپل ولس سره ستره جفا ده.

ب- مقررات:

په تېرو پېړيو کې دولتونو پر بازار باندې قيودات لګولي وو. په اروپا کې تر ١٧ ميلادي پېړۍ پورې د ګلډ په نامه د

زرګرۍ او اهنګرۍ ټولنې وې او چا نه شوی کولی دا کسب زده کړي. ګلډ دا امتیاز درلود چې د کاریګرو تعداد وټاکي او د ټاکلو مقرراتو له مخې به یو شاګرد د استادۍ درجې ته رسېده.

د ازاد بازار اصطلاح لومړی د دې موخې لپاره وکارول شوه، چې شته قیودات له منځه یوسي او خلک د دې حق پیدا کړي، چې په بازارونو کې د مقرراتو پر اساس پر کارونو بوخت شي چې د بازار ازادي له مدني او سیاسي حقونو سره اوږه پر اوږه مخ پر وړاندې لاړه شي، نه دا چې د ازادۍ معنی په ګډوډۍ تعبیر شي او د بې عدالتۍ ډګر وګرځي، د افغانستان د اقتصادي تاریخ یوه مهمه برخه د اصولي مقرراتو ټاکل کېدل او تطبیقېدل وو. کله چې د امیرامان الله حکومت نسکور شو او وروسته نادرخان واک ته ورسېده. دولتي خزانه خالي وه، خو دولت نه شوای کولی چې د امیرعبدالرحمن له زماني څخه تر اماني دورې پورې چې څرنګه مؤثره مالیه راټولېدله له خلکو واخلي، نو همغه وو چې د ګمرکونو مالیې ته یې پام شو او فکر یې وکړ، چې څرنګه کولی شي چې د عوایدو دا برخه منظمه کړي.

په دې وخت کې مرحوم عبدالمجید زابلي چې د روسیې او جرمني له اوضاع سره ډېر اشنا وو، په اقتصادي امورو کې ډېر رغنده نظریات وړاندې کړل او دا نوي نظریات د دولت له خوا ومنل شول، مرحوم زابلي د ګمرک د تېرو دریو کلونو د محصول په اساس د راتلونکو دریو کلونو لپاره دا ذمه واري واخیسته، چې پانګوالو ته یې ځینې ځانګړې صلاحیتونه ورکړې چې انحصارات یې د مثال په توګه یادولای شو.

څنګه یې چې له نوم نه څرګنده ده د یو شمېر عمده اقلامو لکه تېل، چای، بوره او... انحصار د زابلي او نورو سوداګرو په

واک کې ورکړل شو چې دوی د افغانستان د اړتیاوړ اقلام د نړۍ او سیمې له عمده مارکیټونو څخه افغانستان ته راوړل او په ټاکلې بیه یې پلورل.

اروانښاد زابلي د قره قل د پوستکي تیته سوداګري په ښه اهتمام ترتیب کړه او نېغ په نېغه یې د لندن او نیویارک بازارونو ته د افغانستان د قره قل پوستکي ورساوه. تر قره قل وروسته ښاغلي زابلي د مالوچو سوداګرۍ ته مخه کړه او د افغانستان په شمال کې یې د پنبې کرونده بېرته مروجه کړه او د پنبې د سوداګرۍ ترتیب یې ونیوه، چې په پایله کې یې د لومړي ځل لپاره افغان تاجران له سوداګرو څخه په پانګوال بدل شول، ځکه خورې ورې او بې ترتیبه پیسې یې راټولې او متمرکزې شوې. دا کومه لاشعوري پروسه نه وه، بلکې د مرحوم زابلي موخه دا وه چې سرمایه متمرکزه کړي، د مرحوم زابلي دوه نور ستر کارونه هم د یادولو وړ دي چې یو یې د ملي بانک تاسیس و، د ملي بانک په جوړولو کې د هرات سوداګرو ستر رول ولوباوه او هېواد یې د دې جوګه کړ، چې په نړیوالو اقتصادي معاملو کې مستقیمه ونډه واخلي.

بل کار یې دا و چې د افغانستان د صنعتي کولو لپاره یې په لومړي ځل په پلخمري کې د نساجي فابریکه جوړه کړه او وروسته یې د برېښنا د تولید لپاره هم له یادې شوې فابریکې څخه ګټه واخیسته. له ۱۳۱۸ نه تر ۱۳۳۱ کال پورې اروانښاد زابلي د افغانستان د اقتصاد وزیر او د خپل وزارت پر وخت یې کوښښ وکړ چې صادرات او واردات د افغانستان د رښتیني ودې اساس وګرځوي، مګر تر دویمې نړیوالې جګړې وروسته د ده پراخ نظریات عملي نه شول، ځکه د هېواد په دننه

کې ځینې هغو روښانفکرانو چې د سوداګرو د امتیازاتو پر وړاندې یې خنډونه جوړول، له ده سره ټکر وکړ او له بله پلوه یې له شاهي کورنۍ سره هم مناسبات خراب شول.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې بېلابېل اقتصادي نظریات تجربه کړي، خو داسې تجربه ترسره نه شوه چې وتوانېږي د دې هېواد اقتصادي مسیر ته اساسي تغیر ورکړي. او سمهال د ازاد بازار شعار ګډوډي راوستې ده او موږ اړ یوو بېرته هغه اصل ته رجوع وکړو، چې د صلاحیتونو او مسؤولیتونو پر بنیاد د ازاد بازار اصول ټاکي. د دې اصولو څو مثالونه په دې ډول ذکر کوو:

١. لایسنسونه:

د مهمو اقتصادي امورو تنظیم دا ایجابوي، چې وړې پانګې تمرکز ومومي چې په نتیجه کې یې ستره پانګه برابره شي او مهم سکټورونه په حرکت راولي. دمخه مو وویل، چې د لایسنس ورکولو په برخه کې سم انسجام د دې باعث شو، چې په هېواد کې ۷ میلیون موبایل ټلیفونونه وویشل شي، ځکه مقررات داسې ټاکل شوي وو چې په لومړي سر کې به دوو او بیا به دوو نورو شرکتونو ته د کار لایسنس ورکول کېږي.

که چېرې شلو کمپنیو ته لایسنس ورکول شوی وای پایله به یې ګډوډي وه او که یوې کمپنۍ ته د کار لایسنس په لاس ورغلی وای، نو بیا به یې د مطلق انحصار بڼه درلوده، نو دلته څلورو شرکتونو ته اجازه نامه ورکول د ازاد بازار د هغه اصل په بنا تایید شول چې د مخابراتو او معلوماتي ټیکنالوژۍ په سکټور کې د شفافو اصولو پر اساس هم ټولنې ته د خدماتو د عرضه کېدو چانس په لاس ورشي او هم له دغو شرکتونو څخه

په شفاف ډول ګمرکي ټیکس او مالیه راټوله شي.

ځینې وخت د ملي ګټو ساتنه دا هم ایجابوي چې د لنډ یا منځمهال لپاره په یوه برخه کې انحصار راشي. په ۱۳۸۴ هـ ل کال چې کله افغان حکومت هوايي ټرانسپورټ تر څېړنې لاندې ونیوه، زه په دې فکر وم چې دې سکټور ته د لازمې ودې ورکولو په خاطر باید د څلورو کلونو لپاره د کابل – دوبۍ، کابل - ډیلي او کابل فرانکفورت هوايي کرښې د اریانا د دولتي شرکت له خوا تر انحصار لاندې راشي او په دې شرکت کې داسې بنسټیز بدلونونه راولو، چې د سیمې پر یوه ممتاز هوايي شرکت بدل کړی شي. په همدې وخت کې نوموړي شرکت شاوخوا اتیا میلیونه ډالره پانګه درلوده، خو که دولت ورباندې د سلو میلیونو ډالرو نورې پانګونې سربېره د دې شرکت د مدیریت او اداري په برخه کې اساسي تغیرات راوستي وای، نو زما د تخمین له مخې به اریانا په پنځو کالو کې د زرمیلیونه ډالرو ارزښت پیدا کړی وای، چې په نتیجه کې به یې دولت کولای شول پر افغاني سوداګرو باندې دا شرکت په ښه بیه وپلوري او په لاس ته راغلیو پیسو کېدی شول، چې د دولت کارکوونکو ته د تقاعد یو قوي بنسټ کېښودل شي، له بده مرغه د دولت له خوا دا طرحه ونه منل شوه او نن اریانا د یوه کمزوري او بې اغېزې شرکت په نامه پېژندل کېږي.

که څه هم په دې وخت کې یو څه نور هوايي شرکتونه منځته راغلي چې یوه یې ښه نوم ګټلی، خو د ټلیفون په عرصه کې چې کوم اصول په پام کې نیول شوي وو په دې برخه کې له پامه غورځېدلي، نو له همدې کبله د خلکو پر وړاندې د هوايي شرکتونو وجایب ناڅرګند پاتې شوي دي.

مختلف شرکتونه د روابطو پر بنياد راځي او د بېلابېلو فرامينو په اخيستو امتيازات غواړي، چې د ساري په توګه د اريانا د هغه امتياز يادونه کوو چې د ولسمشر په فرمان يې الوتکو ته د زينو د اېښودو انحصار اخيستی او د هرې الوتنې پر وخت چې دوی الوتکې ته زينه کېږدي زر امريکايي ډالره مزدوري اخلي. په همدې برخه کې يوه بله نيمګړتيا داده چې د کابل هوايي ډګر دويم نوی ترمينل چې تر جوړېدو نهه مياشتې وروسته هم د خلکو لپاره خدمات نه عرضه کوي او دولت نه دی توانېدلی، چې عملي فعاليت ته يې تيار کړي.

که غواړو چې زموږ الوتکې مخامخ په معتبرو هوايي ډګرونو کې ناسته وکړي او بکسونه مو بيا تفتيش نه شي په کار ده، چې په هوايي ډګرونو کې د نړيوال تفتيش اصول پلي شي. جاپان د مرستې په دود په کابل هوايي ډګر کې يو نوی ترمينل جوړ کړ، خو دا چې د افغانستان د ټرانسپورټ وزيران په متداوم تغير کې دي، نو په دې هېواد کې لا تراوسه هغه اصول نشته چې پر اساس يې ترمينلونه مرتب شي. په دې صورت کې لازمه وه، چې د دې ترمينل د ځنډولو پر ځای له کوم نړيوال امنيتي شرکت سره قرارداد شوی وای چې دا چاره يې پر مخ وړې وای. که چېرې د جوړ شوي ترمينل نهه مياشتې بې ځايه ځنډ په پام کې ونيسو، نو له يوې خوا يې په مادي لحاظ تاوان کړی او له بلې خوا يې زموږ هېوادوال په رواني لحاظ ډېر تنګ کړي دي، خو دولت د خپلې بې کفايتۍ له امله نه دی توانېدلی چې خلکو ته په وخت خدمات ترسره کړي.

د مقرراتو يا (ريګولېشن) اهميت يوازې د کاري لايسنسونو په ورکړه کې نه، بلکې د وارداتو، صادراتو او

خدماتو په برخه کې د دولت هغه مسؤوليت په ګوته کوي چې د کيفيت کنټرول وکړي. د بې کيفيته تېلو په اړه مو مخکې بحث کړی، اوس غواړم د دارو درملو په اړه بحث وکړم.

هغه مهال چې افغانستان د تودې جګړې ډګر و او په هره برخه کې يې لمبې بلې وې، نو هم افغانستان ته بې کيفيته دارو راوړل شول، مګر اوس هم په پراخه پيمانه جعلي داروګان د پلازمېنې په ګډون د هېواد په ټولو لويو او وړو بازارونو کې پېر او پلور لري. هغه بې کيفيته او يا له تاريخه تېر دارو چې مطلق زهر دي او ولس ته هم ځاني او هم مالي تاوانونه اړوي. همدا اصل پر ګڼو وارداتو صدق کوي.

نن ورځ افغانستان له هغو وارداتي اقلامو ډک دی، چې زيان به يې لسګونه کاله وروسته زموږ نورو نسلونو ته هم ورسېږي. د کيفيت نه کنټرول دا معنی نه لري، چې بويه موږ د کنټرول لازم وسايل او ظرفيت نه لرو. د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځي همدا اوس هغه ټول امکانات او پوهه لري چې د دوا، غوړيو، شېدو او نورو اقلامو کنټرول په مؤثره توګه ترسره کړي، مګر په بې کفايته دولت کې دا ظرفيت او احساس نشته چې له دغو امکاناتو ځخه ګټه واخلي او د ولس ژوند وساتي او هغه ميليونونه ډالره تاوان چې له همدې کبله هېواد ته رسېږي مخه يې ډب کړي.

د ازاد بازار په حواله بايد نتيجه ګيري دا وي، چې دولت اړ دی له خپلو قانوني صلاحيتونو ځخه د يوه مشروع بازار په رامنځته کولو کې ګټه واخلي. که غواړو چې د يوه مافيايي او نامشروع اقتصاد پر ځای يو چټک او متحرک اقتصاد رامنځته کړو، نو لازمه ده چې صلاحيتونه او محدوديتونه په

قانوني چوکاټ کې تنظيم کړو او د تطبيق لپاره يې متې را ونغاړو.

ج- د دولت مستقيمه اداره:

په هره ټولنه کې ځينې اقتصادي امور د دولت له خوا په مستقيمه توګه اجرا کېږي، خو دا امور، ځکه ثابت نه دي، چې ټيکنالوژي او اقتصاد په دوامداره تغير کې دي او هغه وخت چې يو خصوصي سکټور کولی شي په منظمه توګه خدمات ترسره کړي بايد موقع ورته برابره شي. زموږ په او سنيو شرايطو کې لاندې برخې بې د دولت له مستقيمې څارنې او مديريت څخه نه شي ترسره کېدی:

۱- زېربنا:

د راتلونکي ملي اقتصاد وده د زېربنايي پانګې له جوړولو پرته ممکنه نه برېښي. په کار ده چې له بلاعوضه مرستو او ارزانه پورونو څخه ډېره برخه په زېربنايي پروژو ولګول شي. افغانستان په دې برخه کې تر هر څه لومړی برېښنا، اوبو، سړک، د ريل ګاډي پټلی او هوايي ډګرونو ته اړتيا لري.

د برېښنا په نه موجوديت کې تعليمي، اقتصادي او دولتي چارې پرمخ نه ځي، نو ځکه دولت اړ دی چې هم زموږ وافرې اوبه په برېښنا بدلې کړي او هم زموږ له باد او لمر څخه د برېښنا انرژي توليد کړي او په دويم ګام کې د برېښنا د توزيع په مديريت باندې پانګونه وکړي چې ظرفيت ترلاسه شي، ځکه د کابل ښار د برېښنا شبکې د توزيع په برخه کې په کلونو د نړيوال بانک پيسې پرتې وې، خو د برېښنا په برخه کې د ظرفيت د

نشتوالي او د برېښنا وزارت د بې غوری له امله پر ځای ونه لګول شوې، چې د ښار فقيرو خلکو يا تياري قبولې کړې او يا يې په جنراټوري برق ميليونونه ډالر مصرف کړل.

د زېربنا په برخه کې درې ډوله ظرفيتونه د ځانګړي اهميت وړ دي.

لومړی- د لويو پروژو پلان او نقشه جوړول: دا هغه علم او فن دی چې په هراړخيز ډول پانګونې ته اړتيا لري، مګر افغانستان هم کولی شي چې د اغېزمنو دولتونو په څېر دا ظرفيت له بازاره واخلي. د وړاندیز په توګه ويلی شم، چې د دې پر ځای چې که په متفرقه توګه د يوې پروژې لپاره دا ظرفيت اخيستل کېږي ولې يې په عمده توګه په يوه ځل نه اخلو. يعنې افغانستان کولی شي چې د يوه معاصر دولت په توګه د پلان او نقشه جوړونې دوه نړيوالې کمپنۍ په بيه واخلي. د مديريت چارې دې نړيوالو متخصصينو ته پرېږدي او د ملکيت حق دې له دولت سره وي، چې ډېرې ګټې ترلاسه شي.

که چېرې موږ په دې وتوانېدو هغه وخت به ډېرې نړيوالې مرستې متمرکزې کړو او را پېښېدونکې ګډوډي به له منځه لاړه شي.

دويم- دولت بايد د زېربنايي بنسټونو ساتندوی وي او د دې دندې د ترسره کولو لپاره لازمه ده چې دولتي تصديانې ايجاد شي چې په دوامداره توګه د زېربنايي بنسټونو ساتنه او څارنه وکړي. که چېرې د دا سې تصديو په ايجاد پانګونه وشي او تر يوه اغېزناک مديريت لاندې سمبال شي موږ به له يوې خوا د سترو زېربنايي بنسټونو ساتنه کړې وي او له بلې پلوه به وکولی شو، چې په همدې ظرفيت په کليو او بانډو کې منځنۍ

او ورې پروژې ترسره کړو.

درېیم- افغانستان چې په وچه پروت هېواد دی او تر ډېره بریده یې رغاونه په سوداګرۍ پورې تړلې ده. همېشه دې ته اړتیا لري چې د ځینو عمده اقلامو لپاره د دولت او خصوصي سکټور له خوا ستراتیژیک ذخایر خوندي کړي.

د دولت له خوا باید څو عمده بندرونه لکه حیرتان او شېرخان له یوې خوا مجهز شي او له بلې پلوه نه یوازې تورغونډۍ، بلکې له عاقینې نه نیولې تر بادغیس، هرات، فراه، کندهار، پکتیکا، خوست، ننګرهار، بدخشان او کونړ پورې د وچو بندرونو ترتیب ونیول شي، چې زموږ ملي ګټې ورسره خوندي کېدی شي.

افغان ولس د بې اغېزې او ناکام دولت له لاسه یوازې د سیمنټو په برخه کې په میلیونونو ډالره ګټه د پاکستان د سیمنټو تولیدوونکو فابریکو ته ورسوله او ځان ته یې تاوان وکړ. زموږ ناکام دولت نه یوازې په دې بریالی نه شو، چې د سیمنټو د تولید لپاره نړیواله پانګه ترلاسه کړي، بلکې د تدارکاتو داسې نظم یې هم رامنځته نه کړی شو، چې د پاکستان د سیمنټ پلورونکو د انحصار مخه ونیسي.

داسې قوي شواهد شته چې پاکستاني سیمنټ پلورونکو کمپنیو د نړیوالو اصولو پر خلاف پرېکړه کړې وه، چې پر افغانانو باندې بیې لوړې کړي او دې ته یې اړ کړي چې په لوړه بیه له دوی څخه سیمنټ واخلي. په همدې ډول د قیر (تارکول) په برخه کې هم همداسې وشول، د امریکا د متحدو ایالاتو دولت پر ایران بندیزونه لګولي و او هیڅ امریکایي شرکت اجازه نه لرله چې له ایران څخه قیر واخلي.

دې شرکتونو له پاکستاني کمپنیو سره قراردادونه وکړل او هغوی چې دا موقع ولیدله، نو ورځ تر بلې یې د قیر بیه اسمان ته لوړه کړه او نتیجه یې دا شوه، چې په افغانستان کې د یوه کیلو متر قیر سړک بیه له همسایه هېوادونو څخه درې تر څلور چنده لوړه شوه. زموږ دولت د یوه مستقل دولت په توګه کولای شول پخپله له ایران سره قرارداد وکړي له ایران څخه په ارزانه بیه قیر واخلي او بېرته یې امریکایي قراردادیانو او شرکتونو ته ورکړي.

که دولت دا کار کړی وای، نو د سړک قیمت به ټیټ شوی وای او د نن په پرتله به زموږ د پخو سړکونو شمېره هم لوړه وای، څه چې تېر شو هغه هېر شو، خو اوسنۍ نتیجه ګیري باید دا وي چې دولت اړ دی د تدارکاتو په برخه کې اغېزناک ظرفیت رامنځته کړي چې د بهرنیو مرستو هر ډالر او د کورنیو عوایدو یوه افغانۍ زموږ د درد دوا شي او لویه ګټه ترلاسه شي.

د- د کار قوه:

زموږ ننۍ حیاتي ستونزه بې روزګاري ده. زموږ ځوانان چې مطلق اکثریت دی بې روزګاره دي او د ټولنې د خدمت پر ځای د ستونزو لامل ګرځېدلي دي. همدا دلیل د دې لپاره بس دی چې وو ایو زموږ ټولنه پر خپلو پښو نه ده ولاړه.

د دولت زېربنایي پروژې باید د دې وسیله شي، چې ځوانانو ته د کار زمینه برابره کړي، خو د دې موخې د ترلاسه د کولو لپاره په کار ده چې یوه اغېزناکه کاري قوه را ژوندۍ کړی شي، چې په هر زون او ولایت کې له محلي خلکو څخه تشکیل او د سترو زېربنایي پروژو په کار کې استخدام شي، د پروژې

ځرنګوالي ته په پام بايد په اول قدم کې ځوانان تر ځټکې روزنې لاندې ونيول شي چې د پروژې مطابق کاري ظرفيت ترلاسه کړي او د پروژې تر تطبيق وروسته دې بيا په دويم ګام کې دوی ته د داسې زده کړې زمينه برابره شي چې دوی ته يو کسب وښيي او په وسيله يې د يوه قانونمند بازار په چوکاټ کې د هوسا ژوند خاوندان شي. د کار دا قوه په بېلابېلو برخو کې لکه برېښنا بندونو، سړکونو او نورو ضروري پروژو کې په کار ګومارل کېدای شي.

د دې تر څنګ د کار يوه شنه قوه هم د افغانستان حياتي اړتيا ده چې وتوانېږي د هېواد تباه شوي ځنګلونه بېرته له سره ژوندي کړي. يوه بله مهمه موضوع د زېربنايي پروژو د امنيت ستونزه ده چې اوسمهال يې د هېواد په سويل کې د ځينو بهرنيو امنيتي کمپنيو له خوا امنيت ساتل کېږي او ويل کېږي چې نږدې ۵۰٪ پيسې په امنيتي برخه کې لګوي. که چېرې د کار سمه قوه رامنځته شي، نو له تنقيص شويو افسرانو څخه هم داسې قوه جوړېدای شي چې له يوې خوا د پروژو امنيت وساتي او له بلې خوا څخه ملت ته دا ثابته کړي چې د يوه عسکر په توګه د دوی په خدمت بوخت دي.

سره له دې چې زموږ په ميليونونو ځوانان بې روزګاره دي، مګر په زياترو ښارونو کې د عادي کارونو لپاره بهرني کاريګر په لوړه بيه استخدامېږي او دليل يې دادی چې هغوی زموږ د ځوانانو په پرتله لوړه تخنيکي پوهه لري. که چېرې دولت پرخپلو ځوانانو زړه سوی ولري، نو ځينې تخنيکي پوهې لکه نلدواني، معماري، نجاري او داسې نورې پوهې په ډېره اسانۍ د يوه بااستعداده ځوان له خوا په لږه موده کې زده کېدی شي،

نو لازمه ده چې دولت داسې شرايط رامنځته کړي چې دا پوهې حاصلې شي.

که دولت وغواړي کولی شي هغه وخت چې د پوهنتون، ښوونځي، روغتون او يا کومې بلې مؤسسې ودانۍ جوړوي، نو د يوه ملي پروګرام په چوکاټ کې دې همدې ځوانانو ته د عملي کار زمينه برابره کړي او تر فراغت وروسته دې د دوی د لياقت او پوهې په نظر کې نيولو سره دوی ته داسې اسناد ورکړي چې په وسيله يې کولی شي ځان ته مناسب روزګار پيدا کړي او د همدې اسنادو له مخې هر څوک چې په دغه کاريګر باندې کار کوي. د ده سويه ورته څرګنده او په هماغه اندازه مزدوري ورته وټاکي.

همدا ډول موږ په زرګونو داسې ځوانانو ته اړتيا لرو چې د پروژو اداره ترلاسه کړي او په اصولي توګه وکولی شي د ساختماني پروژو مديريت سمبال کړي. د داسې مهارتونو د زده کړې لپاره شپږ مياشتيني او دوه کلن پروګرامونه شته چې تر لاس لاندې ونيول شي، خو اصلي هدف دادی چې دولت بايد د کاري قوې د روزنې لپاره داسې لس کلن او شل کلن پروګرامونه جوړ کړي چې ټولنه د هغو ټولو ظرفيتونو خاوند شي چې يو مستقل هېواد پرې ودانېدلای شي.

هـ- سکتورونه:

هر هېواد اړ دی چې د خپلې هراړخېزې ودې لپاره ځينو سکتورونو ته په لومړيتوب قايل شي، ځکه د يوه هېواد موقعيت، طبيعي او بشري پانګې او مالي امکانات دا لازموي چې هغه سکتورونه په نښه او منظم کړی شي چې د اکثريت

دمخه مو ذکر کړه چې کله ښاغلي زابلي په پنبې باندې پانګونه وکړه، نو بغلان او کندوز پر صنعتي سيمو تبديل شول، مګر نن ورځ برعکس د افغانستان په شمال کې مالوچ نه ليدل کېږي، ځکه د توليد، صدور او بازار سرچينې يې فلج دي او که چېرې دا برخه فعاله شي د پنبې پيداوار به هم وغوړېږي، ځکه د کرنې بيارغاونه په لومړي ګام کې د سيمه ييزو او نړيوالو بازارونو په ايجاد پورې تړلې ده.

همداراز بايد په ټول هېواد کې کرنه له يوې عنعنې څخه په يوه علم بدله شي، ځکه نن ورځ له خيشاوې څخه نيولې تر حاصل اخيستو پورې ټولې برخې په علمي اصولو درېدلې دي. که غواړو چې له خپلو ځمکو څخه لازم حاصلات واخلو په کار ده د هرې ولسوالۍ پر کچه د ځمکې زرعي نقشې ولرو او په دې پوه شو چې د نړيوالو تجربو پر اساس کوم اقلام زموږ د خاورې له شرايطو سره برابر دي. همدا ډول بزګر هم د بازار په وضعه پوه وي چې په کوم وخت کې کوم اقلام ده ته ډېره ګټه کوي. معاصره کرنه بې له دې چې بزګر ته يو منظم مالي حساب او پوره امکانات په لاس ورکړي مؤثره نه واقع کېږي او که غواړو، چې بزګر ته د پور اخيستو ترتيب ونيسو، نو هم بايد د ملکيت د تثبيت مسئله حل شي او هم د هغو اقلامو د پيداوار نرخونه وسنجول شي چې په وسيله يې پور ورکول کېږي.

څرنګه چې اصلي کرنه په وسايلو سمبالېږي، نو تر هغه چې د داسې وسيلو د جوړولو امکانات او توليدات زموږ په هېواد کې برابر نه شي ممکنه نه ده، چې دا برخه انکشاف ومومي، ځکه کرنه داسې علم دی چې همېشه د تغير په حال کې دی، نو د څېړنو داسې مراکز ډېر مهم دي، چې نوې منځته راغلې تجربې

خلکو د ژوند تأمينولو چاره پرمخ وړي. زموږ په اوسنيو شرايطو کې شپږ داسې سکتورونه دي، چې زما په اند بايد د لومړيتوب حق ولري: کرنه، مالداري، معادن، ساختماني، مخابرات او معلوماتي ټيکنالوجي او ښاري خدمات.

۱- کرنه (زراعت):

دا سکټور په دو دليلونو زموږ په هېواد کې ځانګړی اهميت لري. يو دا چې زموږ ډېر خلک لا تر اوسه هم بزګري کوي او ښارونو ته ډوډۍ برابروي، خو دوی پخپله ډېر بېوزله دي او دا چې د دوی بېوزلې ختمه شي په کار ده د کرنې چارې په عصري وسيلو سمبال شي چې د پيداوار په نتيجه کې دوی ته د ژوند ډېرې اسانتياوې په لاس ورځي.

بل دا چې کوکنار چې زموږ په هېواد کې د ځينو علتونو په اساس کرل کېږي درې ځانګړنې لري، کمې اوبه غواړي، ډېر زحمت ته اړتيا لري او چېرې چې نور فصلونه ډېره ګټه نه کوي هلته کوکنار کرل کېږي. که غواړو چې دا بوټی لرې کړو ځينې اقتصادي اقدامات په کار دي او هغه دا چې د يوه کليوال ورځنی عايد بايد له پنځوسو افغانيو څخه دوو سوو افغانيو ته لوړ شي.

که چېرې داسې وشي يعنې بزګر له مشروع لارې خپلې اړتياوې پوره کړي، نو بيا ورته پر کوکنارو دومره خواري کول ګټه نه لري او د خپلې عقيدې له مخې هم اړ کېږي چې دا ناروا بوټی ختم کړي.

که چېرې غواړو چې د کرنې له لارې په ورځ کې د بزګر جيب ته ځلور ډالره عايد ورشي، نو دا بيا په دې سکټور باندې بنيادي پانګونې ته اړتيا لري.

له کروندګرو سره شریکي کړي او که دې ټولو اړتیاوو ته پام وکړو، نو دا په ګوته کوي چې موږ په دې برخه کې یو ملي پروګرام ته ضرورت لرو.

۲- مالداري:

مالداري زموږ د اقتصاد یوه ډېره مهمه برخه وه، ځکه زموږ په هېواد کې د کبانو رشد او ودې ته له پخوا څخه زمینه نه وه برابره او انسانان اړ وو، چې د پروټینونو د اخیستو لپاره د پسونو او غوایانو له غوښو کار واخلي. همدا ډول د لبنیاتو ټول انواع لکه غوړي، شیدې، ماسته، کوچ او نور هم له کورنیو څارویو څخه ترلاسه کېدل، مګر جګړې، وچکالۍ او ناروغیو زموږ مالداري ډېره زیانمنه کړه. د ځینو کارپوهانو د اټکلونو له مخې موږ نږدې اتیا په سلو کې مالداري له لاسه ورکړې ده او یو تر ټولو ځرګند تاوان یې دا دی، چې نن موږ په ډېره لوړه پیمانه غوښې او لبنیات له بهرنیو هېوادونو څخه واردوو.

عصري مالداري د کرنې په څېر هم یو علم او هم یو فن دی. که د مالدارۍ پراختیا ته پام وکړو هم هېوادوالو ته کار پیدا کولی شو او هم هغه پیسې چې په غوښو او لبنیاتو پسې بهر ځي کولی شو پخپل هېواد کې پرې په تولیدي امورو کې پانګونه وکړو.

مالداري په درې برخو کې جدي پاملرنې ته اړتیا لري:

د کلیوالو مالداري:

هغه مالداري چې د کلیوالو خویندو ورونو له خوا یې پالنه

او ساتنه کېږي. دولت اړ دی، چې د کرنې په شمول د دې برخې د غښتلتیا په منظور هم ډېر مؤثر کار وکړي.

د کوچیانو مالداري:

بله برخه هغه مالداري ده، چې د کوچیانو خویندو ورونو له خوا کېږي. په عمومي توګه کوچیان په ننني دور کې د افغانستان له ډېرو بیوزلو پاړکیو څخه شمېرل کېږي، ځکه د دوی د معیشت عمده برخه مالداري وه چې د جګړې او وچکالۍ په ترڅ کې یې له لاسه ورکړه او زیاتره یې مزدورکار شول. د کوچیانو یوه بله برخه داسې خلک وو، چې هم یې ځمکې درلودې او هم مالونه. دوی د بن د پرېکړې تر مهاله د دې توان پیدا کړی و چې خپله مالداري وساتي او په تدریجي ډول یې زیاته کړي، مګر هغه کوچیان چې اوس، اوس غواړي خپله مالداري زیاته کړي له ډېرو ستونزو سره مخ دي.

څارویو ته د څښاک د اوبو نه لرل یې لومړۍ ستونزه ده. دوی چې کله خپل څاروي له یوې ورشو څخه بلې ته بیایي او یا هم موسمي سفر کوي، د لارې په اوږدو کې د څښاک د اوبو له جدي ستونزې سره مخ دي. که په بغلان ولایت کې د دوی د څارویو لپاره یوازې له پنځوسو څخه تر سلو پورې ځاګانې وکېندل شي، د دوی د څارویو د څښلو د اوبو ستونزه هوارولی شي.

که چېرې د دوی د څارویو لپاره په پراخه پیمانه ځاګانې وکیندل شي دوی به نه اړکېږي، چې څارویو ته د اوبو ورکولو له امله پر اوږدو لارو خپل څاروي خوار کړي.

د ورشوګانو پر سر جنجالونه یې بله عمده ستونزه ده. په

نولسمه پېړۍ کې زموږ ورشوګانې ډېرې وې، ځکه کليوال او ښاري نفوس کم و، ځمکې پراخې وې او کلي اباد وو. په هېواد کې له يوې خوا وچکالي او له بلې خوا د ځمکو د غصب جګړې زېږولې دي، زورواکان د دې لامل شول چې ځمکې تنګې او ورشوګانې د کميت او کيفيت په لحاظ محدودې کړي.

د دې ستونزې د هواري لپاره دولت اړ دی، چې د ورشوګانو د قانوني چوکاټ جوړونې په موخه سمدستي يوه عمومي سروې وکړي چې د ځايي اوسېدونکي او کوچي تر منځ ستونزې پای ومومي.

د کوچي او ځايي اوسېدونکي ترمنځ په موسمي کوچونو کې د کروندو پر سر مهالنۍ خوابدي يوه بله ستونزه ده. د اوسنيو ټرانسپورټي امکاناتو په موجوديت کې دا ستونزه هوارېدی شي.

که چېرې مالونه د ټرانسپورټ په وسيله انتقال شي له يوې خوا به د ځايي اوسېدونکو کروندې هم په امن پاتې شي او له بله پلوه به د څارويو هغه وزن چې د پياده کوچ له امله يې بايلي پر ځای پاتې شي. د ټرانسپورټي انتقال په صورت کې دولت کولی شي په اسانۍ سره د هغو لارو امنيت ونيسي، چې د کوچيانو څاروي ترې تېرېږي.

د مالدارۍ په برخه کې د ځايي اوسېدونکو او کوچيانو ترمنځ څلورمه ستونزه يو ډول ده. دوی نه شي کولی په اسانۍ سره د خپلو څارويو محصولات غوښه او لبنيات بازارونو ته ورسوي. د مالدارۍ د ودې په موخه په ټولو برخو کې د بازار د شرايطو پيدا کول هم ځايي اوسېدونکو او هم کوچيانو ته ډېر ضرور دي.

عصري مالداري:

څرنګه چې ميکانيزه فارمونه د عصري کرنې د پراختيا وسيله ګرځي، په همدې ترتيب د عصري مالدارۍ لپاره هم ځانګړي ترتيبات موجود دي. په افغانستان کې په لومړي ځل د داود خان د حکومت پر مهال د عصري مالدارۍ د پراختيا په منظور په هرات کې مسلخ او په بغلان کې د شيدو فابريکه جوړه شوه، خو د جګړې په دوران کې يې نه پراختيا ومونده او نه يې محافظت وشو.

افغانستان د عصري مالدارۍ د پراختيا لپاره ډېر غوره اقليمي شرايط لري، خو هغه وخت ترې کار اخيستل کېدی شي چې يو ملي سراسري پروګرام په سمه توګه پلې شي. د ملي پروګرام په چوکاټ کې بايد د افغانستان ټولې برخې وڅېړل شي او په مؤثره توګه د دې برخې د پراختيا لپاره پانګونه وشي.

۳- معادن:

د افغانستان ستره طبيعي شتمني د دې هېواد معدنونه دي او کولی شي چې د ځانګړو خصوصياتو په درلودو د افغانستان د متوازن انکشاف زمينه برابره کړي، ځکه د افغانستان په ټولو برخو کې معادن موجود دي.

دمخه مو ذکر کړه، چې د جيولوجي سروې تر بشپړېدو وروسته موږ ته څرګنده شوه، چې پکتيکا هم په کافي اندازه ګاز لري. که دا احتمال سم وخېژي، نو په دې وسيله به د افغانستان په مرکزي او جنوبي برخو کې ستر اقتصادي

انکشاف رامنځته کړي.

که څه هم د افغانستان درې له تاريخي نظره د ترخه ژوندانه نمونې وې، خو د جيولوجي سروې دا په ډاګه کوي، چې همدا درې سترې طبيعي پانګې لري او زموږ په اساسي قانون کې معادن ملي شتمني ګڼل شوې، چې د استخراج او تنظيم لپاره يې دولت په دې مکلف دی چې اساسي اقدامات وکړي.

د معادنو قرارداد ډېره د پام وړ مسئله ده. په دې اړه مو مخکې د افريقا د ځينو هېوادونو مثالونه وړاندې کړل، چې د رشوت خورۍ له کبله يې سترې پانګې له لاسه ورکړې.

زموږ له دغو سترو شتمنيو څخه دعامه ګټو د تأمين لپاره جدي اقدامات په کار دي.

لومړی: د سترو معدنونو د قرارداد کولو لپاره بايد داسې اصول وضع کړو چې په مطلق شفافيت سره په کې د حساب ورکولو اصول مراعت شوي وي. د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره اوس ځينې نړيوالې تجربې شته، چې کار ترې واخلو. داسې نړيوالې مؤسسې منځته راغلې چې د دولتونو او قرارداديانو مکمل شهرت ورسره موجود دی. دوی پوهېږي چې پانګوونکې کمپنۍ او يا هېواد له پخوا څخه په داسې معاملو کې څه وړ شهرت لري.

که چېرې يوه کمپني يا هېواد په رشوت ،فساد او درغلۍ کې ناوړه سابقه ولري، نو مخکې له مخکې پوهېدای شو چې شرايط مو بايد څه ډول وي. دا ډېره مهمه ده چې د قرارداد پر وخت داسې معلومات پراته وي.

د شفافيت د خوندي کولو لپاره د بې طرفه نړيوالو مؤسسو موجوديت هم ضرور دی او هم بايد د افغاني مدني ټولنې پر

ګډون سربېره قراردادونه خپاره او د عامه معاملاتو لپاره وړاندې شي.

دويم: دا چې قرارداد يو حقوقي بنسټ لري، څو مهمې جملې يې کولی شي يا په لسګونو ډالر ګټه وکړي او يا په سلګونو ميليونه ډالر تاوان پېښ کړي، ځکه د قرارداد د ليکلو ژبه له عادي ليکلو سره حساس توپير لري، نو ځکه لازمه ده چې ډېره په غور وڅېړل شي. د افغانستان د حقوقو د ساتنې لپاره لازمه ده، چې څو نړيوال حقوقي شرکتونه د افغانستان د دولت له خوا په دوامداره توګه د معادنو د قراردادونو په برخه کې استخدام شي.

د نړيوالو اصولو مطابق دوی نه شي کولی هغو هېوادونو ته کار وکړي، چې غواړي زموږ د معادنو په برخه کې پانګونه وکړي. که څه هم د داسې شرکتونو استخدام ارزانه نه دی، خو بې له داسې شرکتونو څخه دا هم تر ډېره ممکنه ده، چې په ميليونونو ډالر په يوه قرارداد کې له لاسه ووځي. د دې ترڅنګ موږ ته هم په کار دي چې په عمومي توګه د معادنو او په خاصه توګه د معادنو په حقوقي برخه کې د بشري پانګې په روزلو پانګونه وکړو.

درېيم: د دولت عوايد بايد د اساسي قانون د ۴۲ مادې پر بنياد يوه واحد دولتي حساب ته راټول او تحويل شي. د دې مادې په استناد لازمه ده، چې په قراردادونو کې بشپړ دقت وشي او د کمپنۍ له خوا ټول عوايد نبغ په نبغه د دولت واحد حساب ته تحويل شي. په همدې حال کې د کمپنۍ عوايد هم بايد تر اصولي څارنې او حسابي معيارونو لاندې ونيول شي،

ځکه کمپنۍ کولی شي په ماهرانه توګه خپل عوايد کم وښيي او د دولت ماليه هم کمه تحويل کړي.

د يوې کمپنۍ د عوايدو دقيق سنجش هم په تخنيکي ظرفيت پورې اړه پيدا کوي او د داسې ظرفيت د ترلاسه کولو لپاره مونږ بيا هم اړ يوو خپل ډېر شمېر ځوانان وروزو، چې د ملي ګټو ساتنه وکړي.

څلورم: که غواړو چې معادن مو د ولس لپاره کاري زمينې پيدا کړي، نو بيا اړ يو چې معادن د اومو موادو په حيث بهر ته صادر نه کړو. که زمرد او سپينه، مرمر، مس او يا نور د توليد په يوې منظمې سلسلې بدل شي يعنې په دويمو او دريمو موادو بدل کړی شي، نو له يوې خوا به زمونږ خپلې ملي اړتياوې پوره کړي. له بله پلوه به د عوايدو د ډېرېدو وسيله وګرځي او هم به دا لړۍ ولس ته د کارونو په پيدا کولو کې مرسته وکړي، خو که خپل معادن مو د خامو موادو په توګه بهر ته لاړ شي، نو بيا ترې د داسې ګټې انتظار بې ځايه دی.

د مثال په توګه، زمونږ مرمر ګاونډيو هېوادونو ته تلل او هلته د تيږو په بيه پلورل کېدل، مګر په ګاونډيو هېوادونو کې به چې وتراشل شول، نو د تراش، پالش او نورو مرحلو ټولې کاري زمينې به يې هم هلته ايجاد کړې او بيا به يې نه يوازې نورو هېوادونو ته په ډېره لوړه بيه صادرول، بلکې مونږ پخپله هم خپل مرمر په ډېره لوړه بيه له هغو هېوادونو څخه اخيستي دي.

له اقتصادي لحاظه نظم لرونکي هېوادونه په دې توانېدلي چې له خپلو طبيعي پانګو څخه (Value chain) يعنې د ګټې زنځير جوړ کړي، چې د همدې زنځير کړۍ په غور ليدل کېږي او

د نورو کارونو او عوايدو د پيدا کېدو وسيله ګرځي.

که چېرې د لوګر مس چين ته د خامو موادو په څېر صادر شي معنی يې دا ده، چې مس پرې پلورل شوې او که يې هره برخه په ځير وليدل شي او ګټه ترې واخيستل شي، نو ډېر عوايد او کاري زمينې به زمونږ د خلکو په لاس راشي.

د دې لپاره چې زمونږ طبيعي پانګه د ګټې په يوه زنځير بدله شي اړ يوو چې بيا هم خپلو زېربنايي برخو لکه اوبو، برېښنا، سړک او د ريل پټلۍ ته پام وکړو، ځکه د افغانستان زياتره صادراتي اموال د وزن له لحاظه ډېر درانه دي او د تېلو نرخونه هم تل د بدلون په حال کې وي، نو په داسې وخت کې اړ يوو چې د ګټې د لاس ته راوړو لپاره د ريل پټلۍ ولرو.

زمونږ د معادنو اهميت يوازې په سترو معادنو پورې نه دی تړلی، ځکه په کار ده چې د وړو او منځينو معادنو د استخراج لپاره هم ځانګړي مقررات ولرو، چې پانګه مو په اصولي توګه په کار واچول شي. په دې برخه کې زمونږ له قيمتي عناصرو څخه د کار مساعد شرايط منځته راځي.

مونږ کولی شو د لاجوردو، زمردو، سروزرو، ياقوتو او نورو په پيدا کولو په هېواد کې د زرګرۍ صنعت ته وده ورکړو. په همدې حال کې په اروپايي اتحاديه کې زمونږ د زرګرۍ صنعت پر وړاندې يو شمېر امتيازات موجود دي او زمونږ په دې برخه باندې ډېره لږه ماليه وضعه شوې ده، چې دا هم يو ښه امکان ګڼل شو.

د ځينو متخصصينو په فکر زمونږ د هېواد له پنځه سوه زرو څخه نيولې تر يوه ميليون پورې خلک د زرګرۍ په صنعت کې پر کار ګومارل کېدی شي او دا چې د زرګرۍ د صنعت لپاره د

کبله ۲۴۰ ميليارده ډالرزيان رسېدلی دی.

کابل چې د هېواد پلازمېنې په توګه خپل ښاري حيثيت له لاسه ورکړی و او د څلورلسمې پيړۍ او د چهاردهي سيمې د غلغلې د ښار بڼه يې غوره کړې وه چې په زرګونو کورونه يې د جګړې پر وخت تباه شوي وو. همدا ډول د افغانستان د ډېرو سيمو په ګډون د هرات ښار نيمايي برخه هم د روسانو په بمباريو کې ړنګه شوې وه. ما پخپلو سترګو د خوست او ګرديز ښارونه په داسې بد حالت کې وليدل چې هېڅ شی په کې خوندي نه وو.

د جګړو له کبله د ننګرهار ډېره ځمکه شاړه شوې وه او د غنمو پر ځای په کې ډول ډول ماينونه کرل شوي وو.

افغانستان د هغو پنځو هېوادونو په کتار کې دی چې ډېر زيات ماينونه په کې ښخ دي. د ماين د وژونکيو حادثاتو داستانونه زموږ د خلکو ترمنځ د افسانو په څېر مروج دي. ماينونو ډېر فقير انسانان وژلي او دغه ډاروونکی دښمن اوس هم زموږ په ځمکه کې پټ دی. مګر زما خپله يوه خاطره اوس هم نه هېرېږي. يوه ورځ د ډاکټر نجيب د دولت تر سقوط وروسته د خوست –ګرديز پرلاره د يوې درې خوا ته روان شوم د سړک پر سر ملګرو ونيولم او راته يې په وارخطايۍ وويل چې ټوله دره له ماينونو ډکه ده. دا هغه سړک و چې په زرګونو انسانانو پرې تګ راتګ کاوه او د مختلف وزن ماينونه پرې راالوتي او له منځه يې وړي دي. په همدې ترتيب مې په هرات کې هم وليدل چې ماشومان د لوبو پرمهال د ماينونو خوراک شول.

زموږ په هېواد کې د ساختماني ظرفيت نه علاوه د يوه متحرک اقتصاد منځته راتګ ناشونی دی. د مخه مو وويل چې دولت بايد د پلان ګذارۍ او د تداركاتو د ظرفيت په برخه کې د

سترو فابريکو جوړول او د زياتې پانګونې اړتيا نشته، نو کېدی شي چې د هېواد په مختلفو سيمو کې داسې ترتيب ونيول شي چې ځوانان دې ځانګې ته جذب شي.

په ډېرو هېوادونو کې زرګري د مېرمنو ځانګړې پيشه ګرځېدلې چې زموږ د مېرمنو لپاره هم ښايي داسې روزنه برابره شي.

په معادنو باندې پانګونه منځمهاله او اوږدمهاله پروسه ده او د قانون تسلسل په کې حتمي شرط دی. پانګوال بايد دا ډاډ ولري چې د نظام په تغيراتو قوانين او مقرات نه بدلېږي او د اصولو تداوم به د دوی د مشروع ګټو ساتندوی وي. که دولت ظرفيت ونه لري د قانون حاکميت نه تأمينېږي، ځکه په لومړي ګام کې د معادن وزارت ته څوک د قانون د مرکز په سترګه نه ګوري، خو که موږ دا پرېکړه کړې وي چې يو هوسا هېواد او خودکفا خلک غواړو، نو بيا لازمه ده چې د هېواد معدنيات په شديده توګه په هغه قانوني چوکاټ کې تنظيم شي چې ټولنيز عدالت تأمينولی شي.

د دې دليل دادی چې د ټولنيز عدالت او د دولت د عوايدو د انسجام تر منځ کلک اړيکی موجود دی. په افغانستان کې لږترلږه په راتلونکو سلو کلونو کې معادن ډېر ستر رول لوبوي، نو ځکه ورته داسې تهداب جوړول په کار دي چې زموږ راتلونکی خوندي و ساتي.

۴- ساختماني:

څرنګه چې مو د مخه ذکر وکړ د نړيوال بانک د يوه تخمين له مخې افغانستان ته په تېرو جګړو کې د هر اړخېزې بربادۍ له

بنسټيز قوت خاوند شي. اوس دا ويل غواړو چې په ساختماني برخه کې د خصوصي سکټور او دولت ترمنځ بايد يو داسې اساسي تړون رامنځته شي چې له نړيوالو مرستو او کورنيو عوايدو څخه مؤثره ګټه ترلاسه کړو او په اصولي توګه تړې د زېربنا د ساتنې او پراختيا لپاره کار واخلو.

د خصوصي سکټور د پراختيا لپاره ځينو اقداماتو ته اړتيا ده چې په دې ډول ورته اشاره کولی شو:

لومړی- په هېواد کې بايد يو ساختماني کوډ يا په بل عبارت يوه ساختماني مقرره وضعه شي او داسې څرګند ملي معيارونه چې له نړيوالو معيارونو سره سمون خوري رامنځته شي او د ټولو مرسته کوونکو هېوادونو او مؤسساتو د منلو وړ وي. د دې کوډ اهميت دا دی چې هر قراردادي به خپل وړانديزونه په همدې چوکاټ کې برابروي او د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره به پانګونه کوي.

دويم- د ساختماني قراردادي شرکتونو يوه سرتاسري اتحاديه بايد جوړه او تقويه شي او هغه قراردادي چې د دې اتحاديې غړيتوب ونه لري بايد د يوه قرارداد په مناقصه کې د ګډون حق ونه لري. دا اتحاديه بايد دومره پياوړې کړی شي، چې وتوانېږي د هر غړي د ظرفيت او کيفيت ګارنټي وکړي. د دې موخې د لاس ته راوړو لپاره بايد د بشري قوې ټول هغه اړخونه په اساسي توګه وڅېړل شي چې د افغانانو اوسنی ظرفيت معلوم او د يوه اساسي ظرفيت د منځته راتګ لپاره منظم يو کلن، پنځه کلن او لس کلن پروګرام جوړ شي.

درېيم- هر مرسته کوونکی هېواد، نړيوال بانک او

نا دولتي سازمانونه (NGO) د مناقصې جلا، جلا اصول لري. د دې بېلابېلو اصولو زده کړه او د پروپوزلونو وړاندې کول زموږ افغاني شرکتونو ته يو سترعذاب ګرځېدلی او له همدې کبله عمده قراردادونه د بهرنيو يا سيمه ييزو شرکتونو لاس ته لوېږي چې په پنځم شپږم لاس افغاني شرکت ته رسېږي او د ګټې ستره برخه هغه بهرني شرکتونه ترلاسه کوي، چې د پروپوزل ليکلو په چل پوهېږي. که غواړو چې دا بدبختي پای ومومي، نو لازمه ده چې دولت د مناقصې داسې اصول رامنځته کړي چې له نړيوالو مرستندويو مؤسسو او هېوادونو سره يوې څرګندې نتيجې ته ورسېږي او هغه اصول چې د ټولو لپاره يو ډول وي په تېزۍ سره خواره او عام کړي. بله لاره يې دا ده چې دولت دې له مرسته کوونکو هېوادونو څخه نقدې پيسې ترلاسه کړي او وروسته دې د خپلو شرکتونو په وسيله په خورا شفافيت او ايمانداری داسې لګښتونه وکړي چې په پايله کې يې نړۍ دې ته قانع شي چې دولت د خپل خصوصي سکټور په مرسته د نړيوالو قرارداديانو او ملګرو ملتونو د مؤسساتو په پرتله ډېر اغېزمن کارونه سرته ورسول.

څلورم- خصوصي شرکتونه هغه مهال پرخپلو پښو د درېدو توان پيدا کوي، چې له لنډمهال او منځمهال څخه په اوږدمهال يقين پيدا کړي او دا هغه وخت شونې کېږي، چې په منځمهاله او اوږدمهاله پروژو کې شرکتونه په دې ډاډه وي چې که چېرې د خپل ظرفيت د لوړولو لپاره پانګونه وکړي پانګه يې بې ځايه نه مصرفېږي، بلکې ګټوره نتيجه لري او که دا يقين پوخ شي، نو د افغانستان مختلف شرکتونه به اختصاصي کفايتونه ترلاسه کړي. د ساري په توګه، که چېرې دولت ټينګ

عزم ولري چې په پنځه کلنه موده کې د اوبو څلور سوه منځنۍ بندونه جوړ کړي، نو لازمه ده چې د پیسو سرچینه وضاحت ولري. نقشې تیارې او امنیتي شرایط مساعد وي، نو که چېرې خصوصي شرکتونه د دولت په منځمهاله موخو یقین وکړي ځانونه ورسره عیاروي او که چېرې موخه دا وي، چې پر څلورو سیندونو باندې په لس کلنه موده کې د برېښنا څلور ستر بندونه جوړېږي، نو هم لازمه ده په وضاحت سره وویل شي چې دې کار ته څه ډول ظرفیتونه په کار دي چې په داسې سترو پروژو کې ونډه واخلي، نو که داسې وشي پایله یې داده چې ځینې افغاني شرکتونه به پرخپل ظرفیت باندې پانګونه وکړي او یا دا چې له ځینو نړیوالو شرکتونو سره به شریک شي، چې د درېیم ګام د سترو پروژو لپاره عملي تجربه ترلاسه کړي.

د ساختمان بل مثال د کورونو او اپارتمانونو جوړول دي. زموږ په اقتصادي شرایطو کې د کورونو کرایه ډېره لوړه ده. د کابل او پېښور د کورونو د کرایې پرتله د دې خبرې ښه ثبوت دی، ځکه په پېښور ښار کې د یوه مناسب کور کرایه تر کابله لس تر شلو چنده ټیټه ده. که غواړو چې ملي پانګه په کار واچوو او نړیواله پانګه په مناسبه توګه جذب کړو، نو د کورونو کرایه باید کم تر کمه د ګاونډیو هېوادونو له کرایې سره برابره کړو، ځکه له اقتصادي پلوه به بیا له ګاونډیو هېوادونو سره پرتله کېږو، که چېرې دولت دا تصمیم ونیسي، چې د لسو کالو په چوکاټ کې د هستوګنې یو میلیون واحدونو جوړولو ته زمینه برابره کړي، نو لازمه ده چې د دې موخې د عملي کولو لپاره له شرکتونو، بانکونو او نورو ملي او نړیوالو امکاناتو څخه ډېر مؤثر کار واخلي.

په همدې بهیر کې له سلو نیولې تر دووسوو پورې شرکتونه داسې تقویه کېدی شي، چې د کورونو د جوړولو اساسي ظرفیت پیدا کړي او وتوانېږي چې د خپلو خلکو لپاره د هستوګنې وړ کورونه جوړ کړي. موږ به بیا اړ نه یوو، چې د نلدوانۍ، معمارۍ او یا نجاري لپاره د همسایه هېوادونو خلک په لوړه بیه استخدام کړو. که دا ساختماني ظرفیت چې د کمیت او کیفیت ترمنځ یې اعتدال موجود وي رامنځته شي، نو بیا به ولس په دې ډاډمن وي چې یو کور یا اپارتمان په مناسب قیمت او ټاکلي وخت ترلاسه کولی شي. کور یا د اوسېدو نور واحدونه زموږ د دولت د مامورینو ډېره ستره اړتیا ده.

که د اداري فساد لرې کول په اهدافو کې شامل وي، نو باید داسې بنسټونه ایجاد کړو، چې د دولت مامورینو ته د کورونو د جوړولو ترتیب ونیسي. یوه لاره یې د تقاعد داسې صندوق جوړول دي چې له پانګې څخه یې د هستوګنې د کورونو جوړولو لپاره رقم اخیستل کېدی شي. نورې نړیوالې تجربې هم شته چې د یوه ملي بحث او ملي اجماع په ترڅ کې ترې ګټه اخیستی شو.

۵- مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي:

په اوسنۍ نړۍ کې مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي د اقتصاد مهم رکن دی، ځکه چې د معاملاتو اصل پر معلوماتو ولاړ دی او که په مناسب وخت کې معلومات ترلاسه نه شي معاملات ګټه نه شي کولی. که څوک غواړي چې خپل تولیدات د بازار له اړتیاوو سره سم عیارکړي اړ دی چې په اړه یې پوره معلومات ولري.

دمخه مو ویلي وو، چې کله په ۱۳۸۲ هـ ل کال په اصولي توګه د ټیلیفون لایسنسونه توزیع شوي نه وو، نو ساعتونه په کار وو چې په کابل ښار کې به دې له یوه وزارت څخه بل ته احوال لېږه، مګر کله چې ۷،۵ میلیونو افغانانو ټیلیفون ترلاسه کړ اوس په اسانۍ سره د هېواد له یوه ګوټ څخه بل ته معلومات انتقال مومي او ٪۷۵ خلک کولی شي د یو بل له احواله خبر او د ژوند او سوداګرۍ لپاره ترتیبات ونیسي.

مخابرات او معلوماتي ټیکنالوجي یوازې د شخصي معاملو لپاره د اهمیت وړ نه دي، بلکې معاصر مواصلاتي سیستم د نننۍ نړیوال نظام بنسټ ګڼل کېږي، نو پر همدې بنیاد باید نوي مواصلاتي نظام ته د یوې پراختیايي وسیلې په توګه وګورو او د دې سکټور د ودې او پراختیا لپاره داسې ترتیبات ونیسو چې د افغانستان د راتلونکي لپاره هم ممد وي او هم یو رکن.

د دې لپاره چې دا موخه عملي بڼه غوره کړي، باید څو اساسي پالیسۍ جوړې او څو مهم تصامیم ونیول شي، ځکه کمپیوټر د یوه نوي علم په توګه ګړی په ګړی د پرمختګ او بدلون په حال کې دی. افغانستان نه شي کولی چې په دایمي توګه په نړیوالو سلاکارانو ملا وتړي. په کار ده چې د کمپیوټر د پروګرامونو په برخه کې د کمپیوټر د سافټویر د داسې پروګرام جوړوونکي وروزو چې زموږ د بشري پانګې د پراختیا اساسي رکن وګرځي، ځکه کمپیوټر ورځ تر بلې له سیاسته نیولې تر اداري او اقتصادي پورې په ټولو چارو کې مهم ځای نیسي، نو ځکه زموږ د سیاسي او اقتصادي استقلالیت لپاره ډېره مهمه ده چې د سافټویر جوړولو دا مهم ظرفیت په خپل هېواد کې

ایجاد کړو او د دې ظرفیت د ایجاد لپاره لازمه ده، چې په پوهنتونونو کې د کمپیوټر د لوړې کچې پوهنځي جوړ کړو او یا دا چې د معلوماتي ټیکنالوجۍ یو جلا پوهنتون پرانیزو، چې موخه یې یوازې د تخنیکي کسانو روزنه نه، بلکې د پروګرام لیکنې د ظرفیت رامنځته کول وي، کمپیوټر یو معاصر علم دی او د تاریخ زده کړه ورته ضرور نه ده، د طب له یوه پوهنتون څخه د داسې یوه پوهنتون د جوړولو لګښت ډېر کم دی، مګر د اقتصاد او اداري په برخه کې یې نتیجه د ډېر اهمیت وړ ده.

په نننۍ نړۍ کې کمپیوټر ته د عام ولس لاس رسی د اقتصادي تحرک اصلي معیار دی، د کمپیوټر لپاره برق ضرور دی او دمخه مو د برېښنا په اهمیت خبره وکړه، ځکه منظم او دوامداره برق له کمپیوټر څخه د ګټې اخیستو لپاره اساسي شرط دی.

انټرنېټ د مواصلاتي نظام یو بل جادويي ډوله سیم دی چې په یوه وخت کې یې ټوله نړۍ او فضا په بر کې نیولې ده. دا نړیوال جال هغه پوهنتون او کتابتون ته ورته دی، چې په میلیاردونو پاڼې ترې ډکې او په دې برېښنايي کړښه کې خوندي دي. هغه معلومات چې له یوه کتابتون څخه په یوه میاشت کې ترلاسه کېدی شي په انټرنېټ کې تر څو دقیقو زیات وخت نه غواړي، مګر له بده مرغه زموږ په هېواد کې دا اسانتیا ډېره لوړه بیه لري او که د یوه کور لپاره چې په ګاونډیو هېوادونو کې په لس ډالره د کوم کیفیت انټرنېټ ترلاسه کېږي زموږ په هېواد کې پرې تر څلورو سوو امریکایي ډالرو زیات لګښت راځي چې دا زموږ په اقتصادي شرایطو کې ډېر درونه قیمت دی او همدا دلیل دی چې زموږ ځوانان، خو لا څه زموږ

سوداګريز شرکتونه هم نه شي کولی له دې وسيلې څخه د لوړې بيې له امله اغېزمنه استفاده وکړي. زما په فکر د افغانستان دولت دې يوه داسې اصولي پرېکړه وکړي چې افغانستان د ازاد انټرنيټ ساحه وګرځي.

د انټرنيټ شرکتونه دولت ته کومه د يادولو وړ ماليه نه ورکوي، خو د ازاد انټرنيټ له امله را تلونکی اقتصادي خوځښت له دې ماليو څخه ډېر لوړ ارزښت لري. همدا ډول د ځينو امريکايي حقوقپوهانو او کمپيوټرپوهانو له خوا د سافټوير جوړولو په اړه يو ستر بحث جريان لري. که داسې اصولي اقدامات ترسره شي، نو په ګڼ شمېر کې به د سافټوير جوړولو کمپنۍ منځته راشي.

دا خبره مو په مخکې پاڼو کې ذکر کړه چې زموږ ځوانانو په تېرو اتو کلونو کې وکولی شول، چې د سافټوير په جوړولو کې خپله وندېه وښيي. که چېرې د دغو ځوانانو استعدادونو ته د رشد زمينه برابره شي دوی به د پوهنتونونو په راس کې ځای ونيسي او د دوی فکري پانګه به په ملي ګټو بدله شي.

په نړۍ کې د کمپيوټر بيه ورځ په ورځ په ټيټېدو ده. د امريکا د ټکنالوجۍ په ستر پوهنتون(MIT) کې يو ځانګړې لابراتوار په دې بوخت دی چې اول ځل د پنځوسو ډالرو په بيه يو کمپيوټر جوړ کړي او له دې څخه هدف دادی چې وروسته يې بيه شلو ډالرو ته را ټيټه کړي. که دا او دې ته ورته زمينې عملي بڼه غوره کړي، نو زموږ ځوانانو ته به هم په پراخه پيمانه د کمپيوټر او انټرنيټ د استعمال موقع په لاس ور شي او له دې ټکنالوژۍ سره پراخه اشنايي به د دوی د ژوند په هره برخه کې ډېرې مثبتې اغېزې ولري.

۲- ښاري خدمات:

ښاري ژوند د کار پر تقسيم ولاړ دی. په ښارونو کې زياتره خلک کسبګر دي او په تخصصي ډول خپل ژوند تأمينوي.

ښاري خدمات په عمومي ډول درې مهمې برخې لري:

الف- هغه خدمات چې د ښار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي.

ب- هغه خدمات چې ښاريانو ته وړاندې کېږي.

ج- هغه خدمات چې له ښار څخه سيمې او نړۍ ته وړاندې کېږي.

که دغو درېو برخو ته سمه پاملرنه وشي موږ به وکولی شو چې هم د خدماتو کيفيت لوړ کړو او هم د خدماتو په برخه کې کاري پراختيا او کاري زمينې را منځته کړو.

هغه خدمات چې د ښار له خوا کليو بانډو او مالدارانو ته وړاندې کېږي د کليوالو او مالدارانو په اړتياوو پورې تړاو لري. زموږ زياتره اطرافي وګړي په ورځ کې پنځوس افغانۍ عايد لري، چې دا ډېر ټيټ عايد دی او د دوی د پېر او پلور توان يې کمزوری کړی دی. دوی په ځينو خاصو موادو کې له ښاره سودا اخلي، د ساري په توګه، که واده ښادي وي، نو معمولاً ښار ته راځي او د واده د ضرورت شيان اخلي.

بزګران د سرې، غوړيو، اورلګيت، مالګې، تېلو او نورو شيانو د پېر لپاره ښارونو ته راځي، چې دا خدمات د بيې له پلوه ښاري دوکاندار ته د يادولو وړ ګټه نه رسوي، مګر کله که د دغو بزګرانو ورځنی عايد له پنځوسو افغانيو څخه دوه سوو

افغانیو ته لوړ شو، نو بیا به دوی خپلو اولادونو ته له ښاره کتابونه او ځینې نور شیان هم واخلي او د وخت په تېرېدو که چېرې هلته برېښنا ورسېږي، د دوی د پېر او اخیستو قوت به د دې وړ شي چې راډیو، د کالیو مینځلو ماشینونه، ټلویزیون، کمپیوټر او نورې برقي وسیلې هم له ښاره وپېري.

که چېرې زموږ کرنه عصري شي، نو کلیوال به له ښارونو څخه ټول وسایل لکه ټراکټور، ترېشر او نور واخلي او هغو زرعي مشاورینو ته به د مشورې اخیستو لپاره پیسې ورکړي، چې د دوی د حاصلاتو له پراختیا سره مرسته کولی شي. د دې ترڅنګ به دوی انجنیر، مهندس او ډیزاینر ته اړتیا پیدا کړي، چې دوی ته د کورونو، فابریکو او نورو تعمیرونو نقشې جوړې کړي او په سیمه کې د پلونو او بندونو د انسجام لپاره منظم ترتیب ونیسي.

هدف دادی چې په هره اندازه، چې د کلیوالو په عوایدو کې ډېرښت راځي په هماغه اندازه کلیوال کولی شي، چې د ټولنیزې همکارۍ له لارې خپلې اړتیاوې پوره کړي. همدا دلیل و، چې ما غوښتل د ملي پیوستون پروګرام په کلیو کې په شرکت بدل شي چې کلي یې په وسیله ملي او نړیوال مارکېټ ته لاره پیدا کړي. په هره اندازه چې زموږ د کلي سبزي په اروپایي مارکېټ کې وپلورل شي او یا یې مېوه د خلیج بازار ته ورسېږي په هماغه اندازه به زموږ د کلیوال ژوند بهتر شي.

په هره پیمانه چې د ارزښت د زنځیر کړۍ د نړۍ له معتبرو بازارونو سره وصل شي، په هماغه پیمانه به کلیوال د ښارونو خدماتو ته اړتیا او ورتیا پیدا کړي. د مثال په ډول، که غواړو چې د کلي انګور مو د خلیج بازارونو ته لار پیدا کړي، نو

مجبور یوو چې په صحي لحاظ تثبیت او ښه کیفیت ولري. د داسې کنټرول لپاره د هغو ملي تأسیساتو ایجادول په کار دي، چې تصدیق یې د نړۍ د اعتماد وړ وي.

د کابل پوهنتون د فارمسي پوهنځی داسې ډېر امکانات لري چې د پورتنیو اهدافو لپاره کارېدلی شوای او د دغو امکاناتو پرمټ پوهنتون کولی شول چې د یوې تصدۍ بڼه غوره کړي، مګر اوسني دولت ونه غوښتل، چې له یوې خوا کابل پوهنتون پر خپلو پښو ودرېږي او له بلې خوا د کیفیتونو د کنټرول یوه معتبره مؤسسه رامنځته شي.

د ښوونې او روزنې په برخه کې کلیو ته ښاري خدمات د ډېر ارزښت وړ دي. زه له ډېرو کلیوالو څخه اورم چې هلته د دولتي ښوونځیو هراړخیز خرنګوالی په خراب حالت کې دی، ځکه په ښوونکو باندې لازمه پانګونه نه ده شوې، درسي لوازم او د مکتبونو تعمیرات ضعیف دي او زیاتره مساجد او مکاتب برېښنا نه لري. د دې ستونزې د اوارې لپاره کولی شو د برېښنا په وسیله صوتي او تصویري درسي کسټونه، چې د پیاوړو استادانو له خوا تیار شوي وي د معلمانو او متعلمانو د مشاهدې لپاره وړاندې کړو. د دې ترڅنګ اوس په ښارونو کې خصوصي ښوونځي هم رامنځته شوي چې د دې خلا د ډکېدو لپاره یې غوره خدمت کولی شو، ځکه خصوصي سکټور په ډېرو برخو کې کولی شي د ناکام دولت له خوا راپیدا شوې خلاوې ډکې کړي او یا دا چې دولت باید د داسې ستونزو د اوارې لپاره اقدام وکړي او پخپله دې له عمده مضامینو څخه صوتي او تصویري ټایپونه جوړ کړي او په مؤثره توګه دې په ټول هېواد کې ووېشي. که له دې ټایپونو څخه په سمه توګه

استفاده وشي، نوله يوې خوا به د معلم صاحبانو پېټې کم شي اوله بله پلوه به زده کوونکي وتوانېږي، چې مزيد و معلوماتو ته لاس رسی پيدا کړي.

کابل چې د هېواد پلازمېنه ده له بده مرغه د لېسو تر منځ يې ډېر توپير شته. د احمد شاه بابا مېنې او د ښار د نورو اطرافو ښوونځي د اماني، حبيبيه او استقلال د لېسو په اندازه امکانات نه لري او درسي سويه يې هم يوله بله فرق کوي. که دولت د مجربو استادانو له خوا داډول جوړ شوي ټايپونه ووېشي او يا هم په انلاين ډول بعيد درسونه د ښوونځيو ترمنځ شريک شي تر ډېره بريده به په متوازنه توګه درسي امکانات د ټول هېواد په کچه عام او د استفادې وړ وګرځي. د دې طريقې يوه بله ګټه داده، چې ماشوم به په اسانۍ سره په خپله مورنۍ ژبه درسونه زده کړي او هم به نورې ژبې يادې کړي.

د ښار خلک د خوراک څښاک ډېر توکي له بازاره اخلي، نو ځکه لازمه ده چې په ښارونو کې لومړی د خوراک څښاک شيانو ته پام واړول شي. په ښاري قصابخانه کې غوښه ځوړنده وي او مچان ترې چاپېر وي، چې د بې کيفيته تېلو بدې اغيزې هم پرې لوېږي. که منظم ترتيب وي کېدی شي دا غوښې په صحي توګه ښاريانو ته وړاندې شي او که صحي او معياري ښه خپله کړي، نو د پېر او پلور په برخه کې به يې هم مثبت بدلون راشي.

د پلازمېنې کابل په شا وخوا ولايتونو پروان، پنجشېر، لوګر، کاپيسا، باميان او مېدان وردګ کې د مالدارۍ دومره امکانات شته چې د دې ښار د لبنياتو ټولې اړتياوې پوره کولی شي. هندوستان له کليو څخه د شيدو راټولولو او د لبنياتو په برخه کې د کوپراتيفي نظام د جوړولو ډېره بريالۍ تجربه لري،

چې د کابل او ګاونډيو ولايتونو ترمنځ پلې کېدی شي. په همدې ترتيب په نورو ولايتونو لکه ننګرهار، هرات، کندهار، مزار، خوست، کندز، پکتيا او..... کې به هم ښايي دا سې تجربې ډېرې بريالۍ نتيجې ولري.

د خدماتو د پراختيا لپاره څو نورعناصر ضروري دي:

لومړی- مقررات: دا سې مقررات وضع کول په کار دي، چې تش په کاغذ ليکلې پاتې نه شي، بلکې په اصولي توګه تطبيق شي. ښه خدمات په رغنده سيالۍ کې پراختيا مومي، خو که چېرې د محدودو افرادو په ګټه وکارېدل، نو بيا د خلکو باور له اصولو او ضوابطو څخه د ناوړو روابطو پر لور څرخي او کوښښ کوي، چې په سياسي زور ميدان وګټي، نه په مسلکي خوارۍ. په کابل کې له هوټلونو سره د مستوفيت او ښاروالۍ چلند يې يو غوره مثال دی. د هوټلونو مالکان وايي، چې هره ورځ د مستوفيت او ښاروالۍ مامورين په دوی پسې ورځي او په بېلابېلو نومونو ترې په شنه زور پيسې اخلي. دوی وايي، چې د دولت مامورين دوی ته دا ښيي چې څرنګه د بډو په بدل کې د دوی ماليه کمه کړي.

زموږ خصوصي ټلويزيونونه هم د دولت له مختلفو شبکو څخه په تنګ دي او نه پوهېږي چې کوم ډول مقررات پرې تطبيقېږي. څو ځله د خصوصي ټلويزيونونو ځينې کارکوونکي د ملي امنيت له خوا بنديان شوي دي چې په حقيقت کې نه د اساسي قانون او نه هم د رسنيو د قانون له مخې د ملي امنيت ارګان دا حق لري چې د ټلويزيون کارمند ته لاس واچوي.

دويم- د يوه منظم پلان طرح او اجرا: د دا سې يوه منظم پلان

طرحه کول چې په دقیقه توګه په کې دا څرګنده وي، چې د وطن د ودې لپاره کوم خدمات باید پراخیتا ومومي او په کومه توګه داسې خدمات عرضه کېدی شي. د دې یو مثال په هېواد کې سروې ګانې دي. په تېرو اوو کلونو کې د نړیوالې ټولنې ډېرو مؤسساتو دلته سروې ګانې ترسره کړې، چې د افغانستان د ټولو ګاونډیو هېوادونو په پرتله ډېرې ګرانې تمامې شوې. که څه هم د دې سروې ګانو ټول ساحوي مامورین افغان ځوانان وو، خو دا چې د څو بهرنیو شرکتونو له خوا ترسره شوې، نو بیه یې ډېره درنه تمامه شوه. د سروې ګانو ترسره کول هغه خدمات دي، چې په راتلونکو لسیزو کې ورته موږ په دوامداره توګه ډېره زیاته اړتیا لرو. که موږ د خدماتو یو منظم پلان ولرو په ډېره کمه موده کې همدا ظرفیت هم په خپلو پوهنتونونو او هم د شرکتونو جوړولو له لارې پیدا کولی شو. داسې نور ډېر مثالونه، شته چې پربنسټ یې ځوانانو ته د خدماتو له لارې ابرومند کارونه برابرېدی شي.

دریم- د ځمکو او هستوګن ځایونو عرضه کول: د ښاري خدماتو یو بل اصل په مناسبه بیه د ځمکو، کورونو او اپارتمانونو عرضه کول دي. زېربنایي خدمات لکه برېښنا، انټرنټ او داسې نور هم په دغو خدماتو کې راځي. زموږ په ښارونو کې د کورونو، اپارتمانو، برېښنا، انټرنټ او داسې نورو ضرورتونو بیه د ګاونډیو هېوادونو په پرتله ډېره لوړه ده. که غواړو چې ښارونه مو د اقتصادي تحرک مرکزونه وګرځي، په کار ده، چې د کورونو د اخیستو او کرایې بیه حداقل د ګاونډیو هېوادونو په اندازه راټیټه

کړو، مګر دا کار بې د دولت او خصوصي سکتورله همکارۍ ناشوني دی. د ساختماني شرکتونو د پیاوړتیا لپاره په دې کتاب کې ځانګړې وړاندیزونه شته.

زموږ د وړاندیزونو د عملي کولو لپاره مهمه ده، چې په راتلونکو پنځو کلونو کې یو میلیون د هستوګنې کورونه جوړ او د معلمانو، د دولت د کارمندانو، متشبثینو او ځوانانو په واک کې ورکړل شي.

زموږ د متشبثینو یوه لویه ستونزه د ځمکو لوړه بیه ده. دا په دې معنی نه ده چې بویه ځمکې نشته، بلکې د خدماتو د عرضه کولو لپاره له دولت سره منظم پلان نشته. که دولت وغواړي کولی شي د متشبثینو په همکارۍ منظم پلانونه جوړ کړي.

د دې یو ښه مثال د مزارشریف ښار دی. پنځه کاله پخوا د مزار ښار ډېر ناپاکه او د هستوګنې ځایونو، دوکانونو او مارکیټونو له کمبود سره مخ و. په ښار کې یو سړک هم په سمه توګه پوخ نه و، مګر کله چې خصوصي سکټور له دولت سره لاس یو کړ، سړکونه پاخه شول، کورونه، دوکانونه او مارکېټونه جوړ شول او همدا ډول اوس خصوصي شرکتونه د ښار د پاکوالي لپاره هم له دولت سره مرسته کوي، چې دې همکارۍ د ښار بڼه بدله کړې ده.

په هرات کې څو کاله وړاندې خلکو له دولت سره ومنله، چې خپلې ابادۍ چپه او سړکونه پراخ کړي چې په لږه موده کې دا چاره ترسره شوه. له دې کار سره له یوې خوا د خلکو د جایدادونو ارزښت زیات شو او له بله پلوه د ښار بڼه معیاري شوه.

دا سمه نه ده، چې ووایوو په مزارشریف او هرات کې ستونزې نشته، خو هدف دادی چې په وطن کې داسې ابتکاري

بېلګې شته چې له یوه ولایت څخه بل ته انتقالېدی شي.

د ښاري خدماتو د منظم پلان د نه لرلو له کبله زموږ غالۍ اوبدل له ډېرو ستونزو سره مخ ده او دا وخت بېخي پردې شوې دي. که څه هم د پېړیو په اوږدو کې زموږ خویندو او ورونو د غالۍ اوبدلو په کار کې ډېرې سترې تجربې ترلاسه کړې، خو اوسمهال زموږ غالۍ له پاکستان څخه نړۍ ته د پاکستاني صنعت په نامه صادرېږي. د غالۍ اوبدونکو د اتحادیې د دعوې له مخې څو ستونزې د دې لامل شوي چې زموږ غالۍ اوبدل اوس له هېواده بهر دي. یوه ستونزه دا ده چې په ټول هېواد کې د غالۍ مینځلو دستګاه نشته. غالۍ اوبدونکي حاضر دي، چې د دې دستګاه د جوړولو لپاره پانګونه وکړي، خو دولت تراوسه دوی ته لازمه ځمکه په اختیار کې نه ده ورکړې.

بله د رنګ او وړۍ د ښه جنسیت د نه لرلو ستونزه ده، چې په نړیوال مارکېټ کې د دوی د مصنوعاتو اعتبار ته زیان رسوي او د افغانستان دولت په دې برخه کې هم له دوی سره مرسته نه ده کړې. نړیوال مارکیټ ته د غالیو د انتقال پروسه د غالۍ اوبدونکو بله ستونزه ده، چې افغان دولت ورته شرایط نه دي برابر کړي. اوسنی دولت تراوسه نه دی توانېدلی، چې د هوایي کارګو له لارې د غالیو د انتقال مناسب شرایط برابر کړي. همدا دلیل و، چې غالۍ اوبدونکو پاکستان ته مخه کړه او د هغوی له هوایي کرښو یې کار واخیست.

زموږ په ښارونو او کلیو کې د غالۍ اوبدلو کسب شته، خو د خدماتو هغه زنځیر نشته، چې یو رنګ پوهه او تخصص په بل رنګ پوهې او تخصص پورې وتړي او ډېرو خلکو ته هم د کار

زمینه برابره کړي او هم ورته غوره خدمات وړاندې کړي.

زه د خپلې نړیوالې تجربې په اساس ویلی شم، چې له دولت څخه زموږ د غالۍ اوبدونکو غوښتنې ډېرې پر ځای او معقولې دي. که چېرې د اروپا او امریکا د سوداګرۍ د مدیریت استادان هم له دغو غالیو اوبدونکو سره کېني، نو د دوی غوښتنې به ومني. په نوره نړۍ کې د سوداګرۍ اتحادیې او دولتونه په سلګونو میلیونو ډالر لګوي چې د سوداګرۍ د ادارې کارپوهان د ستونزو تحلیل او حل لارې وړاندې کړي، مګر زموږ دولت ته غالۍ اوبدونکو په وړیا ډول داسې مشورې ورکړې، خو دوی پرې غوږ نه دی ګرولی. که په هېواد کې یو اغېزمن دولت راشي ژر تر ژره به د غالۍ اوبدونکو دا غوښتنې پر ځای او په لکونو خلکو ته به کاري زمینې پیدا کړي.

په همدې ډول هغه کسبګر چې په هېواد کې ژوند کوي د خپل کاري ظرفیت د لوړولو او د غوره خدماتو د ارایه کولو لپاره د دولت مرستې ته اړ دي.

د کابل د پلچرخي د کسبګرو له اتحادیې څخه نیولې د جلال آباد، کندهار، هرات، کندوز، بغلان، مزار، خوست، بدخشان، تخار، فراه او هلمند د مزدورانو او کسبګرو تر اتحادیو پورې ټولو په مفصله توګه خپلې ستونزې تحلیل کړې او د هوارې په موخه یې له دولت څخه مرسته غوښتې، مګر دولت پرې ځان نه دی پوه کړی. که اغېزمن دولت موجود وي د دې ستونزو د هوارې لپاره په ډېره اسانه توګه ترتیب نیول کېدی شي.

زموږ کسبګر د اولاد د نفقې ګټلو لپاره په ټوله نړۍ کې خواره دي. د ایران ساختماني شرکتونه په تېرو دریو لسیزو کې زموږ د کسبګرو په همت پر مخ ولاړل. که چېرې موږ د خپلو

معلمانو، مامورینو او متشبثینو لپاره د هستوګنځایونو ترتیب نیسو، نو له یوې خوا به مو دغه وطنوال کسبګر چې په ډېرو سختو شرایطو کې په ګاونډیو هېوادونو کې ژوند کوي بېرته خپل هېواد ته راستانه شي او له بله پلوه به هغه ټول کاري ظرفیت را ټول شي، چې موږ ورته همدا اوس ډېره اړتیا لرو.

هغه خدمات چې له ښار څخه سیمې او نړۍ ته وړاندې کېږي: د ښاري خدماتو دا برخه په سیمه ییزو او نړیوالو خدماتو پورې تړلې ده. یو مثال یې، د حوالې سیستم او بانکونه دي. پخوا تر دې چې بانکونه رامنځته شي زموږ بهر مېشتو افغانانو به خپلوانو ته د حوالې له لارې پیسې رالېږلې، خو اوس چې بانکونه جوړ شوي سوداګریزو شرکتونو ته د صادراتو او وارداتو اسانتیاوې رامنځته کوي. د تشبث د تقویې لپاره بانکونه مهم دي، ځکه بانکونه د پور ورکولو له لارې متشبثین تقویه کوي او د نړیوالې پانګې په جلب وجذب کې بااعتباره ملي بانکونه ډېر اساسي رول لري.

هغه مهال چې په نړۍ کې د چټکو مواصلاتو امکانات نه وو، نو زیاتره خدمات په ملي چوکاټ کې ترسره کېدل. د ساري په ډول، هغه وخت چې د ټیلیفون، انټرنیټ، فکس او نور مواصلاتي امکانات نه وو د یوه سوداګریز شرکت مسؤولینو به د خلکو د شکایتونو او فرمایشونو د اورېدو لپاره په هره مغازه کې یو دفتر درلود. دوی به چې په هر هېواد کې مغازه لرله په هماغه مغازه کې به یې د هغه وطن مامورینو کار کاوه او یاده شوې دنده به یې ترسره کوله، مګر اوس چې ذکر شوي امکانات شته شرکتونه کولی شي د ټیلیفون د یوې شمېرې په وسیله د نړۍ له ګوټ، ګوټ څخه د خلکو شکایات او فرمایشونه راټول

کړي. که د یوه امریکایي شرکت د ټیلیفون مرکز ته څوک د نړۍ له هر ګوټ څخه ټیلیفون وکړي، نو ښایي په هندوستان کې ناست نفر ورته ځواب ووایي، ځکه هندوستاني ځوانان د امریکا د بېلابېلو سیمو په مختلفو لهجو خبرې کولی شي او په ډېره اسانۍ هغه کارونه اجرا کوي، چې لس کاله پخوا پخپله امریکایانو ترسره کول.

د داسې خدماتو عرضه کولو لپاره باید یوه پیاوړې بشري قوه رامنځته او د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې اساسي پانګونه وشي.

د معلوماتي ټیکنالوجۍ په برخه کې د هندوستان د بنګلور او حیدرآباد تجربې له یوې خوا او د ایرلینډ تجربې له بلې خوا دا په ګوته کوي، چې معلوماتي ټیکنالوجي د دوی د ژوندانه د دې یو ستر عنصر ګرځېدلی، چې د ښاري خدماتو د عرضه کولو چاره یې ډېره اسانه کړې ده.

و- مارکېټ جوړول:

څرنګه چې موږ د دولت او ملت جوړونې ته اړتیا لرو، همدا ډول مو د قانونمند او متحرک بازار جوړول هم ستره اړتیا ده. د داسې بازار په ځینو اصولو باندې مخکې غږېدلي یوو. قانونمند بازار د قانوني حکومت تر ټولو ستر شرط دی، ځکه د قانون د حکومت په رڼا کې ژوند، وطن، پانګه او معاملات خوندي وي، خو د دې تر څنګ زېربنا هغه اړتیا ده چې پرمټ یې ټول اقتصادي معاملات په اسانۍ سرته رسېږي. دلته د یوه قانونمند بازار په ځینو هغو اصولو رڼا اچوو چې زموږ په ځانګړو شرایطو کې ورته پاملرنه په کار ده:

نړيواله سطحه يې خپل فعاليتونه پيل کړل. د دې ټولو فعاليتونو عمده پايله داده، چې فقيرو خلکو ته د يوه جمعيت د ګارنټۍ پر اساس پورونه ورکول شي. غريب خلک هم په ډېره ايماندارۍ دا پورونه پرې کوي او د خپل ژوندانه د ښه کولو لپاره ترې کار اخلي.

واړه پورونه په دې هم ډېر د اهميت وړ دي، چې غريبو خلکو ته د حد اقل اقتصادي خوځښت زمينه برابره کړي، خو ددې لپاره، چې اساسي اقتصادي خوځښت رامنځته شي د منځنيو او سترو پورونو ورکولو ته اړتيا ده.

د منځنيو پورونو اندازه شرايطو ته په پام سره فرق کوي. زموږ په ځانګړو شرايطو کې له ۲۵ زره افغانيو څخه تر ۲۵۰ زرو افغانيو پورې او له ۲۵۰ زرو څخه تر ۵۰۰ زرو افغانيو پورې قرضه د خاص اهميت وړ ده. ددې پورونو اهميت دا دی، چې هغو ځوانانو ته چې مبتکر فکر لري، خو د عملي کولو پانګه يې نه لري، د کار زمينه مساعده کړي او دا چې پخپله ګټندوی وي پور ورکوونکو ته هم ګټه ورسوي.

دا ډول پورونه هغو متشبثينو ته، چې په وړه سطحه کې يې خپل برياليتوب تثبيت کړی، خو د پانګې د کموالي له کبله نه شي کولی، چې د خپل کار ساحه پراخه کړي، ډېر مهم دي. د مثال په توګه، يو بزګر چې دواړه پور په نتيجه کې يې په لس جريبه ځمکه باندې يو فصل کرلی وي او په دې برخه کې يې خپل تشبث ثابت کړی وي، خو د پيسو د نه لرلو له کبله نه شي کولی، چې دا سې يو جنس چې په هېواد کې نوی وي او ښه بازار لري وکري، نو که چېرې دې بزګر ته د سل جريبه ځمکې د اجاره کولو چانس په لاس ورشي ښکاره ده، چې لويه ګټه به ترې

لومړی- د پور نظام: دا هغه نظام دی، چې په نړۍ کې د اقتصاد په چټکتيا کې ستره ونډه لري. دا سيستم درې برخې لري، چې درې واړه د اقتصادي تحرک لپاره مهمې دي او دا هغه سيستم دی، چې کولی شي وړې پيسې ټولې او سترو موخو ته پرې د عمل جامه واغوندي.

د واړه پور سيستم نن ورځ د ډېرو فقيرو خلکو د هوساينې لپاره يو ګټور اقدام ثابت شوی دی. د واړه پور په باب د اسلامي هېواد بنګله دېش ستره کارنامه د مثال په ډول يادولی شو. د نوبل جايزې ګټونکي ډاکټر محمد يونس هغه شخصيت و، چې ددې سيستم په پراختيا کې يې په بنګله دېش کې ستر رول ادا کړی دی. د واړه پور عمده ګټه داده، چې په عمومي ډول فقير خلک او په خصوصي توګه هغه فقيرې مېرمنې چې هېڅ جايداد نه لري د ژوند د تېرولو لپاره ترې کار واخلي. کله چې په دې اړه سپارښتنه وشوه، چې مستحقو مېرمنو ته دې واړه پورونه ورکول شي. مهمه پوښتنه دا وه چې دوی به څرنګه د دغو پورونو په پرېکولو وتوانېږي؟

د ډاکټر محمد يونس مهم ځواب دا و، چې دا پورونه به د يوې ټولنې له خوا پرې کېږي، ده تر يو سمندري توپان وروسته د مېرمنو يو ټولګی جوړ کړ او خپلې پيسې يې ورته د پور په توګه ورکړې په نيږدې وخت کې څرګنده شوه، چې فقيرې مېرمنې د پور په پرې کولو کې تر هر چا ډېرې امانتدارې دي او په منظمه توګه خپلې ژمنې سرته رسوي. د دې په پايله ګرامين بانک جوړ شو، چې اوس په نړيواله کچه پېژندل شوی بنسټ دی. د ګرامين ترځنګ د برک په څېر چې اوس په افغانستان کې هم فعاليت کوي، نور بنسټونه هم ايجاد شول او په سيمه ييزه او

واخلي او لا به هم د خپل ابتکار ساحه پراخه کړي، خو که چېرې یوه مبتکر ته د خپل نظر د عملي کولو موقع په لاس ورنه شي، نو ابتکاري نظریات به یې یوازې نظریات پاتې شي او هېڅکله به هم عملي نه شي، چې نه به یې ځان ته کومه ګټه ورسېږي او نه هېواد ته.

د منځنیو او وړو پورونو تر منځ هم توپیر دی، ځکه د منځني پور اخیستو لپاره یو څوک اړ دی، چې سوداګریز پلان ولري، چې د پور ورکوونکي بنسټ له خوا به د دې پلان د تطبیق مرحلې تر څارنې لاندې نیول کېږي. د منځنیو پورونو ترڅنګ د سترو مفکورو او نظریاتو د عملي کولو لپاره لوی پورونه ډېر لازمي دي، ځکه بې له لویو پورونو سترې مفکورې او ابتکاري نظریې نه شي عملي کېدی.

د دې بهیر د غښتلي ودې لپاره بانکونه هم مهم دي. د بانکونو په وسیله ټولنیزه هوسایي رامنځته کېږي. د ساري په توګه، که څوک غواړي په ځانګړې توګه کور یا اپارتمان جوړ کړي، نو له یوې خوا ډېر وخت غواړي او له بلې خوا په ډېره لوړه بیه پرېوځي، مګر په هغو هیوادونو کې، چې ساختماني شرکتونه شته کولی شي له بانکونو څخه ضروري پورونه ترلاسه او د خلکو د توان او اړتیا تر څېړنې وروسته کورونه جوړ او بازارونو ته یې وړاندې کړي. د دې ترڅنګ بانکونه پېرودونکو ته د هغوی د میاشتنیو عوایدو په نظر کې نیولو سره پورونه ورکوي، چې هغوی په ټاکلې موده کې د کور یا اپارتمان مالکان شي. په وړه، منځنۍ او لویه کچه د پور د منظم سیستم موجودیت د هېواد د اقتصاد په هره برخه کې اغېز لري.

د اسپانیا یو ستر ابتکار دا و، چې د پور د سیستم په وسیله

یې په خصوصي سکتور کې دا توانایي پیدا کړه، چې د زېربنا یوه ستره برخه یې جوړه کړه. په هندوستان کې په تېرو دریو کلونو کې ځینې داسې بنسټونه منځته راغلي، چې د زېربنا پانګه یې بولي او د خصوصي سکتور له لارې یې د زېربنایي پروژو جوړول خپله موخه ګرځولې ده. موږ باید د دغو مهمو تجربو پر اساس د لازمې پراختیا لپاره په افغانستان کې هم د پور ورکولو د سیستم په هکله جدي اقدامات وکړو.

په دې برخه کې د اسلامي بانکدارۍ هغه ابتکارات، چې په تېرو شلو کلونو کې شوي هم د ډېر اهمیت وړ دي، ځکه بنسټیز اصل یې پر مضاربت ولاړ دی، نو لازمه ده چې موږ له نورو اسلامي هېوادونو بیا په تېره د خلیج له تجربو ګټه واخلو او د هغوی په اشتراک دا ډول نهادونه پخپل هېواد کې جوړ کړو.

دویم- اجاره او بیمه: د یوه متشبث انسان د بریالیتوبونو راز د اقتصادي بنسټونو په موجودیت کې دی. په دې برخه کې د پور د سیستم په اړه وپوهېدو، خو د اجارې او بیمې سیستم هم د یوه متشبث د بریالیتوب لپاره مهم بنیادونه دي. که چېرې یو متشبث وغواړي، چې د کرنې په برخه کې تشبث وکړي او اړ وي چې ځمکه واخلي، نو د ځمکې لوړه بیه به هغه ته د ګټې چانس په لاس ورنه کړي او که له دولت یا خلکو څخه ځمکه په اجاره ونیسي، نو د کمو پیسو په بدل کې دا کار کولی شي.

همدا ډول د ساختمان جوړولو په برخه کې د ماشینونو اجاره کولو سیستم هم ډېر ضروري دی. که یو ساختمان جوړوونکی اړ شي چې ماشینونه په کامل مالکیت واخلي، نو په هغه صورت کې به ډېره ګرانه وي چې داسې وکړي، ځکه په مارکېټ کې به د یوه ماشین بیه دومره لوړه وي چې متشبث ته به د نور فعالیت

لپاره کافي پيسې نه وي پاتې، نو ځکه د بانکونو او يا نورو ساختماني شرکتونو په څېر د ماشين الاتو د شرکتونو موجوديت هم د اقتصادي خوځښت يوه لازمي برخه ده.

په افغانستان کې له نېکه مرغه ځينو متشبثينو د ماشينونو د اجارې شرکتونه جوړ کړي دي او د دوی د فعاليت کچه دې ته رسېدلې چې بهرنيو قراردادي شرکتونو ته هم په اجاره ماشينونه ورکوي. مګر له بده مرغه د افغانستان دولت په دې نه دی بريالی شوی چې د دوی نظريات واوري او د ستونزو په حل کولو کې ورسره مرسته وکړي، ځکه د داسې شرکتونو يوه مهمه ستونزه د بيمې نشتوالی دی. که چېرې د ماشين آلاتو د اجاره دارۍ يو شرکت، يو ماشين چې له پنځوسو زرو ډالرو تر درې سوو زرو ډالرو بيه ولري، له لاسه ورکړي او په يوه کال کې دا عمل څو ځله تکرار شي، نو شرکت ته به ويجاړوونکې صدمه ورسوي. د بيمې اساس دا وي چې د طبيعي افاتو او انساني صدماتو د راتګ پر وخت د يوه متشبث د زيانونو جبيره وکړي. که د بيمې منظم سيستم وي، نو متشبث په ډاډه زړه کولی شي خپل پلانونه منسجم کړي. جګړه ييز حالات او بد امني د خاصو اقداماتو غوښتنه کوي. په هغه صورت کې چې امن نه وي دولت او نړيوال ټولنه د نړيوالو تجربو پر اساس کولی شي اصولي ګامونه واخلي چې د متشبثينو هلې ځلې تقويه او هغوی ته د نورو اقتصادي فعاليتونو د پراختيا زمينه برابره کړي.

دریيم- د تدارکاتو زنځير يا (Supply Chain): دا يو عملي فن دی، ځکه اوسنی نړيوال اقتصاد په دې استوار دی او هر چېرې، چې خامو يا پخو موادو ته اړتيا پېښه شي بايد پر

وخت ورته ورسېږي.

د تدارکاتو نظم راوستلو ته د تدارکاتو زنځير وايي او زنځير يې ځکه بولي چې که ترمنځ يې هره کړۍ ماته شوه، نو زنځير خپل اغېز له لاسه ورکوي. په همدې ډول د تدارکاتو د زنځير هره کړۍ د زنځير د موجوديت لپاره هم ډېر اهميت لري. ددې ادعا ژوندی مثال زموږ واردات دي. موږ د مختلفو پروژو لپاره بېلابېلو ماشينونو ته اړتيا لرو او ترڅو، چې يو ماشين کم وي دا پروسه پرمخ نه شي تللی، خو له بده مرغه ډېر وخت داسې شوي، چې زموږ د اړتيا وړ واردات د کراچۍ په بندر کې په اونيو او مياشتو ټال شوي دي. په چين، جاپان، اروپا، او امريکا کې د يوې پروژې مسؤول په دقيقه توګه پوهېږي، چې دده د اړتيا وړ ماشينونه به کوم وخت ده ته ورسېږي او که ځنډ په کې راشي، نو د ماشينونو شرکتونه به ورته ډېره لويه جريمه ورکوي. خو دا چې موږ په وچه پروت هېواد يو - زموږ واردات په يقيني ډول د مودې له پلوه نه شي ګارنټي کېدی، چې په خپل وخت به زموږ لاس ته راشي. له همدې کبله اړ يوو، چې خپل ضروري تدارکات په اساسي توګه تنظيم کړو او له هغو هېوادونو سره، چې بحري بندرونه او د ريل پټلۍ لري يوې موافقې ته ورسېږو، ځکه په وچه پرتو هېوادونو لپاره ځينې نړيوال قوانين موجود دي او موږ بايد د هغو قوانينو په چوکاټ کې يوه پياوړې ملي طرحه او ابتکار رامنځته کړو، چې په پايله کې يې زموږ د بارچالانۍ نظام داسې بڼه غوره کړي، چې د پروژو د تطبيق لپاره له وخت او زمان څخه مؤثره ګټه واخلو.

د بارچالانۍ اهميت يوازې په دې کې نه دی چې د پروژو د عملي کولو لپاره مواد انتقال کړي، بلکې کرنه، صنعتي

فعالیتونه او نور ټول خدمات په یوه تدارکاتي نظام پورې تړلي شیان دي. موږ اړ یوو، چې په دې فني برخه کې ګڼ شمېر ځوانان وروزو، چې د دې مهم زنځیر په هره کړۍ کې د ډېرو معلوماتو خاوندان شي او وکړی شي، چې راتلونکي نسلونه هم تربیه کړي.

څلورم- د ګټې زنځیر: بشري پانګه کولی شي طبیعي او کلتوري شتمنۍ په مالي پانګه واړوي. د طبیعي پانګې په اړه مو د مخه وویل، چې څنګه خام مواد کېدی شي پر قیمتي تولیداتو باندې بدل شي. زموږ مېرمنې لاسي کارونه کوي، خو نه دوی د یادولو وړ ګټه ترلاسه کوي او نه هغه سوداګر، چې له دوی څخه لاسي جوړ شوي توکي اخلي. سبب یې دادی، چې د ګټې زنځیر محدود او لنډ پاتې دی او هغه کړۍ، چې کولی شي دا لاسي صنایع د نړۍ سترو بازارونو ته ورسوي په دې زنځیر کې نه ده ورزیاته شوې. موږ اړ یوو، هغه کړۍ چې د کالیو د نړیوالو سټنډرډونو ځانګړنې په ګوته کوي او د هغو پلورنځیو د غوښتنو په اړه معلومات راکوي، چې ستر بازار لري د خپلو ګټو په زنځیر کې زیاته کړو.

د دې لپاره چې زموږ لاسي صنعتګران د دې بازارونو پر اهمیت پوه شي او د هغوی د اړتیاوو په پام کې نیولو سره خپل کارونه تنظیم کړي، نو په کار ده، چې دوی ته د معلوماتو راټولولو او د فني مهارتونو د لوړولو زمینه مساعده شي. کله چې د ګټو زنځیر زموږ له کلي څخه تر نړیوال بازار پورې په منظمه توګه وغځېږي او خلک په هرې کړۍ کې د بلې کړۍ پر اهمیت پوه شي، نو هغه مهال به د ګټې زنځیر رښتیا هم پیاوړی او د دې لامل شي، چې زموږ د ټولنې شلېدلي خواوې وتړي او د

خلکو ژوند هوسا کړي.

د ګټې د زنځیر بل مثال کلتوري شتمني ده. موږ د خپل تاریخ له ډېرو دورو څخه لرغوني اثار او نښې لرو، چې زموږ کلتوري پانګه ده. مصر، مکسیکو او ترکیه د هغو هېوادونو له بېلګو څخه دي، چې له خپلو لرغونتوکو او ټوریزم څخه یې د ګټې یو قوي زنځیر جوړ کړی دی او توانېدلي دي، چې هر کال په میلیاردونو ډالر له دغه زنځیر څخه پیدا کړي. سره له دې، چې ځینې خلک فکر کوي، په اوسنیو امنیتي شرایطو کې په افغانستان کې د ټوریزم پراختیا ناممکنه ده، مګر افغان متشبثینو دا نظریه غلطه ثابته کړه، او په بلخ کې هغه څو تنه متشبثین، چې څو ستر باغونه یې جوړ کړي وایي، چې د دوی باغونو ته خلک راځي ودونه او نور ډول ډول محافل په کې نیسي او په دې برخه کې د خلکو تقاضا تردې هم لوړه بریښي.

اوس چې زموږ په هېواد کې ګڼ شمېر بهرنیان ژوند کوي کولی شو، هم د دوی له لارې او هم د داخلي ټوریزم د پراختیا له لارې خپله دغه برخه د ګټې په زنځیر بدله کړو.

پینځم- ګارنټي: پانګونه همېشه له خطر سره مخ وي. که پانګوال خطرونه ونه مني، نو د ډېرو پیسو خاوندان کېدی نه شي. کله چې په امریکا او اروپا کې اساسي اقتصادي وده پیل شوه پانګوال اړ وو، چې د پانګې د پراختیا لپاره ټول خطرونه ومني، مګر د وخت په تېرېدلو داسې بنسټونه رامنځته شول، چې ورو- ورو یې د پانګونې په برخه کې ریسک کم کړ.

د قانون حاکمیت او د بیمې او پور سیستمونه هغه نوښتونه دي، چې رښتیا هم د پانګوال خطرونه تر ډېره بریده کمولی شي او په کومه اندازه، چې د پانګوال خطرونه کمېږي په هماغه

اندازه د هغوی د فعاليت ساحه پراختيا مومي. له دې سيستمونو څخه يو تر ټولو مهم سيستم، ګرنټی ده، چې په تېرو شپېتو کلونو کې رامنځته شو. دا ګارنټي بېلابېلې برخې لري او د مختلفو هېوادونو او مؤسساتو له خوا ورکول کېږي، چې د سياسي ريسک ګارنټي يې غوره مثال دی، ځکه په هغه وخت کې، چې د دولتونو د پاليسيو په تداوم باندې پانګوال باور ونه لري، نو هم د دولت او هم د پانګوالو له خوا په قراردادونو کې د سياسي ريسک ګارنټي دا خلېږي او معنی يې دا وي، چې که د حکومت پاليسي بدله شي، نو په هغه صورت کې به د رېسک ګارنټي کوونکې مؤسسه د پانګوال د تاوان جبيره کوي.

همدارنګه حکومت به له وړاندې څخه په قانوني توګه يوه اندازه تاوان منلی وي. په دې کې عمده عنصر هغه درېيم ګړې مؤسسه ده، چې د دولت او پانګوال ترمنځ د دواړو خواوو ژمنې څاري، چې قراردادونه يې بايد پر اصولو ولاړ وي. د ګارنټۍ يو بل مثال په يوه بې ثباته هېواد کې د پانګوالو تشويق او ترغيب دی.

د ساري په توګه، موږ اړ شوو، د مؤقتې او انتقالي دورې پر مهال د امريکا له متحدو ايالاتو څخه وغواړو، چې له امريکا څخه بهر د پانګونې ګارنټي کوونکې مؤسسې (OPIC) په وسيله زموږ په هېواد کې بهرنۍ پانګونه ګارنټي کړي. تر څه بحثونو وروسته دا کار وشو او د ۲۰۰۸ ميلادي کال تر پای پورې د امريکا يادې شوې مؤسسې وکولی شول تر يو ميليارد ډالرو زياته بهرنۍ پانګونه په افغانستان کې ګارنټي کړي. ددې نوښت نتيجه دومره بريالۍ شوه، چې تېرکال د همدې مؤسسې له خوا شپږو نورو هغو هېوادو ته هم انتقال شوه، چې تازه د

جګړې له ډګره راوتلي وو. په افغانستان کې د بهرنۍ پانګې ګارنټي کېدل مثبت دي، ځکه د هر وروسته پاتې هېواد هدف بايد داوي، چې د کارد ايجادولو لپاره د امکان ترحده بهرنۍ پانګه جذب کړي، مګر اصلي هدف بايد دا وي، چې موږ له هېواده بهر او په هېواد کې دننه، افغاني پانګه جذب او په کار واچوو. دا چې په وروسته پاتې هېوادونو کې د کورنۍ پانګې لپاره د ګارنټۍ کومه منبع نشته، نو موږ بايد نور شرايط داسې عيار کړو، چې خپله پانګه مو بهرته ونه وځي.

ز- ټولنيز تشبث:

فردي تحرک د متشبث اقتصاد لپاره خاص اهميت لري او د تاريخ په اوږدو کې داسې بنسټونه منځته راغلي چې متشبثينو ته دا امکان برابر کړي تر څو خپلې پانګې سره راټولې کړي، چې په ګټه او تاوان دواړو کې سره شريک شي. د دې يو مثال خانداني تجارت دی، خو په دې عنعنوي تجارت کې د شرکتونو مالکيت او مديريت له يوه تن سره وي او په يوه کورنۍ کې تمرکز لري، مګر په يوه سهامي شرکت کې د مالکيت او مديريت په برخه کې توپير وي، ځکه مديريت هغو کسانو ته سپارل کېږي، چې د مديريت وړتيا لري او د مالکينو ګټه خوندي ساتلی شي. په داسې بنسټونو کې د مالکانو دنده څارنه وي چې وکولی شي خپل ملکيت او ګټې خوندي وساتي.

په نړۍ کې يو خاص بنسټ چې په وروستيو لسيزو کې يې ځانګړې حيثيت پيدا کړی ټولنيز تشبث دی. زموږ په ټولنه کې دا تشبث په يوه ساحه کې ډېره اوږده سابقه لري چې هغه د اوبو د تنظيم برخه ده. د تاريخ په اوږدو کې د افغانستان په هر ګوټ

کې د ټولنیز کوښښ په نتیجه کې د اوبه خور لپاره ویالې جوړې شوې دي او ستر سند یې په هرات کې د اوبو د نظام په هکله هغه ځانګړی ترتیب دی، چې په لسمه هجري پېړۍ کې یې رامنځته کړی و. دا طریقه په دومره اساسي ډول پلې شوې وه چې نن هم دوام لري او دا وخت له نړیوال بانکه نیولې د نورو ټولو نړیوالو بنسټونو متخصصین دې اجماع ته رسېدلي چې د اوبو حفظ او مراقبت بې له دې چې ولسونه او ټولنیز بنسټونه په کې برخه واخلي، دولتونه یې نه شي تنظیمولی.

اوبه زموږ د طبیعي پانګې ستره برخه جوړوي، نو لازمه ده چې یو ځل بیا خپلو ټولنیزو بنسټونو ته قانوني واک ورکړو او د دولت او ملت ترمنځ نوي قرارداد ونه او نوی تعادل راوړو.

په وروسته پاتې هېوادونو کې د ټولنیز تشبث یو ستر بریالیتوب د برېښنا تولید او ثارنه ده. وړه برېښنا چې د دولت یا مرسته کوونکو هېوادونو په مرسته د کلیو د تشبث پر اساس رامنځته شوې ډېره بریالۍ ده. عمده مثال یې نیپال دی چې پلازمېنه یې د برېښنا له کمبود سره مخامخ ده، خو کلي یې د خپل زحمت په بنیاد په برېښنا روښانه دي. زموږ په هېواد کې هم د برېښنا په برخه کې ځینو کلیو اقدام کړی دی، خو دا واړه کوښښونه هغه وخت نتیجه ورکولی شي چې د یوه ملي پلان په ترڅ کې د دولت او نړیوالې ټولنې له مرستو او د خصوصي سکتور له ودې سره هماهنګي پیدا کړي. د دې هڅو پر وړاندې یوه بله ستونزه په هېواد کې د وړې برېښنا د انجنونو د تولید د سرچینو کموالی دی او د دغو انجنونو د تولید کیفیت هم یو له بله سره فرق کوي. که چېرې تولید پراخ او معیاري بڼه غوره کړي او هغه متشبثو کلیو ته چې په دې هکله هڅه کوي مرسته

ورکول شي، د عرضې او تقاضا ترمنځ تعادل ټینګ او یو له بله وتړل شي، نو په هغه وخت کې به زموږ کلي وتوانېږي چې له هرې ژرندې او ابشار څخه د برېښنا په تولید کې کار واخلي او که چېرې کلي ته برق ورغی، نو بیا به ډېر ژر ورته په نورو اقتصادي چارو کې د فعالیت زمینه برابره شي.

د ټولنیز تشبث په برخه کې په اسپانیا کې تر هغې کورنۍ جګړې وروسته چې له دویم نړیوال جنګ څخه تر مخه پېښه شوه ډېر ستر تجارب رامنځته شول، ځکه کلي او ښارونه رنګ شول، په لکونو انسانان د بارودو خوراک شول. هغه وخت یو مفکر اسپانوي د ټولنیز تشبث داسې اساسات کېښودل چې کلي یې په واقعیت کې په شرکتونو بدل کړل، چې وروسته ترې ستره اتحادیه جوړه شوه او موندروګان چې یو ستر نړیوال شرکت دی د همدې هڅو په پایله کې منځته راغی.

زموږ په ځانګړو شرایطو کې زما وړاندیز دا دی چې زموږ کلي هم باید د ټولنیز تشبث په مرکزونو بدل شي. د ملي پیوستون لومړۍ مرحله د همدې موخې لپاره وه چې په کلیو کې پانګه او مدیریت رامنځته کړي، چې د برېښنا او اوبو پر تنظیم سربېره د داسې تشبثاتو مرکز وګرځي چې په وسیله یې د کرنې، وړو معدنونو او صنعت په برخه کې هم تشبثات رامنځته شي.

ك- ځوانان او اقتصاد:

ځوانان زموږ د ټولنې یو مطلق عددي اکثریت دی، خو له بده مرغه زموږ په ټولنه کې لا هم اقتصادي اقلیت ګڼل کېږي، بې له دې چې ځوانان په یوې متحرکې اقتصادي قوې بدل شي په هېواد کې ثبات نه شي راتلی. دا چې زموږ ځوانان په حال او

مستقبل دواړو کې مناسبه برخه واخلي جدي اقدامات په کار دي.

د مخه مو ذکر کړه چې ځوانان تخنيکي پوهې ته اړتيا لري او د زده کړې زمينه يې بايد برابره شي که موږ د افغانستان هر ځوان ته د هغه نيالګي په سترګه وګورو چې په يوې سترې ونې بدلېدونکی او راتلونکي نسلونه به يې مېوه خوري او سيوري ته به يې کيني، نو لازمه ده چې دوی ته د اقتصادي تشبث ټولې لارې خلاصې کړو. د تدارکاتو او ګټې د زنځير په هره کړۍ کې يې شامل کړو په ځانګړې ډول د پور نظام بايد په هره برخه کې د ځوانانو لپاره اختصاص ولري او موږ بايد له ځوانانو سره په ګډه داسې بنسټونه جوړ کړو چې پر بنسټ يې د ټولنيز مسؤوليت په چوکاټ کې د دوی تشبثاتو ته پورونه ورکول شي. د مديريت په برخه کې د ځوانانو روزنه يو بل مهم ګام دی. د دولت، اقتصاد او ملت جوړولو ټوله پروسه د اصولي مديريت او بشري پانګې په غښتلتيا ولاړه ده، نو ځکه بايد د ځوانانو لپاره په پوهنتونونو او له پوهنتونونو بهر داسې ترتيبات ونيول شي، چې دوی هم په مديريت او هم په عملي تطبيق کې د پوهې او تجربې خاوندان شي.

نتيجه ګيري

په دې فصل کې زموږ ټول بحث د يوه متحرک اقتصاد پر محور څرخېده، مګر دا هم بايد په ګوته کړو چې د يوه متحرک اقتصاد هره برخه له يوه اغېزناک دولت سره زنځيري ارتباط لري، مګر دا يې هم معنی نه ده چې بويه دولت او اقتصاد خپل بنسټيز خصوصيات نه لري. هره ساحه ځانګړې پوهه او ځانګړې مديريت غواړي، خو ملي ګټې هغه مشترک ټکی دی چې بايد د قانون د حاکميت په چوکاټ کې رامنځته شي. ملي ګټې د ولس په اجماع، معلوماتو ته د لاس رسي او د حساب ورکولو په هغو اصولو ، چې په صدر اسلام کې اېښودل شوي دي تأمينېږي.

دا وړانديزونه له کاغذي او فرمايشي چوکاټ څخه وتلي چې موږ غواړو د افغانستان ځانګړو شرايطو ته په پام، د اقتصاد په برخه کې يو داسې پراخ ملي بحث رامنځته شي چې موږ يوې سراسري ملي اجماع ته ورسوي چې په وسيله يې هم ملي موخې څرګندې او هم يې د تطبيق عملي لارې روښانه شي.

د ملت جوړول هم يوه احساساتي او هم يوه عقلاني پروسه ده. ملت جوړول هم د دولت او هم د اقتصاد له جوړښت سره ټينګه رابطه لري، ځکه د يوه اغېزناک دولت او متحرک اقتصاد رامنځته کول د ملت جوړونې په پروسه کې ممد واقع کېږي، مګر ملت سازي په اقتصاد جوړونې او دولت سازۍ کې نه خلاصه کېږي او ځانګړې قواعد لري.

شپږم فصل:

ملي هويت او ملت جوړونه

هويت يوه کلتوري پديده ده او کلتور پر ژبه ولاړ دی، ځکه د انسان او حيوان ترمنځ يو لوی توپير د ژبې موجوديت دی، خو ژبه له وينې سره تماس نه لري، بلکې د زده کړې په چاپېريال پورې اړه لري، ځکه هرماشوم کولی شي يوه ژبه په مکمله توګه زده کړي. د ژبې زده کړه يوه طبيعي ځانګړنه ده، مګر دا چې يو انسان کومې ژبې زده کوي په تاريخي شرايطو پورې تړاو لري، د ساري په توګه، تر افغان جهاد وړاندې کم شمېر افغانان په اردو پوهېدل، مګر اوس دا شمېره ډېره لوړه ده، ځکه افغانانو د هجرت پر مهال په پاکستان او نورو ګاونډيو هېوادونو کې بېلابېلې ژبې زده کړې. پخوا تردې چې افغانان امريکا، اروپا او د نړۍ نورو هېوادونو ته لاړ شي، ډېر کم کسان په انګريزي، فرانسوي او جرمني ژبو پوهېدل، مګر اوس داسې ډېرې کورنۍ دي، چې په يادو شويو ژبو خبرې کوي. د دې کورنيو د ځوانانو ترمنځ د پښتو او دري ژبو پوهه په مختلفو مدارجو وېشلی شو، خو د ليک لوست ژبې يې هغه دي چې ښوونځي، کالجونه او پوهنتونونه يې ورباندې ويلي دي.

کوم افغانان چې په هغو ټولنو کې ژوند کوي د هويت په لحاظ د مختلفو ابعادو خاوندان دي. دوی وياړي، چې افغاني

الاصله دي او له پلرني وطن سره مينه لري، خو بيا هم اړ دي چې له هغو ټولنو سره ځان عيار کړي، چې دوامداره ژوند په کې کوي. د افغانستان په اړه فکر کول به د دوی په خبرو او ليکنو کې ښکاري او بېرته به پر افغانستان باندې مثبت يا منفي اغېز ولري، مګر ښکاره ده چې د زماني په تېرېدو سره به د هېواد په دننه او بهر کې د هويت په مختلفو ابعادو کې توپيرونه څرګند شي، ځکه هويت د هېواد په دننه کې د تاريخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي او يوه برخه عملونه او عکس العملونه به په دې پورې تړلي وي، چې د ملت جوړونې په پروسه کې به ولس او د دولت چارواکي څرنګه د اعتماد فضا راوړي چې د خلکو باور ورسره ټينګ شي. همېشه د هويت بحث په يوه احساساتي بحث تبدېلېږي، وړانديز مې دادی، هغه عمده مسايل چې د هويت په برخه کې د ستونزو په توګه ګڼل کېږي بايد په سړه سينه وڅېړل شي او بيا په هغو لارو چارو بحث وکړو، چې افغانستان په کې د يوې ملي اجماع په ترڅ کې د هويت خاوند کېدی شي.

الف- ستونزې:

موږ د يوه ملت په توګه له ځينو عمده ستونزو سره مخامخ يوو. د دې لپاره چې دا ستونزې هوارې شي بايد مخکې طبقه بندي شي او بيا ورته د حل لارې وسنجول شي. دا لېست چې په دې فصل کې تر بحث لاندې نيسو يو مقدماتي او لومړنی لېست دی او ښايي د يوه ملي بحث په ترڅ کې تغير وکړي، مګر له اوسنيو ستونزو څخه دا بحث په ګوته کېدی شي:

۱- مهاجرت:

لاهم په پاکستان او ایران کې په میلیونونو مهاجر پراته دي د دې مهاجرو تر څنګ چې د روسي یرغل پر مهال له هېواده وتلي دي، په لکونو نور ځوانان هم کوښښ کوي چې د کار پیدا کولو لپاره بهرنیو هېوادونو ته لاړ شي. د دې هېوادوالو ژوند د ګاونډیو هېوادونو په چاپېریال پورې تړلی او که چېرې دوی مارکیټ ته ځي یا ټلویزیون او راډیو ته کېني، نو حتما د ګاونډي هېواد د کلتور تر تاثیرلاندې راځي او د هغه هېواد په چوکاټ کې ژوند عیاروي. سیاست، اقتصاد او کلتور یې د دوی پر ژوندانه مستقیم اغېزکوي همدارنګه ډېر هغه لوستي افغانان، چې د سردار محمد داؤد د حکومت پر مهال او یا د ډاکټر نجیب تر دوران وروسته امریکا، اروپا او نورو هېوادونو ته کډه شوي د افغانستان په باب تاوده بحثونه کوي.

دغه بحثونه د راډیوګانو، ټلویزیونونو، مجلو او اخبارونو له لارې خپرېږي او په افغانستان کې هم انعکاس مومي چې په طبیعي ډول منفي یا مثبت اغېز پرېښودلی شي. دې کړیو زیاتره قومي بڼه غوره کړې او یوه له بلې سره د قومي اړیکو پر بنیاد راشه درشه کوي چې له همدې امله د افغانستان داخلي قضایا هم د قومیت له سترګیو (عینکو) ورته ګوري. د دې ترڅنګ چې کله د افغانستان په واقعیتونو بحث کوي نو شالید یې عموماً په هغه چاپېریال پورې تړلی وي چې ده د راوتلو پرمهال ترشا پرېښی و، یعنې ځینې د سردار داؤدخان او ځینې یې د ډاکټرنجیب د حکومت د شرایطو په رڼا کې قضاوتونه کوي او د هغو زماني ادارو په کړیو کې ښکیل دي او هر څومره چې دوی د ډېر وخت لپاره له هېواده بهرپاتې کېږي په هماغه اندازه یې د

قضاوتونو معیار په طبیعي توګه تغیر مومي او له هغه چاپېریال څخه متاثر کېږي چې دوی په کې ژوند کوي، نو نتیجه یې دا شي چې د دوی او د هغو افغانانو چې د هېواد په داخل کې دي د قضاوتونو ترمنځ توپیر رامنځته کېږي.

۲- محرومیت:

زموږ په هېواد کې هر چیرې د محرومیت بحث خپور دی او هر څوک خپل ځان د یوه هویت په توګه محروم بولي- نه د فرد په حیث. د دې بحث اړخونه ډېر دي، یوه مسئله یې په حکومت کې د څوکیو وېش دی. نن داسې قوم نشته چې په دې اړه دې خپل ځان محروم ونه شمېري.

د دې زړه بداوي او محرومیت د احساس ستر دلیل د اوسني دولت د وزیرانو قومي او ګروپي چلند دی، چې یو وزیر قومي چلند کړی او وزارت یې د قومي تضاد په مرکز بدل کړی دی. خو کله چې یې وزارت پرېښی، نو ټول مهم سلاکاران او لوړ رتبه کارکوونکي ورسره له وزارته تللي دي او دې چارې دا فکر عام کړی، چې فلانی قوم په اقتدار کې ونډه لري او فلانی محروم دی، خو په اصل کې د داسې قضیو په تکرار سره هېڅ قوم هم ځان دخیل نه بولي او ټول فکر کوي چې محروم دي.

دولت ته د لیاقت او شایستګۍ پر معیار د خلکو نه انتخابېدل هم د محرومیت یو بل دلیل دی، ځکه کله چې د دولتي دندو لپاره دا معیارونه په پام کې نه وي نیول شوي، قومي سیاستوال په بیړه د خپل قوم ځوانان څوکیو ته خېژوي او دا چې په دې توګه دولت ته داخل شوي، نو اړ دي چې دولتي مقررات پرېږدي او د خپل محسن (ولي نعمت) هره خبره که

ناروا وي او که روا و مني، ځکه ده ته یې مفته څوکۍ ورکړې ده.

د محرومیت بله ستونزه د قراردادونو اخیستل دي. دا ستونزه له بګرام او کندهار هوایي ډګرونو څخه پیل شوه او اوسمهال یې د یوې عمومي ستونزې بڼه غوره کړې ده. هغه متنفذین چې دا ډول قراردادونه یې ترلاسه کړل له خپل ټول نفوذ او زور څخه یې کار اخیستی چې د نورو مخه ډب کړي، د دې په پایله کې اقتصاد د هویت په جګړه بدل شو.

یوه بله اساسي ستونزه چې د ځوانانو تر منځ یې قومي تبعیض ته وده ورکړې، لوړو زده کړو ته نه لاس رسی او د سکالرشپونو نامنظم وېش دی، چې د افغان ځوانانو تر منځ یې د نسل په توګه د محرومیت احساس راپارولی دی او دوې مسئلې یې ډېرې زیاتې زورورې دي چې یوه مسئله په پوهنتونونو کې د دوی داخلېدل دي، ځکه د کانکور په ازموینو باور نشته او بیا - بیا د ازموینې سوالونه په بازار کې پلورل شوي دي، چې په نتیجه کې یې فعال، خو بې وزله ځوانان فکر کوي چې د زور او نفوذ خاوندانو یې حق په زور ترې لوټلی دی.

په ځوانانو کې د محرومیت بل احساس په خاص ډول د بهرنیو سکالرشیپونو په برخه کې د بې عدالتۍ او درغلۍ له امله رامنځته کېږي. ډېر ځوانان په دې عقیده دي چې د دوی د سکالرشیپونو د وېش په برخه کې یا معیارونه نشته او یا نه عملي کېږي، ځکه بیا - بیا لیدل کېږي، چې چارواکي خپل خپلوان بې له دې چې لیاقت یې ولري په سکالرشیپونو نازوي او هغه خلک چې پیسې نه ورکوي په مختلفو بهانو یې مخه نیسي.

د محرومیت یوه بله دردونکې ستونزه د جهاد پر وخت له

هغو قربانیو نه راپیدا شوې چې خلکو ورکړې دي. په جهاد کې د چا پلار یا ورور شهید شوی، یا په کې څوک معذور شوی او اندامونه یې پرې دي او یا څوک کونډه او بوره شوې ده. هغه کورنۍ چې داسې صدمات یې لیدلي او اوس د فلاکت شپې تېروي، نو محرومیت یې بېخي عقده یي بڼه پیدا کړې، چې هم یې عقیدوي شکل نیولی او هم یې د ټولنیز درد بڼه غوره کړې ده.

سیمه ییز محرومیت یوه بله ستونزه ده چې په دې هېواد کې اوږده سابقه لري. په افغانستان کې د متوازن انکشاف خبره د ظاهرخان له زماني څخه خوله په خوله ګرځي خو په دې برخه کې اوس هم ډېرې داسې سیمې شته، چې د ژوندانه بنسټیز حقونه هم نه دي ورته رسېدلي او له دې امله خپل ځانونه محروم احساسوي. بادغیس، غور، نورستان، پکتیکا، بدخشان، دایکنډي، کنړ، ننګرهار، پروان، پنجشېر، ارزګان، کندهار، خوست، هلمند او داسې نور، ټول په دې فکر دي چې هېڅ پاملرنه ورته نه کېږي. د بن د پرېکړې پر مهال خلکو د دې هیله درلوده، چې بالاخره به د افغانستان ټولې سیمې متوازن انکشاف وکړي. اوس چې د انتخابي حکومت پینځه کاله تېر شوي د سمتي محرومیت بحث تود دی او هر څوک سر ټکوي چې سیمې ته یې پام نه کېږي او نه یې په ژوند کې کوم ښه انکشاف راغلی دی. د محرومیت خبره یوازې تر ولایتونو نه ده محدوده، بلکې ولسوالۍ هم سر ټکوي چې دولتي امکانات او ان نړیوالې غذایي مرستې هم په مخ او خاطر وېشل کېږي او چې اصلاح شوي تخمونه، سره یا نور غذایي مواد راشي، نو ولسوال او امنیه قوماندان ورته شنه ناست وي او هر څه خپلو

کورونو ته وړي.

د مېرمنو په برخه کې خو د محروميت په ستونزو ډېر بحثونه کېدی شي، خو تېر د پېرش کلونه هغه زمانه وه، چې زموږ خويندو په کې ډول -ډول محروميتونه وګالل. زموږ مېرمنې هم په عمومي ډول او هم د خاص صنف پر اساس له محروميتونو سره لاس و ګرېوان دي. په عمومي توګه يې محروميت دا دی، چې د کور ټول کارونه پرې پنډ دي، د اولاد روزنه يې تر غاړې ده، خو څوک يې کارونو ته په درنه سترګه نه ګوري او نه ورته د داسې ابرومندانه کار زمينه برابرېږي، چې پيسې يې لاس ته ورشي. هغه مېرمن چې جګړو کونډه کړه او يتمان ور ترغاړې شول، هغوی مجبورې دي، هر کار ته مخه کړي، چې د يتيمانو لپاره يوه مړۍ ډوډۍ پيدا کړي.

د ماشوم د زوکړې پر وخت زموږ د خويندو او ميندو ستونزه ډېره دردوونکې ده. د صحي امکاناتو نشتوالی له يوې خوا او د ولادت په اړه د مېرمنو ناخبري له بلې خوا هغه بلاوې دي، چې هره ګړۍ زموږ مېرمنې او ماشومان وژني او د کورنيو تر منځ ډېرې ناخوالې پر ځای پرېږدي.

په ملي کچه زموږ د محروميتونو پورتنی لست مکمل او جامع نه دی، ځکه زموږ په جګړه ځپلي هېواد کې ښايي ډېر داسې موارد وي چې محروميتونه زېږوي، خو زموږ هدف د ټولو محروميتونو په ګوته کول نه، بلکې د دې يادونه ده چې په اوسنيو شرايطو کې د محروميت دردوونکی انځور زموږ د ملي هويت په جوړولو باندې منفي اغېز پرېږدي او که بنيادي اقدامات و نه شي دا اغېز به نور هم خپور شي.

۳- ژبنۍ ستونزې:

ژبه هم کلا ده هم بلا ، که ژبه د افهام او تفهيم او ملي ګټو د ساتنې او څارنې وسيله شي، نو کلا ده او که د نفاق او کرکې د پراخولو وسيله شي نو بلا ترې جوړېږي.

موږ د متعددو ژبو ويوونکي ټولنه يوو او له تاريخي لحاظه دري ژبه د زرو کلونو لپاره د دربار او اقتصاد حاکمه ژبه وه. د افغانستان د نورو ژبو ښاري ويوونکي وګړي په مسلطې او حاکمې ژبې (دري) يا پوهېدل او يا يې ګوزاره پرې کولی شوه. په ځانګړي ډول هغو کسانو چې به ښوونځی يا مروج علوم لوستل، نو په دري به يې ليک لوست کولی شو. همدا ډول د افغانستان په کمو برخو کې خلک د پښتو په ليک باندې پوهېدل. مګر په تقريري لحاظ په ډېرو سيمو کې پښتانه په پښتو ژبه خبرې کولی شي، خو تر څنګ يې د ډېرو سيمو پښتانه په دري او نورو سيمه ييزو ژبو هم پوهېدل.

د مهاجرتونو بهير په دوو عمده ژبو پښتو او دري کې يو لړ تغيرات رامنځته کړل. هغه خلک چې پېښور يا کوټې ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېريال کې يې ژوند وکړ. په تاريخي لحاظ دا لومړی ځل دی چې ګڼ شمېر پښتنو او غير پښتنو له ښوونځي څخه نيولې تر پوهنتونه پورې ټولې زده کړې په پښتو ژبه تر سره کړې، چې په همدې حال کې دويمه ژبه ورته اردو يا انګريزي ده.

کله چې دوی افغانستان ته راستانه شول په دري ژبه سم نه پوهېدل او په ښوونځيو او پوهنځيو کې ورته په درسونو کې ستونزې وې. په همدې وخت کې په ميليونونو افغانان ايران ته کډوال شوي وو ، چې هغوی په ايراني چاپېريال کې ايرانۍ

فارسي زده کړه. دوی په کلونو پښتو ژبه نه وه اوریدلې او کله چې هېواد ته راغلل په پښتو ژبه نه پوهېدل. له دې نه علاوه زموږ ترکي ژبو وطنوالو هم خپلې مورنۍ ژبې ته پام واړاوه، ځینې لیسې او ښوونځي یې جوړ کړل او له دولت څخه یې خپلې مورنۍ ژبې ته توجه وغوښته. په افغانستان کې ترکي ژبه هم د پښتو ژبې په څېر تر ډېره حده د تحریر ژبه نه وه او د تقریر په ساحه کې تري پخپله ترکتبارو هېوادوالو ګټه اخیسته، خو د تحریر د چارې لپاره یې لږه کاروله، اما اوس زموږ ترکتبار هېوادوال متوجه دي او غواړي ، د دوی ژبه چې د ټولې سیمې په کچه مهمه ژبه ده د تقریر او تحریر ژبه شي. همدا ډول نورستاني، بلوڅ او پشه یي ورونه او خویندې هم غواړي، چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او کوښښ کوي چې کم تر کمه خپله مورنۍ ژبه له یاده ونه باسي او د ژوندیو ژبو په کتار کې یې وساتي. د مثبتو سترګیو له نظره موږ دا ډول حرکتونه د کلتوري تعادل پر علامت تعبیرولی شو.

که چېرې په ولس کې دا توان پیدا شي چې خپلې ټولې ژبې پر ژوندیو ژبو بدلې کړي، نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي، ځکه په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او د زده کړو د کیفیت او نورو ډېرو ګټو لرونکې ده. له بله پلوه معلوماتو ته لاسرسی هم یو انساني ضرورت دی، چې په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ تر لاسه کېدی شي. د دې تر څنګ ژبه د ګڼ بشري تمدن او کلتوري میراثونو د انتقال وسیله ده، نو ځکه یې پالنه او ساتنه ضروري ده.

د دې حرکتونو منفي اړخ دا ښیي چې د یوې ژبې مطلق حاکمیت ته د نورو ژبو ویونکي د خطر په سترګه ګوري. د

افغانستان په ډېرو ژبو کې داسې کلمې شته، چې له نورو سره مشترک اړیکې لري او ډېر داسې لغتونه دي، چې له یوې ژبې څخه بلې ته تللي، خو د دې ژبو ډېر ویونکي په دې نه پوهېږي او فکر کوي چې دا لغتونه یې خپل دي.

ژبه د یوې ټولنیزې پدیدې په توګه په دایمي ډول د تغیر په حال کې ده او کله چې نوي بنسټونه او پدیدې رامنځته کېږي نو هغه نوي نومونه غواړي لکه کمپیوټر، سافټویر، موبایل او داسې نور. دا چې اوس زموږ د ځوانانو تر منځ په ځینو کلیمو شخړې روانې دي دا اصلي ستونزې نه شو ګڼلی، بنسټیزه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر دري ژبي په پښتو نه پوهېږي او همدا ډول ګڼ شمېر پښتانه په سمه توګه دري نه شي ویلی.

څرنګه چې زموږ ټولې ژبې د اهمیت وړ دي او ولس مو غواړي چې په ټولو ژبو خبرې وکړي، نو په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط څخه تېر شو او وړاندیز مو باید دا وي، چې د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمینه برابره کړو. که د یوې ژبې ویونکي په دې فکر شي، چې د ایران په څېر یوه ژبه په خپلو خلکو په زور وتپي لکه هغوی چې فارسي ژبه جبري ګرځولې او د نورو ژبو ودې ته پام نه کوي او یا د پاکستان په څېر چې د اردو په مقابل کې یې نورې ژبې، بې برخې کړي، نو په هغه صورت کې به ستر جنجالونه پیدا شي. مګر له اوسنۍ معلوماتي ټېکنالوژۍ څخه په استفادې سره موږ کولی شو دا ستونزه په منطقي او اصولي توګه حل کړو.

۴- قومي سیاست:

قومي تشکل زموږ د ټولنې واقعیت دی، مګر دې ډول

سياسي تشکل د تاريخ په پړاو کې مختلفې بڼې غوره کړې دي. د شلمې پېړۍ يوه لويه برخه سياسي جريانونه پر ملت جوړونې بنا وو او محور يې پر وطن او وطنپالنه څرخېده. کيڼ جريانات او اسلامي احزاب په مختلفو فکري بنيادونو بنا وو. په دې جريانونو کې قومي هويتونه په هغو فکري چوکاټونو کې غورځول شوي وو، چې له افرادو څخه يې په کلکه د خپلو اساسي نظرياتو پلوي غوښته.

ډېر ليدل شوي، چې يو ورور به له کمونستانو سره په ګوند کې و او بل ورور به يې د مجاهدينو په سنګر کې ناست و. زموږ اوسنۍ سياسي ستونزه همدا ده، چې داسې يوه ملي مفکوره نه ده وړاندې شوې چې پر اساس يې په عمومي توګه ولس او په ځانګړې توګه ځوانان خپل ملي هويت وټاکي. دا چې انسانان د هويت په خلا کې ژوند نه شي تېرولی، نو ځکه اوس له قوميت نه داسې هويت جوړ شوی چې پر بنسټ يې قومي سياستونو شکل نيولی، خو ستونزه يې دا ده چې هېڅکله هم د قومي سياستونو په موجوديت کې يو غښتلی او واحد ملت نه شي جوړېدای.

د قومي هويت او ملت جوړولو ترمنځ د اصولو په لحاظ کوم بنسټيز تضاد نشته، ځکه په موسيقۍ، کالي اغوستلو او نورو دودونو کې څرګنده ده چې بېلابېلې سليقې موجودې دي او دا ټولې سليقې د احترام وړ دي، خو هغه وخت ستونزې را پيدا شي چې قومي هويت له قانون څخه لوړ وګڼل شي او له دولتي امکاناتو څخه د يوه قوم پر ګټه او د بل پر ضد کار واخيستل شي او يا له دولتي څوکيو څخه د يوه د اعزاز او د بل د سپکاوي لپاره ناوړه ګټه پورته شي. يا دا چې دولتي اقتدار د

يوه قوم اجاره وګرځي او نور يې برخې کړی شي، نو داسې کړه وړه د دې باعث کېږي، چې هره دولتي مؤسسه او يا معامله په قومي شخړه واوړي او لانجه ترې پورته شي.

له دې سره- سره چې قومي سياست دا مهال ښه په درز کې روان دی، خو بې وزله ځوانان او بې اسرې کونډې او يتيمان که په هر قوم پورې تړلي دي هماغسې فقير او در په دره ګرځي، خو قومي سياستوال په دې نه دي توانېدلي، چې حتیٰ د خپلو کونډو او يتيمانو ګېډه مړه کړي.

زموږ په هېواد کې لوږه قوم، ژبه او سمت نه پېژني، نو ځکه په قومي سياستونو زموږ د ژوندانه ستونزه نه حل کېږي.

له نېکه مرغه قومي نفاق د ولس ستونزه نه، بلکې د يو څو تنو د اغراضو نتيجه ده، خو زموږ بې روزګاره ځوانان د قوم په نامه نه دي وېشل شوي. دوی تر خپله منځه دوستۍ او ملګرتياوې لري، زموږ نجونو او هلکانو يو له بله سره ودونه کړي او په زياترو سيمو کې ښه ګاونډيتوب پالي او د ولسونو ترمنځ د اوبو تنظيم او داسې نور اړيکي لاهماغسې ټينګ دي. د زړو اړيکو ترمنځ نوي اړيکي هم منځته راغلي، چې صنفي بنسټونه لري. تنقيض شوي افسران، زندانيان، معذوران او مزدوران د يوې ګډې موخې په توګه سره يو ځای شوي دي او تر کومې اندازې چې دا اړيکي ټينګ وي تر هماغه بريده به د ملي دريځ ټينګتيا ته ډېره زمينه برابره وي. زموږ په ولس کې تر اوسه هم ديني او افغاني روحيه ژوندۍ ده. که د ګرديز اوسېدونکی تخار او يا د بدخشان اوسېدونکی کونړ ته لاړ شي د يوه مسلمان او افغان په توګه يې خلک د زړه له کومې درناوی کوي او مېلمستيا ورکوي.

۵- د قانون نشتوالی:

د قومي سياست د پراخېدلو يو بنسټيز دليل د قانون نشتوالی دی. نن ورځ زورور او کمزوري ته قانون په يوه سترگه نه گوري. په رڼا ورځ د قانون پر وړاندې زور استعمالېږي، چې د ولس حقونه په کې تر پښو لاندې کېږي، زمونږ مال، جايداد او حتیٰ ناموس د زورواکو له پنجې څخه خوندي نه دي او دولتي ځمکې په عادي ډول د مافيايي کړيو له خوا چور کېږي. هغه وړې شخړې، چې د جايداد پر سر رامنځته شوې په تېزۍ سره په قومي شخړو اوښتي او د دولت د چارواکو په مداخلې سره ترې ټولنيز ناسور جوړ شوی دی. د اسلام په مبين دين کې د دولتدارۍ لوی اصل عدالت دی او د ټولو خلکو حقوق په کې په مساوي ډول خوندي شوي دي، ظالم ته په علني ډول د ولس پر وړاندې سزا ورکول د قانون په پلي کولو کې همېشه ستر رول لوبولی دی.

د قانون د نشتوالي له کبله هرکس اړ کېږي، چې په ځانگړي ډول د خپل مال او سر د ساتلو لپاره د بې قانونيو پر وړاندې هڅې وکړي، خو دا چې دا هڅې نتيجه نه ورکوي، نو ځکه د بې عدالتۍ تر فشار لاندې خلک مجبوروي، چې د قومي، تنظيمي او سمتي اړيکو پر بنياد ځان ته يوه حلقه پيدا کړي او په هغه وسيله يا خپلې گټې بېرته تر لاسه کړي او يا يې خوندي کړي.

د دې نتيجه دا شي، هغه ملي احساس چې د قانون له حاکميت څخه منځته راځي کمزوری شي او په دې ډول ملت او دولت دواړه په ستونزو کې ډوب شي.

۲- د سياسي احزابو نشتوالی:

ډيموکراسي په منظمو سياسي احزابو باندې چې پراخ ولسي بنسټ ولري استواره ده. له بده مرغه زمونږ په هېواد کې هغو گوندونو ته چې ولسي بنسټ ولري د پراختيا زمينه نامساعده او ناهمواره ده. د بن تر پروسې دمخه له سياسي احزابو سره زمونږ تجاربو درې شکلونه درلودل. لومړی شکل يې دا و، چې د اقتدار پر مهال سياسي احزاب جوړېدل او د داود خان و ښاغلي ميوندوال احزاب يې غوره مثالونه دي.

دويمه ډله هغه احزاب وو، چې د پټو تشکيلاتو پر اساس يې غوښتل دولتونه بدل کړي. اسلامي تنظيمونه او چپي احزاب يې ښې بېلگې دي.

درېيمه ډله هغه جهادي تنظيمونه وو، چې د هجرت پر مهال په جلا وطنۍ کې په گاونډيو هېوادونو کې رامنځته شول.

دا تنظيمونه د پيسو، وسلو او نورو گڼو امکاناتو پر اساس په هېواد کې د ډېر او ستر نفوذ خاوندان شول، ځکه چې د دې تنظيمونو رسميات او د دوی تر منځ د امکاناتو وېش په بهرنيو شبکو پورې تړلی و او سازماني کلتور يې ولس ته د حساب ورکولو په بنياد نه و جوړ شوی، نو ځکه و نه توانېدل چې يو منسجم مرکزي دولت جوړ کړي. دوی چې د جگړې تياری درلود په سياسي حل لارو او د ولس پر ژبه نه پوهېدل، نو ډېر ژر يې وسلې ته لاس کړ، کابل يې وران او په وينو کې ډوب کړ.

او سمهال هم موږ د حزب جوړولو په ابتدايي مرحله کې يوو. په لسگونو سياسي احزاب جوړ شوي، خو داسې يو پياوړی بهير نه دی جوړ شوی، چې پراخ ولسي ملاتړ او اساسي بنسټ ولري، چې په وسيله يې دوه يا درې ملي گوندونه رامنځته شي

او د ګډوډۍ مخه ډب کړي. د نورو هېوادونو د تجربو پر بنسټ د ولسواکو سياسي احزابو تشکيل او موجوديت د ملي هويت د ساتنې او پراختيا لپاره لازمي عنصر ګڼل کېږي.

۷- بې روزګاره ځوانان:

فقر پر انسان باندې مجبوريتونه تحميلوي. په خاص ډول د بې روزګاره ځوانانو مجبوريتونه ډېر زيات وي، ځکه چې د ځوان احساسات د هغه د ځوانۍ طبيعي برخه وي او که چېرې يې احساسات وځپل شي، نو د دوی پر شخصيتونو باندې يې بدې اغېزې په ډېر دوامدار شکل پاتې کېږي.

د مثال په ډول، زه داسې اشخاص پېژنم چې اوس يې په نړيواله کچه امکانات ترلاسه کړي، خو د محصلۍ پر وخت ورته په پوهنتون او ليليه کې په خوار نظر کتل شوي و، لا تر اوسه يې هم هغه ترخه خاطره په ذهن لکه ستنې ګرځي او ښايي ځوروي يې. په لا شعوري ډول داسې اشخاص د هېواد حالاتو ته له هماغو سترګيو ګوري چې په دوی باندې تېر شوي دي.

زموږ ځوانان په وار، وار ستونزو ته ګوتې نيسي او وايي چې دوی دې دولتي چارواکي خبر کړي، مګر په هغوی کې نه د اورېدو توان شته او نه د ستونزو د هوارولو. په کانکور ازموينه کې درغلۍ، واسطې او سفارشونه، د سکالرشيپونو ناروا وېش، په ادارو کې د ناوړو خلکو استخدام او د دولت ډېرې نورې داسې پرېکړې، چې د پردې شا ته کېږي هغه عوامل دي چې ځوانان راپاروي او د دوی دردونه زياتوي. تر ټولو خطرناکه خبره دا ده، چې دا ځوانان دا ټوله بې قانوني د قومي دسيسو

علت ګڼي او که دا يقين وده کوي، نو نتيجه يې دا ده، چې د ملي هويت د جوړولو پروسه په لغته وهي او له منځه يې وړي، ځکه د لوړو زده کړو په برخه کې نه سمه پانګونه شوې او نه په کې سم مديريت راغلی چې له امله يې د ځوان نسل د پرمختګ لارې بندې او يا له اغزيو ډکې دي.

په اوسنۍ نړۍ کې بشري پانګه تر نورو ټولو پانګو لوړه او مهمه ګڼل کېږي. د مثال په توګه، که په يوه هوټل باندې په ميليونونو ډالره پانګونه وشي، خو د ادارې لپاره ښه منيجر، اشپز او نور کارکوونکي ونه لري، نشي کولی، بازار رامات کړي او که بازار ونه لري، نو بيا ميليونونه ډالر مالي پانګه بې ځايه ولاړه، يعنې د بشري پانګې په نه موجوديت کې مالي پانګه هېڅ معنی نه لري. د دې ادعا بل مثال د کابل ښار نوې جوړونه ده، چې په ميليونونو ډالر پرې ولګېدل خو په تعميراتي لحاظ يې کومه معياري ښه رامنځته نه کړه او خدای مه کړه همېشه د دې خطر دی چې ښايي يوه قوي زلزله يو ستر انساني ناورين رامنځته کړي.

که د يوه قوي دولت او يو موټي ملت جوړول مو هدف وي، نو په کار ده چې په ټولنه کې د ځوان حيثيت له دې حالت څخه يوه غوره حالت ته بدل شي. ځوانان بايد په دې ډاډه وي، چې په راتلونکي کې به د خپل زيار او زحمت په نتيجه کې وکولی شي چې د دغه ټاټوبي د هرې برخې مشري ترلاسه کړي او راتلونکي انجنيران، ډاکټران او د ولسواکو احزابو مشران به له دوی څخه ټاکل کېږي، نه دا چې د دوی په تقدير کې يې يوازې چپړاسيتوب، سکرتري او جواليتوب ليکلی دی.

ب- حل لارې:

۱. اسلام:

زموږ د یوه موټي کېدو تر ټولو ستر عنصر د اسلام مبارک دین دی. موږ داسې ټولنه یوو، چې ۹۹،۹۹٪ وګړي مو مسلمانان دي او په دې کې هېڅ شک نشته چې ټولنه مو مسلمانه وه، مسلمانه ده او تر ابده به مسلمانه وي، مګر په عامه توګه موږ له اسلامي احکامو څخه یا ناخبره یوو او یا ډېر لږ ترې خبر یوو. که اوس هم غواړو، چې په پنځلسمه هجري قمري او یا یوویشتمه میلادي پېړۍ کې د اسلام د ځلانده تمدن په رڼا کې ژوند وکړو، نو لازمه ده چې زر کاله شا ته ولاړ شو او د غزني دربار ته وګورو.

د غزني دربار د ادبیاتو د تاریخ په برخه کې غوره نمونې لري او په ځانګړي ډول د دري ژبې د شعر د تاریخ په اړه ډېر اثار لا اوس هم ژوندي پاتې دي.

د افغانستان معظم ملي لیکوال او روانښاد احمد علي کهزاد پخپل ډېر مهم کتاب (شاهنامه در افغانستان و افغانستان در شاهنامه) کې دا په ګوته کړې، چې د دې کتاب لویه برخه زموږ د هېواد له کیسو جوړه او زموږ په خاوره کې تمثیل شوې ده، خو د دې دورې عظمت یوازې د ادبیاتو په برخه کې نه دی، بلکې د ابوریحان البیروني غوندې ستر ریاضي دانان هم د دغه دربار محصول دي، چې له ۴۰۷-۴۲۷ (چې له ۱۰۱۲-۱۳۵ سره سمون خوري) په غزني کې اوسېدلو. ده په دغو کلونو کې د الجبریاتو په اړه د اوسنیو شل زرو چاپي پاڼو په اندازه پاڼو کې خپل لوړ علمي اثار خوندي کړل. د دې اثارو برکت و، چې د

هندوستان علوم لومړی بغداد او وروسته اسلامي اسپانیا او د لوېدیځ نورو هېوادونو ته انتقال شول. د مخه مو وویل، چې ابوریحان البیروني تر اروپایانو څلور سوه کاله د مخه د ځمکې قطر په دقیقه توګه سنجولی و. د ده مشهور کتاب (الهند) د تمدنونو د پرتلې اساس کېښود او د ده څېړنې د مختلفو ادیانو په جنترۍ ګانو باندې تر اوسه هم د یوه عمده سند په ډول د نړۍ د علماو له خوا لوستل کېږي.

علاوه له غزني څخه، بلخ او هرات هم د اسلامي تمدن د ودې او پراختیا په لاره کې سترې کارنامې لري. دا چې بلخ د نړۍ ستر سوداګریز ښار و، نو صوفیانو او عارفانو یې بې ساری نړیوال شهرت درلود. هرات هم په پنځلسمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې تر پاریس او د ایټالیې تر فلورانس لوی او شاندار و.

د مینیاتورۍ کوم مکتب چې په هرات کې د بهزاد له خوا رامنځته شو، لږ تر لږه درې سوه کاله یې اسلامي نړۍ تر درانه اغېز لاندې وه او استامبول چې د عثماني خلافت مرکز و د بهزاد د میناتورۍ له مکتب څخه متاثر و.

موږ د خپلو اسلامي ویاړونو داسې نور ډېر مثالونه هم لرو، چې زموږ هېواد ته راپاتې دي، مګر اصلي موخه مو دا ده چې ووایو، د اسلام د سپېڅلي تمدن په ځلانده دور کې زموږ علما د نورو تمدنونو پر وړاندې واقعبین و او د دې پرځای چې ترې وډار شي ور وړاندې شول او ځانونه یې پرې وپوهول.

اسلامي پوهانو د نورو تمدنونو اثار د دې لپاره ژباړل، چې د هغوی له احواله خبر شي او د هغوی هویت یې د ځان لپاره خطر نه ګڼلو. د همدې ذهنیت په نتیجه کې له شمالي افریقا نه نیولې تر اسلامي اسپانیا (اندلس)، بغداد، غزني، بلخ، هرات

او وروسته بیا په ډیلي او لاهور کې د اسلامي پوهې ستر مرکزونه پرانیستل شول او داسې ځلانده تمدن چې پر خپل اسلامي هویت یې کلکه عقیده او باور درلود رامنځته شو. نن موږ ته لازمه ده، چې پر خپل اسلامي تمدن یو ځل بیا هغه باور پیدا کړو، چې زموږ د اسلافو یعنې د عباسي او غزنوي ځلانده دورانونو طریقه وه او د دې پر ځای چې د کرکې او ډار په نظر ورته وګورو، په کار ده چې ځان پرې وپوهوو.

د دې موخې د لاس ته راوړلو لپاره موږ اړ یوو، چې په اسلامي تاریخ او پوهې باندې لویه پانګونه وکړو او د ابوریحان البیروني په څېر شخصیتونه چې اوس یې په غزني کې مزار په سختۍ سره موندل کېږي یو ځل بیا خپل کړو او خپل نسلونه ورسره اشنا کړو.

له نېکه مرغه او سمهال د مصر په مشهور اسلامي پوهنتون الازهر او د نورو عربي ممالکو په اسلامي پوهنتونونو کې ځینو افغانانو د ډاکټرۍ او ماسترۍ تر کچې زده کړې کړې دي، چې د دوی پوهه زموږ ستره کلتوري پانګه ده او کولی شو ډېره ګټه ترې واخلو، موږ د دیني زده کړو د تقویت په موخه اړ یوو، چې د عربي ژبې پر زده کړه هم خپله سرمایه ولګوو او د دې تر څنګ لکه څنګه، چې په پښتو او دري ژبو کې د قانون لیکل د عربي ژبې د قانوني اصطلاحاتو سره د نږدې پوهې څخه بغیر اسانه نه ده، نو د تقنین لپاره باید د قانون روح درک کړل شي او بیا په داسې تاریخي چوکاټ کې واچول شي، چې ولسونه ورباندې وپوهېږي. نو که چېرې عربي ژبه زموږ په هېواد کې عامه وي د قانون لیکلو په برخه کې به مو هم ستونزې کمې شي.

۲. اغېزمن دولت:

یو اغېزمن دولت د ستونزو د تغیر اصلي وسیله ده. د هرې

ستونزې تحلیل دا په ډاګه کړه، چې د دولت کمزوري، د قاطعیت نشتوالي او یا د مناسبې طرحې نه لرلو د ملت دردونه ډېر کړي دي. د دې ادعا ثبوت په تېرو اتو کلونو کې د ملت په روحیه کې د تغیر او بدلون راتګ دی.

په تېرو دوو لویو جرګو کې د ملت ټولو استازو په ملي یووالي ټینګار کاوه او راتلونکي ته هیله من وو، مګر نن هغې فضا تغیر کړی او پر ټول هېواد د بدبینۍ او نهیلۍ څپه خپره ده.

د ولس ستونزې لوړې کچې ته رسېدلې او د دې ستونزو د زېږولو عامل پخپله دولت بولي. دا چې ولس غواړي په اساسي ډول دا ستونزې حل شي، نو ځکه موږ د دې کتاب ډېره برخه د دولت په اساسي تغیراتو او هغو لارو چارو متمرکزه کړه، چې په نتیجه کې یې خلک وپوهېږي، چې اغېزمن دولت کوم او بې اغېزې کوم وي.

زموږ اساسي غوښتنه او وړاندیز دا دی، چې داسې یو ولسواک سیاست غوره کړو، چې په نتیجه کې یې زموږ ملي هویت پیاوړی شي، خو دا موخه هغه وخت عملي کېږي چې د دولت او ملت تر منځ ټینګ ټولنیز قرارداد موجود وي.

د محرومیت حس په قومي تعبیر بدل شوی، نو په کار ده چې د ملي هویت د جوړېدو لپاره د قومي هویت مدارج او مراحل په غور وڅېړل شي او بیا د عمل جامه ورواغوستل شي، ځکه نن ورځ زموږ اسمان د بې باورۍ وریځو نیولی او د باور د ټینګېدو لپاره اړ یوو، چې ټول موارد تر جدي بحث لاندې ونیسو او د یوې ملي اجماع پر اساس خپلې ستونزې حل و فصل کړو.

۳. د پوهنې بنسټيز کول:

موږ د نړۍ هغه يوازينى نامتجانس هېواد نه يوو، چې څو ژبې لرو، په نړۍ کې داسې هېوادونه ډېر دي چې ګڼې ژبې لري.

موږ د يوه هېواد په توګه د جغرافيايي او اقتصادي عواملو له نظره د پېړيو په اوږدو کې مختلفې تاريخي تجربې لاس ته راوړې دي. همدا ډول موږ يوازينى هېواد نه يوو، چې سختې جګړې مو تر شا پرې اېښې او ظلمونه مو تحمل کړي دي. د ازموينې لومړۍ پوښتنه مو دا ده، چې ايا د دې قوت لرو، چې د يوه پياوړي ملت په جوړولو باندې خپل فکر متمرکز کړو او يا دا چې څو راتلونکې لسيزې د څو تېرو لسيزو په تصفيه او حساب باندې تېرې کړو.

دا مو بايد په ياد وي، چې زموږ ځوان نسل چې د شوروي يرغل پر مهال او يا ترې وروسته زېږېدلى، زموږ د هېواد غوښ اکثريت جوړوي. دوى نړۍ ته د خپلو تجربو او ارمانونو له سترګيو ګوري او اساسي مشکل يې بې روزګاري ده او تر څو چې په هېواد کې يو اغېزناک دولت نه وي راغلى دا بې روزګاري له منځه نه شي تلى، خو که دولت غواړي چې دا مشکل حل کړي، نو مجبور دى چې د ولس په بشري پانګه کې د کميت او کيفيت له لحاظه مثبت او بنسټيز تغيرات راولي.

په تېرو پانو کې مو ليکلي، چې دا پانګه بايد هم فني وي او هم کلتوري. د فني پانګې معيار له نړيوالو معيارونو څخه عبارت دى، ځکه زموږ انجينير او ډاکټر تر هغه پورې ځان ته باکفايته نه شي ويلى چې خپله تخنيکي پوهه په نړيوالو منل شويو معيارونو ثابته نه کړي، مګر دا حتمي نه ده چې پر نړيوالو معيارونو د ثابتې تخنيکي پوهې خاوند به خامخا کلتوري

پوهه هم ولري، نو ځکه وايوو، چې په کلتوري پوهه باندې هم لازمې پانګونې ته اړتيا ده. د مخه مو وويل، چې کېدى شي يو څوک ښه انجينر وي، خو تر څنګ به يې ژبنى تعصب ولري او که داسې وي نو دا د ملت سازۍ په لاره کې ستر خنډ واقع کېدى شي.

که غواړو چې د ملت سازۍ پروسه پلې کړو، نو مجبور يوو چې په دې موضوع ډېر فکر او لازمه پانګونه وکړو، د مثال په ډول، د ژبې پر سر لانجې له مختلفو لارو څخه د حل کېدو وړ دي. په اوسنيو تخنيکي وسيلو دا کار ډېر ژر تر سره کېدى شي. که وغواړو چې لوړې، منځنۍ او لومړنۍ زده کړې په پښتو، دري او نورو ژبو په ويډيوګانو کې ثبت کړو، نو هر محصل ته چې کومه ژبه د عميق درک او پوهې وړ وي په هماغه ژبه به ويډيو وګوري، مګر په عامه توګه د دولت دنده ده، چې داسې امکانات برابر کړي چې پر وسيله يې د افهام او تفهيم لپاره د ژبو د زده کړې بهير پياوړى شي او د ټولو ژبو درناوى وشي، ځکه ټول ملت د متوازنې پراختيا او مساوي حقونو غوښتنه کوي او که دا غوښتنه پوره شوه، نو په حقيقت کې به زموږ نورې ډېرې ستونزې هم د حل اساسي لاره ومومي.

کله مو چې پر خپل ځان باور ټينګ شو، نو بيا کولى شو د خپل تاريخ په چوکاټ کې خپلو تاريخي اثارو ته هم پام وکړو، اسلام زموږ په ټولنه کې د اساسي نقش لرونکى دى، خو تر اسلام وړاندې تاريخي اثار هم زموږ د نړيوال شهرت لپاره حياتي ارزښت لري. د بودا ستره او پرتمينه مجسمه زموږ د تاريخ يادګاري ځلې و، دا مجسمه زموږ د ولس هغه لرغونى ارزښت و، چې دوى ورته د کومې بهرنۍ پديدې په سترګه نه

کتل، خو اوس له بده مرغه هغه ارزښت زموږ په خاوره کې نشته.

وايي چې يوه سترګه دې وځي پر بله لاس کېږده. معنی دا چې موږ بايد د جګړې له لمبو څخه را پاتې نور اثار خوندي کړو، دا اثار زموږ د هېواد په ګوټ- ګوټ کې پراته دي. د غور سيمه چې د پر له پسې وچکالۍ له کبله تږې خپل خلک تښتېدلي داسې يو تاريخي منار لري، چې يو مهال تږې د ډيلي د قطب منار د جوړولو لپاره الهام اخيستل شوی و او تر څو چې د جام دا منار تحليل نه شي، نه شو پوهېدای چې د ډيلي د قطب منار څرنګه رامنځته شو.

په همدې ترتيب که غواړو، چې د لاهور د شاليمار مشهور تاريخي باغ په تاريخچې وپوهېږو، نو لومړی بايد د ننګرهار د مېملې باغ ته لاړ شوو. بابر د مېملې باغ هغه مهال جوړ کړ، چې د کابل حکمران او کلونه وروسته بيا د ده کورنۍ د مېملې د باغ نقشه د هند په مختلفو ښارونو کې عملي کړه، چې د لرغوني هند د لاهور شاليمار باغ يې څرګندې بېلګه ده. موږ کولی شو خپل تاريخي شاليد ته په پام سره د نړۍ له نورو هېوادونو سره داسې تماس ونيسو، چې له يوې خوا مو يو له بل سره پېژندګلوي ډېره شي او له بل پلوه مو نوي اړيکي پيدا شي.

د مثال په ډول: موږ په خپل هېواد کې د يوناني سکندر ډېره اوږده تاريخچه لرو او د هغه له مړينې شاوخوا دوه سوه کاله وروسته هم موږ يو ډېر روښانه يوناني باختري تمدن ساتلی دی. همدارنګه زموږ د بودايي تمدن اثار له جاپان، هند او کوريا سره زموږ د تودو اړيکو سبب کېدلای شي. په اوسنيو امنيتي شرايطو کې افغانستان د ټوريزم په اړه د يوې عمده عايداتي

منبع په توګه فکر نه شي کولی، خو که ثبات ټينګ شي نو په شته لرغونو اثارو هم کولی شو، چې له يوې خوا يې د نړۍ د تمدنونو د تفاهم مرکز وګرځوو او له بل پلوه په لکونو کسانو ته له دې لارې د ابرومندانه کار زمينه برابره کړو، ځکه هويت يوه فزيکي پديده نه، بلکې يوه کلتوري پديده ده او د يوې ټاکلې زماني مودې ستونزې په منځمهال او اوږد مهال کې نه پاتې کېږي.

موږ د زمان په يوه داسې مرحله کې يوو، چې که همدا اوس پر خپلو کلتوري ستونزو باندې په سړه سينه شننه وکړو، نو کولی شو د يوې سرتاسري ملي اجماع په چوکاټ کې يې د حل داسې اساسي لارې چارې پيدا کړو، چې په راتلونکي کې د هر افغان د وياړ او سرلوړۍ سبب وګرځي.

۴. اغېزمن نړيوال روابط:

نن ورځ چې اقتصاد نړيوال دی او خبري رسنۍ هم نړيوالې شوې دي، نو په داسې چوکاټ کې د نړيوالو عواملو په پام کې نيولو څخه په غيرملي ګټې نه شي تامينېدی. زموږ په ځانګړو شرايطو کې نړيوال اړيکي خپل خاص اغېز لري او دا لازمه کوي چې موږ د خپلو ملي ګټو د تامين په خاطر داسې يو سياست غوره کړو، چې نړيوال اړيکي راته اغېزناکې پايلې په لاس راکړي، چې په دې برخه کې لانديني اصول اساسي نقش لري:

د قانون او ثبات راوستل، هغه باثباته افغانستان چې قانون په کې حاکم او ثبات په کې ټينګ وي هم د نړۍ او هم د افغان ولس په ګټه دی، خو د داسې ثبات د ټينګښت لپاره لومړنی اصل دا دی چې زموږ امنيتي بنسټونه په کې رښتيني ملي بڼه

غوره کړي او په اغېزناکه توګه وکولی شي، چې د مشروع قوت انحصار تر لاسه کړي. د دې برخې د عملي کولو لپاره اړ یوو، چې یوه روښانه امنیتي پالیسي ولرو. زموږ پولیس، اردو او امنیت باید یوازې د شعار په بڼه نه، بلکې په رښتیني ډول ملي شي او د یوې واحدې پالیسۍ له مخې له نظم سره اشنا شي، چې کاري مداخلې له منځه یوسي او هر ارګان خپل مسؤلیتونه او صلاحیتونه وپېژني. د یوې واحدې پالیسۍ ایجاد د دې اهمیت زیاتوي، چې ولسمشر چې د اساسي قانون له مخې باید د ټولو لښکرو اعلی سر قوماندان وي خپله دا دنده هم په پوره شهامت اجرا کړي.

د دې تر څنګ باید د یوې سیاسي اجماع په ترڅ کې داسې ډاګیز اصول وضع شي، چې له لارې یې له وسله والو مخالفینو سره رښتیني مذاکرات شوني شي. په یوې سیاسي اجماع باندې عمل کول یوازې د یوه اداري او اقتصادي نظام په منځته راتګ عملي کېدی نه شي او په دې برخه کې د ثبات د ټینګښت لپاره بنیادي اصلاحات مهم شرطونه دي.

که موږ د ثبات او قانون د حاکمیت لپاره څرګنده طرحه ولرو، نو له نړۍ سره په درې اصولو ژر نتیجې ته رسېږو:

الف- د نړۍ د مرستو لړۍ باید زموږ د امنیتي بنسټونو د پیاوړي کولو لپاره ځانګړې شي. د مخه مو ذکر کړه، چې په مجاهدینو او روزل شویو افسرانو کې د دې ظرفیت وینو، چې په لنډ مهال کې ترې د امنیت په ټینګښت کې کار اخیستی شو، خو په منځمهال او اوږد مهال کې د نویو ځوانانو روزنه حتمي ده، ځکه چې د اصولو په لحاظ یو بریدمن په لسو کالو کې ډګروالۍ ته رسېدای شي او زموږ نوی نسل به هم وخت

وغواړي، چې په ملي روحیه سمبال شي.

ب- زموږ ملي عواید په راتلونکو لسو کلونو کې زموږ د ملي پولیسو، اردو او امنیت د برخې لګښتونه نه شي پوره کولی او د دې بنسټونو موجودیت کم له کمه لس تر شلو کالو پورې منظم امکانات غواړي، نو ځکه لازمه ده چې له خپلو نړیوالو مرستندویانو سره په دې اړه ټینګ توافق ته ورسېږو، چې لس تر شلو کالو زموږ د دې برخې لګښتونه پر غاړه واخلي چې موږ خپل دغه بنسټونه پر خپلو پښو ودروو.

ج- موږ باید له نړیوالو قواوو سره د تصمیم نیونې مشترکې لارې غوره کړو، چې د ګډ اعتماد په فضا کې د قوې استعمال داسې بڼه غوره کړي، چې د ولس د منلو وړ وي. خو دا موخه هغه وخت عملي کېدی شي چې د ټولو نظامي قوتونو اعلی سر قوماندان یعنې ولسمشر فعال شي او د منظمو معاملاتو او قواعدو د عملي کولو پر بنیاد زموږ ملي امنیتي ستراتیژي ټولو بنسټونو او ولس ته څرګنده وي او په لومړي قدم کې د هغو تېروتنو مخنیوی وکړي، چې د ولس د شکایت باعث ګرځېدلای شي، ځکه یوه شورشي جګړه بې له منظمې اردو او قضایي او سیاسي قوې څخه نه شي ختمېدی. د ثبات تامین دا ایجابوي، چې موږ د هر ولایت او ولسوالۍ په ځانګړنو وپوهېږو او داسې تدابیر ونیسو چې د ثبات د ټینګولو لپاره ګټور وي.

که د داسې ستراتیژۍ په طرحه او پلي کولو باندې وتوانېږو، نو د تصمیم نیونې اصلي مرکز به په طبیعي توګه پر افغاني امنیتي بنسټونو باندې متمرکز شي او په تدریجي ډول به د نړیوالو قواوو اړتیا کمه شي، چې موږ به بیا د خپل استقلال او ملي ګټو د ساتلو اصلي ساتندویان شو.

دا ډول مؤسسات رامنځته کړل نو، موخه يې په تخنيکي وسايلو د وروسته پاتې هېوادونو سمبالول و.

په اوسنيو نړيوالو شرايطو کې تخنيکي ظرفيت ډېره وده کړې ده، په اسانه او ارزانه طريقه له يوه پرمختيايي هېواد څخه بل ته ظرفيتونه انتقالېدای شي، چې ژوندی مثال يې د افغانانو د ظرفيت انتقال دی.

د ماين پاکولو په برخه کې افغان ماين پاکانو او مؤسساتو لوړ ظرفيت پيدا کړی دی او همدا دليل دی، چې نن په ډېرو ماين لرونکو هېوادونو کې افغانان په مشورتي کارونو بوخت دي.

بل مثال يې د نيپال د سولې په پروسه کې د افغان کارپوهانو فعاله ونډه ده، ځکه چې د نظامي قطعاتو په ترتيب کې افغان کارکوونکو د معلوماتو د سيستمونو په برخه کې ډېر لوړ ظرفيت ترلاسه کړ او کله چې په نيپال کې دې ته اړتيا پېښه شوه چې د ماوستانو د قواوو او دولت تر منځ د سولې پروسه ټينګه شي، نو هغه مهال په ذکر شوي هېواد کې د ملګرو ملتونو مسؤول يو افغان او له افغانانو يې وغوښتل چې په دې پروسه کې ګډون وکړي. پايله دا شوه چې هغه کار چې اروپايي او نورکارپوهانو په شل چنده لوړه بيه کاوه افغان متخصصينو په شل چنده ټيټه بيه تر هغو په ډېر اغېزناک ډول تر سره کړ. دا چې زموږ او نيپال ډېر شرايط سره ورته والی لري، زموږ تر منځ ډېرې ملګرتياوې ټينګې شوې دي او دا ملګرتياوې د دې لامل کېدی شي، چې د نيپال له متخصصينو څخه د دواړه برق او ځنګلونو په احيا کولو کې ګټه واخلو، ځکه هغوی په دې برخه کې ډېره کاميابه تجربه لري.

۵. نړيوالې اقتصادي مرستې:

نن ورځ د افغانانو او نړيوالو مبصرينو تر منځ يوه اجماع موجوده ده او دواړه خواوې په دې باور دي، چې په افغانستان کې د نړيوالو مرستو اغېز محسوس نه دی. يو دليل يې دا دی چې د امريکا مرسته د يوه قراردادي نظام په چوکاټ کې عملي شوې، چې له ۲۰٪ څخه تر ۹۰٪ مرسته بېرته د همدغو شرکتونو جوال ته لوېدلې ده او زموږ خلک ترې بې برخې پاتې دي، ځکه يو قرارداد له پنځو تر شپږو لاسو تيرېږي او بيا د افغاني شرکت لاس ته راځي چې د لګښت بيه يې له اغېز څخه ډېره ټيټه وي او په نتيجه کې نه افغانان او نه هم امريکايي چارواکي په دې پوهېږي، چې څوک څه کوي او کومه برخه د قراردادي په لاس کې ده؟

د ساري په توګه، د امريکا د تفتيش د نړيوالې اداري له خوا دا څرګنده شوه، چې له ۲۰۰۷ کال څخه تر ۲۰۰۸ کال پورې د امريکا د مرستو مجموعي رقم ۵،۵ ميليارده ډالرو، چې د ياد شوي هېواد د دفاع او بهرنيو چارو د وزارتونو او د نړيوالو مرستو د مستقلې ادارې USAID له خوا عملي کېدلې، خو دا مرستې له ۲۲ زرو څخه په ډېرو قراردادونو وېشل شوې وې او نږدې ۴۸ زره قرارداديان يې د عملي کولو ذمه وار وو، مګر په همدې حال کې داسې کوم معلوماتي پروګرام موجود نه و، چې په نتيجه کې د مرستو اغېز معلوم کړي. په همدې ترتيب څو ميليارده ډالر د ملګرو ملتونو پراختيايي پروګرامونو ته هم ورکړل شوي دي، چې مشخصې نتيجې يې څرګندې نه دي.

تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته، چې کله ملګرو ملتونو

د دې ظرفيتونو په پرتله د ملګرو ملتونو په اداري ظرفيتونو کې ډېرې ستونزې شته. سره له دې چې د دوی له کار څخه په افغانستان کې ۷ کاله تېر شوي، خو دوی نه دي توانېدلي، چې افغان دولت او ولس او نړيوالې ټولنې ته د هغو پيسو حساب ورکړي چې، د دوی له خوا په مصرف رسېدلي دي. د دې مؤسسو اصلي موخه د دولتي بنسټونو پياوړي کول دي، خو دوی د دې پرعکس له دغو بنسټونو سره ناسالم رقابت کوي.

دغه مؤسسات ډېره لږه بودجه لري، چې هغه هم له مرستندويه هېوادونو څخه ترلاسه کوي، خو دوی د دې پر ځای چې پراخيتايي کارونه تمويل کړي زياته بودجه پر لوړو معاشونو او لوړو دفتري لګښتونو لګوي، چې په پايله کې د لوړو معاشونو په وسيله د دولت تکړه کارمندان خپلو ليکو ته جذبوي او په دې کار سره د دولتونو ملاوې ماتوي.

د افغانانو تر منځ هم د دغو مؤسساتو د شفافيت په برخه کې پوره اندېښنې موجودې دي. ما يو وخت په ډېرو ملي او بين المللي مجالسو کې د افغانانو دا اندېښنې وړاندې کړې، خو دا خبره هغه وخت په ثبوت ورسېده، چې يوې نړيوالې محکمې د ملګرو ملتونو د يوه مشر کارکوونکي درغلي ثابته کړه.

ښاغلی ګيري هلسټېډ څو کاله په کابل کې د ملګرو ملتونو د UNOPS د څانګې مشر و. دی وتوانېده چې له ډېرو مرسته کوونکو سازمانونو څخه لوی قراردادونه ترلاسه کړي او بيا يې افغان او نړيوالو شرکتونو ته ورکړي، خو د محکمې د اسنادو له مخې په ده تور دی چې ډېر ډالر يې په بډه وهلي او غلا کړي دي. د محکمې اسناد په ډاګه کوي چې نوموړي پر خپل هغه کور

بانډي چې په کابل ښار کې و، ډېرې زياتې پيسې لګولې وې، ځکه له کوره يې يو مجهز مېلمستون جوړ کړی و او سبا بېګا به په کې مېلمستياوې روانې وې. ښاغلی هلسټېډ له دې څخه منکر دی، خو محکمې افغان او امريکايي دولتونو ته مشوره ورکړې، چې دی مجرم دی او بايد تر عدلي تعقيب لاندې ونيول شي.

د مرستو بله برخه انجوګانو ته تللې او زموږ ولس د دغو نادولتي سازمانونو د کارونو په هکله هم شکمن دی او پوښتنې لري. ځکه داسې چوکاټ چې په کې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او د دولت د ټولنيزو بنسټونو کارونه په مؤثر ډول پرتله شي وجود نه لري. ولس په دې عقيده دی چې نادولتي سازمانونه پخپلو کارونو کې شفافيت نه لري او نړيوالې مرستې په ډېر نامؤثر ډول لګېږي.

که د اغېزناکو دولتونو کارنامو ته پام وکړو راته جوتېږي، چې هغه دولتونه چې يوه روښانه پراخيتايي موخه او قوي ټيم لري په برياليتوب سره يې د بهرنيو مرستو اختيار په لاس کې اخيستی دی او سمه استفاده يې ترې کړې ده.

جاپان او اروپايي هېوادونه تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته وتوانېدل، چې په دې کار کې بريالي شي او د داسې اغېزمنو هېوادونو مثال وګرځي، ځکه که دا هېوادونه وران شوي هم وو، خو بشري پانګه يې پر ځای وه او له دې منجلابه راووتل.

سوېلي کوريا، سينګاپور او ماليزيا هغه بې وزله هېوادونه وو، چې د دويمې نړيوالې جګړې په ترڅ کې يې سخت زيانونه وليدل او کله يې چې خپلواکي هم ترلاسه کړه له اداري فساد

سره لاس او ګرېوان وو، مګر بيا هم د يوه پياوړي مشرتابه د لرلو په برکت وتوانېدل، چې کاري ټيمونه ايجاد او روښانه پراختيايي موخې رامنځته کړي، چې په ترڅ کې يې پر دولت د خلکو باور ټينګ شو. همدا راز په اروپا کې ايرلنډ او اسپانيا هم د ېرې بدې ورځې ليدلي دي، مګر د شلمې پېړۍ په نيمايي کې دواړه هېوادونه وتوانېدل، چې په اساسي توګه د نظام جوړونې طريقې عملي کړي.

د دې نړيوالو تجربو پر بنسټ ما د ملي پروګرامونو طرحه وړاندې او د انتقالي اداري پر مهال مې په ځينو سکتورونو کې عملي کړه. ملي پيوستون، ملي مخابرات او معلوماتي ټکنالوجي، ملي روغتيا او ملي اردو د دې پروګرامونو ښکاره نښې دي، چې د ملګرو ملتونو، نادولتي سازمانونو او قرارداديانو په پرتله دا پروګرامونه د نړيوالو مبصرينو له خوا برياليي ارزول کېږي.

د دې ترڅنګ چې دا پروګرامونه يو لړ ستونزې هم لري، خو که چېرې يو پروګرام د واقعي ملي موخو د ترسره کولو لپاره جوړ شي او له افغان ظرفيتونو څخه په کې استفاده وشي، نو نتيجه يې ډېره ژر ځرګندېږي.

هر ځل چې موږ يو ملي پروګرام مطرح او وړاندې کاوه، په لومړي سر کې به ورته مرستندويه سازمانونو او دولتونو د شک په نظر کتل، مګر کله به چې په عمل کې د پروګرامونو مؤثريت ثابت شو، نو دوی به هم خپلې مرستې په دغو چوکاټونو کې عيار کړې.

نتيجه ګيري مو بايد دا وي، چې که غواړو د بهرنيو مرستو انسجام تر لاس لاندې ونيسو، نو د دې توان هم بايد ولرو چې

ملي پروګرامونه وړاندې او عملي کړو. په تېرو بحثونو کې مو يو لړ ځانګړې پېشنهادونه وړاندې کړي دي، چې په وسيله يې کولی شو نړيوالې مرستې تنظيم کړو.

د يوه ملي ساختمان پياوړی سکتور زموږ حياتي اړتيا ده. هر هېواد چې له نړيوالو مرستو څخه ګټه اخيستې، يو دليل يې د يوه قوي ساختماني قراردادي سکټور درلودل دي، ځکه چې په نه موجوديت کې يې په تېرو څلورو کلونو کې د افغانستان دولت بيا، بيا په دې ونه توانېده، چې ژمنه شوې پيسې ولګوي، خو دا خبره هم له پامه مه غورځوئ چې د يوه قوي ملي ساختماني سکتور لپاره د تدارکاتو د اصولو زده کړه او د مناقصو، حساب ورکونې او نورو لازمه قوانينو لوړ ظرفيت لرل حتمي شرط دی.

۲. بشري پانګه:

د کارپوهانو د تخمين له مخې په تېرو ۷ کلونو کې نږدې دوه ميليارده ډالره نړيواله مرسته د بهرنيو متخصصينو او فني ماهرينو پر معاشاتو او نورو مصارفو لګول شوې ده، مګر له بده شامته تر اوسه د افغانستان هېڅ پوهنتون هم د سيمې او نړۍ پر کچه نه دی برابر شوی او زموږ د کاري ظرفيت مسئله لا تر اوسه هم جنجړه پاتې ده. که تر دې لس چنده زيات نړيوال سلاکاران او ماهرين هم راشي زموږ دولت، اقتصاد او ټولنه يوازې د هغوی په موجوديت نه شي رغېدلی، ځکه چې د بنسټيز بدلون عمده عامل بايد پخپله افغانان وي. د دې هدف د لاس ته راوړو لپاره موږ ته په کار ده، چې په عمومي ډول د پوهې پر ټولو بنسټونو او په ځانګړي ډول د لوړو زده کړو پر

مؤسساتو لویه پاملرنه وکړو.

د ملي منځمهاله او اوږد مهاله پلانونو له مخې باید د بشري پانګې د روزلو او پیاوړي کولو زمینه برابره کړو. که چېرې ذکر شوي دوه میلیارده ډالر د افغان پوهنتونونو او نورو زده کړو پر چارو لګېدلي وای، نه یوازې په لنډ مهال بلکې په منځمهال او اوږد مهال کې به هم زموږ د ډېرو دردونو دوا وای.

د اوسنیو تخنیکي وسایلو پر بنسټ یو اغېزناک دولت کولی شي، چې د پوهنې د کیفیت د لوړولو لپاره په ډېره ارزانه بیه اقدامات وکړي.

بعید درس چې د مخه مو تفصیلي بحث پرې کړی، د دغو تخنیکي وسیلو د کارونې یو ښه مثال دی. د دې لپاره چې نړۍ د لازمو مرستو ورکولو او اړیکو ټینګولو ته قانع کړو نو لازمه ده چې د خپلې بشري پانګې د لوړېتوب په برخه کې یوه داسې ملي اجماع ولرو، چې وروسته په یوه ستر ملي پروګرام بدله شي.

۷. مارکېټ جوړونه:

هېڅ داسې هېواد نشته چې یوازې دې د نړیوالو مرستو پر مټ د هوسا ژوند څښتن شوی وي. له کوریا څخه تر اسپانیا پورې د دوی په اقتصادي ژوند کې لوی بدلون هغه مهال رامنځته شو، چې دوی د مارکېټ جوړولو اساسي طرحې عملي کړې. زموږ په اوسنیو شرایطو کې په دې برخه کې څو اصله ځانګړې ارزښت لري:

الف- د کوکنارو د ورکاوي لپاره باید زموږ د بزګر د ژوند

سویه هغه حد ته ورسیږي، چې کوکنار ورته ارزښت وبایلي. د مخه مو ویلي چې زموږ د بزګر ورځنی عاید باید له پنځوسو افغانیو څخه ۲۰۰ افغانیو ته لوړ شي.

دا عاید برابرول نه یوازې د کرنې په فزیکي او بشري زېربنا باندې پانګونه کول غواړي، بلکې د منظمو بازارونو پیدا کول یې هم ستره اړتیا ده.

په دې وخت کې زموږ لومړنی ستر بازار د ناټو قوه ده او کوښښ په کار دی، چې پر دوی باندې د خپلې کرنې بازار وپېژنو. دویم بازار مو چین، هند، ایران او د خلیج هېوادونه دي، خو د کرنیزو توکو د بیې په اړه باید پوه شو، چې اصلي مسئله د کمیت نه بلکې د کیفیت ده او د کیفیت لوړول بیا هم په بشري پانګې پورې اړه پیدا کوي.

دریم بازار مو اروپا ده، خو دې بازار ته لاره پیدا کول ډېر زحمت غواړي، یو چانس دا دی چې اروپا د هیروینو د وارداتو ستر مرکز دی او که د کوکنارو د محوه کولو لپاره موږ کوم پلان ولرو او دوی یې راسره په شریکه عملي کړي، نو له یوه پلوه به مؤثر وي او له بله پلوه به هم زموږ په ګټه وي او هم به اروپا ته د هیروینو د قاچاق تود بهیر سوړ شي.

څلورم بازار مو امریکا او کاناډا دي، چې د ځانګړو نساجي او زرګري صنعتونو په وسیله دې بازار ته مخه کولی شو، ځکه زرګري او نساجي اموال د وزن له کبله سپک او د بیې له پلوه درانه دي، چې لازمه ګټه ترې اخیستلی شو، د دې تر څنګ د مخابراتي سکټور د ودې لپاره هم موږ کولی شو له هند، اروپا او امریکا سره نږدې اړیکي ټینګ کړو.

په هغه پیمانه د صادراتو ډېرول، چې زموږ اقتصادي

ستونزې حل کړي د منظمو مالي بنسټونو په جوړښت پورې اړه لري. که موږ له نړیوالو فني امکاناتو څخه د خپلو مالي بنسټونو د جوړښت لپاره په مؤثره توګه ګټه واخلو، نو ډېره به زموږ د خلکو په اقتصادي ژوند کې مثبت تغیر راولي.

د خلکو د اقتصادي ژوند د ښېګڼې لپاره یو بل مهم عنصر د نړیوالې پانګونې جذبول دي. که چېرې نړیواله پانګونه زموږ د خلکو لپاره د ابرومندانه کار وسیله وګرځېده، نو موږ به ستره ملي ګټه کړې وي. سینګاپور، مالیزیا، ایرلنډ او اسپانیا وتوانېدل، چې د نړیوالې پانګونې د جذب لپاره غوره اصول وټاکي او لازم شرایط برابر کړي. مګر زموږ ځانګړو امنیتي شرایطو ته په پام سره موږ ته ډېره ضروري ده، چې د نړیوالې پانګونې د جذب لپاره له دولتونو او مؤسساتو سره د ګرنټۍ د سیسټم په هکله اقدامات وکړو. په دې برخه کې موږ هغو حقوقي مشورو ته اړتیا لرو، چې زموږ د معدنونو د استخراج لپاره زموږ ملي ګټې خوندي کړي.

۸. سیمه ییزه همکاري:

جغرافیه د ژوند حقیقت دی، دا څرګنده ده چې زموږ هېواد په وچه کې پروت دی او زموږ ګاونډیان چین، پاکستان، ایران، ترکمنستان، ازبکستان او تاجکستان هم د دې خاورینې کرې پر سر له موږ څخه راتاو دي او هېڅ تغیر نه کوي. هندوکش به همېشه د افغانستان د شمال او جنوب تر منځ لکه د یوال ولاړ وي، خو که چېرې جغرافیې ته د سیاسي اقتصاد له نظره وګورو، دې نتیجې ته رسېږو چې د جغرافیایي شرایطو ځینې برخې د تغیر او بدلون وړ دي او زموږ په هېواد کې یې د سالنګ

تونل یوه ښه نمونه ده، تر تونل وهلو مخکې سالنګ د پېچلې بڼې له کبله د قافلو پر وړاندې یو ستونزمن پېچومی و، خو کله یې چې سینه سورې شوه د اتصال په کړۍ بدل شو.

دا چې بحر ته لار نه لرو د ګاونډیو بحري بندرونو ته سوداګریزې لارې پیدا کول راته د وینو د رګونو حیثیت لري. څرنګه چې زموږ په شمالي ګاونډو کې امنیت ټینګ دی، نو لازمه ده چې په لومړي ګام کې ازبکستان او ترکمنستان ته د ریل ګاډي پټلۍ وغځوو او له تورغونډۍ څخه هرات، له هرات څخه اسلام قلعه ته د ریل پټلۍ ډېره مهمه ده چې د ایران له اوسپنیز خط سره وصل شي. همدا ډول له حیرتان او عاقینې څخه باید دا پټلۍ تر مزار او شبرغان پورې ورسېږي، چې موږ په مستقیمه توګه له قزاقستان، یوکراین، اروپا او روسیې سره وصلولی شي او زموږ ډېر مهم او حیاتي واردات لکه تیل، فولاد، لرګي او غنم له همدې هېوادونو څخه راځي. موږ به وکولی شو، چې پر همدغه اعتماد خپل راتلونکي پراختیایي پلانونه طرحه او عملي کړو. د دې تر څنګ د ایران درې عمده بحري بندرونه لکه ابادان، خرم شهر او چابهار هم زموږ لپاره ډېر ستر ارزښت لري. اوس وخت کې له ابادان څخه تر مشهد او اسلام قلعه پورې د ریل پټلۍ شته، خو که چېرې د افغانستان او ایران هغه شریکه پروژه چې دا پټلۍ به تر هراته پورې وغځوي مکمله شي، نو بیا له شکه به په هرات او ګاونډیو ولایتونو کې ستره پراختیا رامنځته کړي. که څه هم چابهار لا تر اوسه ډېر امکانات نه لري، خو د فراه او نیمروز ولایتونو د ودې لپاره چې اوس د یوه حلقوي سړک په وسیله تړل شوي دي ډېره ګټه کولی شي.

په هره اندازه چې د نړۍ هوا تودېږي په هماغه اندازه د اوبو اهميت ډېرېږي او موږ د اوبو يوه داسې سرچينه يوو، چې ګاونډيانو ته مو هم پرېمانه اوبه روانې دي، ځکه موږ په څو لسيزو کې د کوم اغېزناک دولت څښتنان نه وو او له همدې کبله مو د اوبو په برخه کې حقوق هم نه دي خوندي شوي. د دې ملي طبيعي پانګې د خوندي کولو لپاره بايد موږ د نړيوالو اصولو پر بنياد له خپلو ګاونډيو سره يوې موافقې ته ورسېږو.

د سيمه ييزې همکارۍ لپاره ډېر پراخ امکانات شته، مګر څرنګه چې د اروپا تجربه په ګوته کوي، ستري موخې بايد پر هغه بنسټ باندې کېښودل شي، چې په عيني واقعيتونو باندې استوارې وي. تر دويمې نړيوالې جګړې وروسته ځينې اروپايي مفکرين په دې فکر وو، چې اوس بايد د اروپا د متحدو ايالاتو يو ستر دولت جوړ شي او موجود هېوادونه يې د ولايتونو حيثيت ولري، مګر واقعبينو سياستوالو د نوې اروپا تهداب د ډبرو سکرو او فولادو د اتحاديې د جوړولو له مخې کېښود او په قدم، قدم له هغه ځايه تر ننني اروپايي اتحاديې پورې راورسېده.

په راتلونکو لسيزو کې به د سيمې او نړۍ پر کچه د ژوندانه په شرايطو کې تغير راشي او هيله ده چې سيمه ييز اړيکي ورځ په ورځ ټينګ او غښتلي شي، مګر په اوسنيو شرايطو کې موږ د ټرانسپورټ، ټرانزيټ، اوبو، برېښنا او پانګونې په برخه کې عملي ګامونه اخيستی شو، چې د اعتماد فضا را منځته کړي.

۹. د سيمه ييزې همکارۍ پېش شرط:

په افغانستان کې د سيمه ييزې همکارۍ پېش شرط د يوه

د پاکستان د ګوادر او کراچۍ سمندر هډې دواړه زموږ لپاره ډېرې مهمې دي، ځکه ګوادر د کندهار او سوېلي ولايتونو او کراچۍ د ننګرهار او مشرقي ولايتونو خوست او پکتيا په وده کې ډېر مؤثر ثابتېږي، د کراچۍ د سمندري هډې د مديريت ستونزو، د لارې خراب امنيت او د پټليو د نظام ګډوډۍ موږ ته هم ستره خساره رسولې ده.

د دې ستونزو د هوارې او د يوه منظم ټرانزيټي او ټرانسپورټي نظام د راوستلو لپاره بايد افغان دولت او نړيوالې مؤسسې ټرانزيټ ته لومړيتوب ورکړي. چين زموږ د معادنو په استخراج زموږ د توليداتو د پېرودلو او ودې په برخه کې د خاص اهميت وړ هېواد دی. د بدخشان لوی سړک بشپړېدل له چين سره د لارې د وصل کېدو لپاره غوره ګام دی. موږ بايد د انجمن کوتل له لارې بدخشان له کابل سره وتړو او د تاجکستان له لارې له چين سره خپل هېواد وصل کړو. په دويم قدم کې په خپل ټول قوت د يوې افغانستان شموله ريل پټلۍ انتظام ونيسو. زموږ د ټولو صادراتو وزن زيات دی او تر څو چې په يوه قوي او ارزانه ټرانسپورټي انتظام باوري نه شو، نو له کار او روزګاره به محروم پاتې يوو.

برېښنا داسې يوه حياتي اړتيا ده، چې زموږ او ټولې سيمې وده ورپورې تړلې ده. د برېښنا د توليد داسې نوې لارې شته، چې د سيندونو اوبه ببرته سيندونو ته غورځوي او برېښنا توليدوي. که چېرې موږ دا پروسه په پام کې ونيسو له خپلو ګاونډيانو سره په مشترکه توګه ګټور ګامونه اخيستی شو، چې په ځانګړي ډول شمالي ګاونډيان را سره د امو د سيند په برخه کې مرسته کولی شي.

اغېزناک دولت، متحرک اقتصاد، پیاوړي افغان هویت او اغېزناکې نړیوالې همکارۍ په منځته راتګ کې نغښتې دی. د دې کتاب د لیکلو ستر هدف دا دی، چې هر افغان له خپلې ژبې، سمت، جنس او نورو ټولو ټولنیزو خصوصیاتو سره د دې خاورې حقدار او کوربه وګڼل شي.

په دې کتاب کې زما نظریات او وړاندیزونه د یوې ټولګې په توګه وړاندې شوي، چې وطنوال به د بحث زمینه برابره کړي او هیله مې داده چې دا نظریات د یوه ملي سراسري بحث په ترڅ کې وده وکړي، تقویه شي او د یوې ملي اجماع لپاره د خلکو پر وړاندې رامخې ته شي، ځکه موږ هغه وخت کولی شو چې په خپل ژوند کې تغیر او بدلون راولو چې کله یوې ملي اجماع ته ورسېږو. امیدوار یم چې د خپلو راتلونکو نسلونو د هوسا ژوندانه د تامین لپاره سترې ملي موخې عملي کړو.

ومن الله التوفیق

سوکاله افغانستان او نېکمرغه ولس